

Doktori (PhD) disszertáció
SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Berecz Ágnes

JANZENISTA OLVASMÁNYOK MAGYARORSZÁGON

Témavezető: FONT ZSUZSANNA
egyetemi docens

Tartalom

A janzenizmus mozgalma és elterjedése Európában

I. Az irányzat születésétől a Port–Royal lerombolásáig	1-29
II. A janzenizmus a 18. században	30-40

A janzenizmus kutatása

A janzenizmus, mint a kutatás tárgya	41-43
A janzenizmus kutatása Magyarországon	43-47
Mária Terézia - II. József kora és a „janzenista körök”	48-55
A hatásvizsgálat egyik aspektusa: könyvgyűjtemények elemzése	55-60
	61-71

KÖNYVTÁRAK ELEMZÉSE

A Ráday Könyvtár anyagának elemzése	72-94
A debreceni Nagykönyvtár állománya	95-99

PUBLIKÁLT KÖNYVJEGYZÉKEK ELEMZÉSE

Verseghegy Ferenc könyvtárának elemzése	100-115
A nagyszombati egyetem (ma: Budapesti Egyetemi Könyvtár) könyvtárának elemzése a 17. századi katalógusok alapján	116-119
Szegedi könyvjegyzékek elemzése	
I. A szegedi piaristák könyvtára	120-121
II. A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára	122-127
III. A szegedi minorita könyvtár	128-129
A pécsi Klimó-gyűjtemény állományának elemzése	130-147

Adalék a janzenizmus közvetlen hatásához:

Hatvani István kéziratosa bejegyzése	148-150
--------------------------------------	---------

Összefoglalás	151-152
---------------	---------

FÜGGELÉK

A Ráday Könyvtár állományának katalógusa	153-161
A debreceni Nagykönyvtár	162-169
Verseghegy Ferenc könyvtára	170-171
A nagyszombati egyetem könyvtára	172-173
Szegedi könyvjegyzékek	174-176
A pécsi Klimó-gyűjtemény állománya	177-196

FELHASZNÁLT IRODALOM

197-205

A JANZENIZMUS MOZGALMA ÉS ELTERJEDÉSE EURÓPÁBAN

I. Az irányzat születésétől a Port–Royal lerombolásáig

Cornelius Jansenius püspök (1585–1638), Louvain egyetemének professzora úgy távozott az élők sorából, hogy sejtelve sem lehetett róla: Augustinus teológiájára vonatkozó kutatásai évszázadokra terjedő vihart fognak kavarni a katolikus egyház hittudósai körében; neve pedig egy többféleképpen értelmezhető és megítélhető mozgalmat fog fémjelezni.¹

A heves reakciónak voltak előzményei – eredendően Augustinus tulajdon művei, különösen a *De gratia et libero arbitrio*, a *De gratia Christi et de peccato originali* és általában a kegyelemről vallott nézetei, Pelagiusszal való vitája.² Pelagius az ember szabad akaratának csorbíthatatlanságát hirdette, amelyet nem rontott meg a bűnbeesés, ebből következően az ember maga szerezheti meg üdvösségét (elutasítva a bűnt és megtartva a parancsolatokat) – ha akarja. Augustinus szembeszállt ezzel a felfogással, és a bűnbeeséssel végzetesen megromlott emberi természet jóra képtelen mivoltát bizonyította, amelyből csak Krisztus megváltása és a mindenható kegyelem szabadíthatja meg az embert – Isten végzése szerint.

A könnyed Pelagius és a szigorú Ágoston harcából sarjadt ki a szemi-pelagianizmus irányzata, amely Pelagius felfogását megkísérelte közelíteni Ágostonéhoz, de a szabad akaratot és a megtért ember jóra való képességét nem adta fel.

Noha az egyház zsinatai Szent Ágostonnak Pál apostol teológiáján alapuló felfogását szentesítették, a szemi-pelagiánus felfogás rejtetten fennmaradt a mindennapi életben.

¹ Az irányzat történeti áttekintésében főképpen a *Felhasznált szakirodalomban* részletezett *Chroniques de Port–Royal*–sorozat köteteire, valamint Peter F. BARTON, Louis COGNET, Monique COTTRET, Augustin GAZIER, Peter HERSCHE, Françoise HILDESHEIMER, Jean LAPORTE, Jean ORCIBAL monográfiáira és az említett teológiatörténeti, egyháztörténeti lexikonok vonatkozó szócikkeire támaszkodtam.

² Szent Ágoston teológiájáról ld. *Theologische Realenzyklopädie* (TRE) Bd. IV. Hrsg. G. KRAUSE, G. MÜLLER; Berlin–New York, de Gruyter, 1979. pp. 645–723. Forrásjegyzékkel és bibliográfiával.

Kiemelkedő és meghatározó hatása miatt meg kell említenünk Aquinói Szent Tamás nevét, aki ebben a kérdésben ugyan Augustinuséval rokon nézeteket vallott (teológiáját szigorú determinizmus jellemzi), rendszere egésze azonban erősen Arisztotelész filozófiájához kötődik. Teológiai síkon ebből fakad a domonkos–ferences szembenállás (egyéb összetevőit itt nem érintve) – a domonkosok természetesen Szent Tamás irányvonalát követték, a ferencesek pedig az augusztiniánus hagyományt vallották magukénak.³

A reformáció közismerten a Bibliát állította teológiája középpontjába, és a *sola Scriptura*-elvnek megfelelően foglalt állást az évszázados vitás kérdésekben. Így elvetette a skolasztika bonyolultan árnyalt kegyelem-tanát, és gyakorlatilag csak a hatékony kegyelem (*gratia efficax*) fogalmát hagyta meg, amelyet Isten tetszése szerint ad teremtményeinek, ingyenesen (kiérdemelni tehát nem lehet); az ember pedig elfogadhatja vagy elutasíthatja azt. Ehhez járult a reformáció predesztináció-tana és az a szigorú felfogás, hogy a bűnbeeséssel az ember természete megromlott, jóra képtelen és kárhozatot érdemelne, ha Jézus Krisztus megváltása árán, kegyelemből és hit által nem üdvözülhetne.

Mindebből az is következik, hogy a reformáció nagy fogékonyságot mutatott Augustinus teológiája iránt, és az egyházatyát szellemi elődjeként tartja számon.

A reformáció természetesen inspirálta a katolikus teológiát. A 16. században – témánkra koncentrálva – két válasz is született a kihívásra: a jezsuita Luis de Molináé és Michel de Bay (Michael Baius vagy Bajus) németalföldi teológusé.

Luis de Molina (1535–1601) spanyol teológus a szabad akaratról szóló könyvében a *cooperatio* fogalmát vezeti be, hogy feloldja a szabad akarat és isteni mindenhatóság közötti feszültséget. Szerinte mindenki megkapja az elégséges, de nem kényszerítő kegyelmet, amellyel együttműködhet. Isten mindenhatóságát úgy értelmezi, hogy Isten előre tudja, mi lesz a teremtmény szabad döntése. Molina teológiája hosszan elnyúló, pro és contra vitákat váltott ki az egyházban, amelyek végeredményben sohasem zárultak le egyértelműen.

³ Elterjedt interpretáció szerint valójában Arisztotelész és Platón filozófiájának látens harcáról van szó.

Michel de Bay (1513–1589), aki mind szellemi, mind a szó tényleges értelmében Cornelius Jansenius elődje volt Louvain egyetemén, erőteljesebb visszautasításban részesült. Ő a reformáció tanítását tanulmányozta behatóan, hogy felkészült ellenfele legyen a protestánsoknak. Vizsgálódásai azonban arra az eredményre vezettek, hogy meggyőződésévé vált: egyháza tanítása valóban eltért a Szentírás szellemétől és az egyházatyák hagyományától is. A gyógyszer ezt erre a bajra nem a reformációban, hanem a belső megújulásban látta Michel de Bay, amelyhez a legjobb kalauz Augustinus.

Írásai tanúsága szerint vallotta, hogy Isten kegyelme nélkül az ember semmi jóra nem képes; elutasította az érdemszerzés minden lehetőségét, a szabad akaratot és a szentségek, szentelmények önmagában hatékony üdvözítő erejét. Ezek a nézetek olyan közel állnak a reformáció tanításához, hogy nem lehetett kétséges az egyház hivatalos fellépése ellenük. Egy kérdésben azonban Michel de Bay élesen szembehelyezkedett a protestánsokkal: ellene volt a skizmának, és az emberi bűnök felett álló Egyházban hitt. Ezért nyilvánosan visszavonta tanait, amelyek nem is váltak olyan széles körben ismertté, mint például Molina egyébként szintén vitatott nézetei. Louvain egyetemén, Michel de Bay szűkebb környezetében mégis fennmaradt valami ebből a szellemiségből. De Bay nem működött elszigetelten; tanítványai és barátai voltak az egyetemen.

Maga az egyetem (alapítási éve: 1426) földrajzi elhelyezkedésénél fogva népek és kultúrák csomópontjában áll. Tárgyalt korszakunkban (a 16. század vége – 17. század eleje) zajlik a véres németalföldi szabadságharc, amely a spanyol protektorátus ellen tört ki és Hollandia függetlenné válásával végződött. Louvain (Leuven) délebbre, a majdani Belgium területén helyezkedik el, és ebben az időben a tudományok csendes városa volt. A Habsburg-fennhatóság itt fennmaradt a 19. század elejéig. A hadiesemények elkerülték Louvain-t, de forrongó környezet vette körül: holland nyelvváltozatot beszélő flamand és francia nyelvjárást beszélő vallon lakosság; katolikus kisebbség és protestáns többség; a Német Birodalom több évszázadra visszanyúló befolyása és a viszonylag újabb keletű spanyol fennhatóság – teljesen, gyökeresen eltérő hatások. Emellett gazdasági fellendülés, jólét és a kultúra megbecsülése: itt születik a modern kapitalizmus, virágzik a művészet

és a tudomány: ekkor tevékenykedik Lipsius, Hugo Grotius és a természettudós Leeuwenhoek. Talán ez a nyelvi és felekezeti sokszínűség is hozzájárul ahhoz, hogy a 17. századtól Németalföld lesz Európa legtoleránsabb területe: befogadja Descartes-ot, később Spinozát – és egyszer majd, a 18. században, önálló felekezetként befogadja a janzenisták legmakacsabb maradékát.

Az egyetem tehát egyfajta szellemi gyűjtőpont és közvetítő bázis; a honi, valamint a francia, a német és a spanyol értelmiség találkozóhelye, különböző szellemi áramlatok gyűjtőmedencéje. Korszakunkban a két legjelentősebb irányzat a jezsuita és az augusztiniánus teológia volt.

Az egyetem tanárai közül Jacques Janssons (1547–1629) de Bay baráti köréhez tartozott, és Cornelius Jansenius oktatója volt. Ő irányította tanítványa figyelmét Augustinus teológiájára. A louvain-i baianusokhoz sorolható a fiatalon elhunyt ferences Florent Conry (Conrius, 1590–1629) is, aki Jansenius kortársa volt és osztotta teológiai nézeteit.⁴

Cornelius Jansenius a leerdam-i Akkoy-ban született, és 1602–1604, valamint 1607–1609 között volt Louvain hallgatója.⁵ (Első ízben filozófiai tanulmányokat folytatott a Collegium Falconis-ban, majd a papi szemináriumot végezte a VI. Hadriánus kollégiumban.) Gondolkodását Louvain mellett a párizsi Sorbonne is alakította, ahová 1609-ben érkezett tanulmányai elmélyítése céljából. Ez a hatás azonban inkább negatívnak bizonyult: a Sorbonne szellemisége merevnek és áporodottnak tűnt Louvain után. A patrisztika és a kortárs teológia nem tartozott a Sorbonne erősségei közé; az oktatás a skolasztika kereteit nem lépte túl. Párizs mégis fontos állomás volt Jansenius életében: itt kötött életre szóló barátságot a baszk származású Jean Duvergier de Hauranne-nal (1581–1643), akit a szakirodalom Saint-Cyran néven tart számon, miután 1620-ban a poitou-i Saint-Cyran apátság apátura lett. Valójában ő indította el a janzenizmust mint mozgalmat, mert Jansenius

⁴ CEYSSSENS, L.: *Florence Conry, Hugh de Burgo, Luke Wadding and Jansenism*; Dublin, 1957. pp. 295–304.

⁵ Jansenius életének és munkásságának áttekintésében – a janzenizmusra vonatkozó említett forrásművek mellett – főképpen Jean ORCIBAL: *Jansénius d'Ypres, 1585–1638* (Paris, 1989) c. művét és a *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*. (Bd. 2: *Frankreich und Niederlande*. Hrsg. Von Jean-Pierre Schobinger. Basel, Schwabe & Co. Verl., 1993) „Cornelius Jansenius” szócikkét használtam fel.

zárkózott és teoretikus személyiség volt – ellentétben Saint-Cyran gyakorlatias rugalmasságával és kiemelkedő szervezőképességével.

A két fiatal barát az egyház aktuális problémáiról, a teológiai irányzatokról folytatott hosszas eszmecseréket; különös tekintettel a reformáció kihívására és az egyházi élet visszasságaira. Jansenius figyelme egyre inkább az egyházatyák korának teológiája felé fordult; a későbbi Saint-Cyran pedig a mindennapi hitélet megelevenítésének problémájával birkózott. Úgy vélte, hogy az egyház belső fegyelme fellazult, a szentségek kiszolgáltatását nem veszik szigorúan; különösen a bűnbánatot és a penitenciát hanyagolják el. Ideálja az őskeresztény egyház szigorú belső rendje volt, amelyben a kemény penitencia és a szentségektől való időleges eltiltás gyakorlatnak számított. Ez a felfogás csírájában hordozta a későbbi heves konfrontációt a jezsuitákkal, akik ebben az időben a népmissziót szorgalmazták és a megújulás leggyümölcsözőbb eszközének a népszerű prédikációt tartották (amely a teológiai finomságokat mellőzte, inkább a leglényegesebb hitigazságokra és megtérésre-hívásra összpontosított), párosítva a szentségek gyakori vételére való buzdítással.

1611 és 1617 között Jean Duvergier de Hauranne és Jansenius együtt vonultak el Champ-de-Prats-be, Bayonne közelébe, ahol a Duvergier család birtokán szabadon tanulmányozhatták kedvelt korszakuk irodalmát. Jansenius ekkor mélyedt el Augustinus műveinek tanulmányozásában, és ezekben az években olyan alapos tájékozottságra tett szert mind Augustinus, mind a többi egyházatya teológiáját illetően, ami a téma tudósává tette.

1617-ben véget ért a két barát tanulóideje. Jean Duvergier a poitiers-i püspök támogatásával elindult egyházi pályáján, amely Saint-Cyran apátságában tetőzött. (Ebben az időben jó kapcsolatokat ápolt a később ellenségévé váló Richelieu-vel, aki akkor még nem volt bíboros.) Cornelius Jansenius visszatért Louvain-be, ahol 1617 és 1624 között a Szent Pulcheria kollégium vezetője – bizonyos értelemben újjászervezője – volt. A barátság nem szakadt meg közöttük: sűrű levélváltás útján cserélték ki gondolataikat és tapasztalataikat.

Jansenius a holland diákok előjárója volt, akik tisztelték és becsülték, de nem érezték magukhoz közelállónak: Jansenius a maga mércéjét alkalmazta

rájuk is, és a nagy munkabírási, pedáns, feddhetetlen erkölcsű tanár nyomasztó egyéniség lehetett a számukra. Jansenius nem tűrte a diákélettel járó szokásos tréfákat és kilengéseket; csekély vigasz volt, hogy maga járt elől jó példával. Élete eddig és ezután is puritán keretek között, a szükségesre és a lényegesre koncentráltan zajlott; fő érdeklődése a teológia tudománya maradt. Folytatta Augustinus-tanulmányait és behatóan elemezte a dordrechti zsinat határozatait, amelyek összefüggésben voltak a kegyelem-tannal. 1619-ben doktori fokozatot szerzett és az egzegézist oktatta.

Az 1620-as évek folyamán az egyetem egyházi diplomáciai feladattal bízta meg: két alkalommal is kiküldték Madridba, hogy járjon közben az udvarnál a jezsuita rend korlátozása érdekében. Erre azért volt szükség, mert a jezsuiták létesítettek egy külön teológiai szemináriumot Louvain-ben – amely az egyetemtől teljesen függetlenül működött –, s ez tovább mérgesítette a fennálló ellentéteket. (Természetesen az új intézmény konkurrenciát is jelentett.) Jansenius sikerrel végezte el küldetését, de igazi tevékenységi területe az egyetemi oktatómunka maradt továbbra is.

Valószínűleg már a húszas években elkezdte nagy művét Augustinus kegyelemtanáról. A bizonytalanság oka az, hogy erre a munkára nem hivatalos megbízás alapján vállalkozott, hanem feltehetőleg részben saját indíttatásból, részben Saint-Cyran biztatására fogott hozzá. A kéziratot haláláig dolgozott, de nincs nyoma annak, hogy legszűkebb környezetén kívül bárkinek tudomása lett volna vállalkozásáról.

1630 márciusában kinevezték a szentírásmagyarázati tanszék élére; 1635 augusztusában pedig az egyetem rektora lett. Részt vett a katolikus–protestáns teológiai vitákban (amelyekben méltó ellenfele Voetius volt). Ezeken az alkalmakon a protestánsokéhoz hasonló biblikus érvelési módszert alkalmazott. Jansenius a reformációt komoly jelnek és figyelmeztetésnek tartotta; nem értett egyet a szakadással és számos dogmatikai tétellel sem, de úgy vélte, hogy az egyház embereinek bűnei és mulasztásai voltak a skizma kiváltó okai. Saint-Cyran nézeteihez hasonlóan Jansenius is az őskereszténység hagyományához való visszatérésben látta a megújulás útját, párosítva a humanizmus korának szellemi igényességével és a teológiai oktatás gyökeres reformjával. Ebben az

időben készítette el kommentársorozatát Mózes könyveihez és a négy evangéliumhoz is.

1636 októberében kinevezték Ypern püspökévé. Kinevezésében valószínűleg szerepet játszott 1635-ben álnéven megjelent műve, a *Mars Gallicus*, amelyben a francia külpolitikát, közelebbről Richelieu egyházpolitikai diplomáciáját bírálta. Jansenius a püspökséggel járó feladatokat nagyon komolyan vette, és nem változtatott szigorúan puritán életvitelén sem – ezzel környezetében nagy feltűnést keltett. Egészsége megrendült, de megfeszített erővel dolgozott legkedvesebb munkáján, az *Augustinus* kéziratának befejezésén. A mű 1638 áprilisában készült el; szerzőjét pedig májusban ragadta el a halál.

Jansenius szellemi hagyatékát két tanítványa, Henri van Caelen (1583–1653) és Libert Froidmont (1587–1653) vette a gondjaiba. Előszót és ajánlást írtak a műhöz (az ajánlás VIII. Orbán pápának szólt), és kiegészítették a szerző életrajzával. Ők irányították és szervezték a nyomdai munkálatokat is, míg végül 1640 szeptemberében megjelenhetett a kész kötet. A folio nagyságú, gondosan kiállított munka egyszerű címet kapott: „Cornelii Jansenii Episcopi Iprensis et in Academia Lovaniensi Quondam S. Th. Doct. et Professoris Regii *Augustinus*” – olvasható a címlapon (Lovanii, Jacobi Zegeri, 1640). Terjedelme kb. 1400 oldal, három nagy egységre és egy függelékre bontva, újrakezdődő hasábszámozással.

Az *Augustinus* lényegileg a következőket tartalmazza⁶:

Az első könyv Pelagiusnak és követőinek tevékenységét és tanait ismerteti; részletesen bemutatja Augustinus és Pelagius polémiáját – kitérve a külső eseményekre és a dogmatikai ellentétekre –; végül a szemi-pelagianus tanokat tárgyalja és Augustinus-szal cáfolja azokat (ezzel egyben Luis de Molina teológiáját is támadja).

A második könyv teljes egészében az emberi természet állapotával foglalkozik. E helyen elveti azt a tételt, hogy az emberi intellektus a teológia tudományának adekvát eszköze lenne – Jansenius szerint elengedhetetlen az

⁶ Az *Augustinus* tartalmának bővebb (magyar nyelvű) ismertetését ld.: CZAKÓ Jenő: *A jansenizmus*, Cegléd, Szerző, 1943. pp. 55–68. A könyv függelékben közli az *Augustinus* részletes tartalomjegyzékét is.

élő hit, az emberi szív lángralobbant szeretete Teremtője iránt, amely mélyebb igazságokra vezetheti, mint az üres spekuláció.⁷ A továbbiakban ez a rész a bűnbeesés utáni állapot nyomorúságát és gyalázatát tárgyalja. A bűnbeesés Janseniusnál a szabadság rosszra való fordítása és az a végzetes tévedés, hogy a szeretet – amelynek Istenre kellene irányulnia – önzéssé válik, az Énre irányul és így szükségképpen tragédiába torkollik. Jansenius felfogása szerint a másik ember iránt érzett szeretet sem mentes az önzéstől; a bűnbeesés mindent megfertőzött. Az embernek nincs többé szabadsága, megkötözött lény, s mindenki ebbe az állapotba születik bele.

A harmadik könyv a kegyelemről szól. A Jézus Krisztusban megjelent kegyelem Isten ajándéka, önmagában hatékony, az egyetlen lehetőség. Hatékonyságának egyetlen előfeltétele az igaz bűnbánat és az, hogy az ember megtagadja a bűnt és a földi kívánságokat. Jansenius hangsúlyozza, hogy a megtérés, a bűnbánat és a hitben való állhatatosság nem az ember akaratának hatalmában áll; Isten adja annak, akinek akarja. Meggyőződése szerint Jézus Krisztus megváltó kereszthalálának kegyelme nem „mindenkinek” adatik, csak a kiválasztottaknak.

A mű epilógusa ismételten kiemeli, hogy a szerző nem új teológiai tanítást kívánt adni, hanem Szent Ágoston gondolatait foglalta rendszerbe.

Jansenius műve négy év alatt három kiadásban jelent meg, és nagy feltűnést keltett. Szokatlan módon világiak is olvasták és lelkesedtek érte; a francia papság köreiben és a holland kálvinisták között nagy elismerést keltett; ugyanakkor heves ellenzői is támadtak. Különösen a jezsuiták tiltakoztak ellene, tekintetbe véve VIII. Orbán pápa *In eminenti* bulláját is, amely megerősíti a kegyelem kérdéséről szóló disputák tilalmát, elítéli a baianus felfogást és – egyenlőre mértéktartással – Jansenius művét is (a kötet tanulmányozására még nem jutott elég idő). Azonban e bulla érvényességét formai hibák miatt sokáig vitatták.

Az *Augustinus* ügye mindezek ellenére nem szélesedett volna mozgalommá. Szükséges volt, hogy egy kellő bázissal rendelkező lelkiségi

⁷ Itt burkoltan a skolasztikus (és általában a spekulatív) teológiát támadja Jansenius. Nézete a szív igazságáról egybeeseng Pascal későbbi gondolataival.

irányzat felfedezze benne igazolását és eszmei alapját. Ezt készítette elő Jansenius régi barátja, Saint-Cyran.

Saint-Cyran kezdettől fogva a hitelvek gyakorlati megvalósításának problémáival foglalkozott. Még az 1620-as évek elején megismerkedett Pierre Bérulle-lel (1575–1629), aki a római Néri Fülöp példáját követve megalapította az oratoriánusok franciaországi rendjét. Az Oratorium valójában inkább papok önkéntes szövetségét jelentette, akik különösen szívükön viselték szolgálatukból adódó kötelességeiket és a szokásosnál nagyobb terheket (mind fizikai, mind spirituális értelemben) vállaltak. Közösségben működtek, fő tevékenységük az igehirdetés és a tanítás volt; tekintettel a világ változó körülményeire és a védtelenné, kiszolgáltatottá vált rétegekre. Közösségük különbözött a monasztikus rendekétől, nyitott és kötetlenebb volt; fogadalmat nem tettek. A külső kötöttségeknél hatékonyabbnak bizonyult az önkéntes vállalás: Bérulle eszménye szerint a cél az ősegyház ideái szerint működő papság megvalósítása. Az engedelmesség, a szelídség és a megfelelő műveltség mindehhez elengedhetetlen feltétel volt.

A mozgalom igen vonzó és működőképes lett, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Bérulle kezdeményezése volt az egyetlen reguláris papi mozgalom. A katolikus megújulás számtalan lelki közösséget, mozgalmat és irányzatot hozott létre Európa-szerte. (Ilyen új típusú rendnek tekinthető a Jézus Társasága is.)

Saint-Cyranra nagy hatást gyakorolt Bérulle személye és az Oratorium működése. Bérulle is erősítette benne az egyházatyák hagyományának követését, valamint meggyőződését az *attritio* (megbánás) elégtelenségéről a bűnbocsánat kegyelméhez.⁸ A derűs Bérulle-lel szemben azonban Saint-Cyran ideálja az ember hivatásáról igen komor modell: Isten előtti teljes alázat, halálig tartó vezeklés.

A döntő fordulat az volt, amikor Saint-Cyran barátságot kötött Robert Arnauld D’Andilly-val (1588–1674), a kiterjedt Arnauld-család egyik tagjával, aki kapcsolatot teremtett közte és a Párizs környéki Port-Royal kolostor között, valamint bevezette a főnemesi társaságokba is. Robert Arnauld D’Andilly

⁸ Az *attritio* ugyanis – teológiai értelemben – nem feltétlenül jelent teljes szívbeli töredelmet, ami a bűnbocsánat feltétele.

teljesen meghódolt Saint-Cyran eszméi előtt, és az ő támogatása teremtett lehetőséget a janzenizmus mozgalommá válásához.

Így kapcsolódott össze a janzenizmus története a Port–Royal kolostor történetével; és ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy a témánkra vonatkozó szakirodalom éppen a Port–Royalra koncentrálódó kutatásokban a legbőszesebb.⁹ Ezért itt csupán a leglényegesebb tényeket foglaljuk össze.

Az Arnauld-család a reformáció idején hugenotta lett, de a Szent Bertalan-éji események után rekatolizált. A családban szinte hagyományként öröklődött a jezsuiták gyűlölete, a befolyásos, közéleti Arnauld-k minden alkalmat megragadtak, hogy a rend működését visszaszorítsák. A 17. század elején tíz Arnauld–testvér élt Párizsban, akik közül az idők során hat leány, az édesanya, majd öt unoka lett az 1204-ben alapított cisztercita Port–Royal apácája; ugyanott a család három férfitagja önkéntes vezeklő; ezenkívül egy püspök és egy pap is kikerült soraik közül.

Port–Royal apátnője Angélique Arnauld volt, aki – valójában törvénytelenül, de a korban nem egyedülálló módon – gyermekfejjel, 11 évesen lett apátnő 1602-ben. (Előzőleg a maubuisson-i kolostorban nevelkedett.) A kolostor a széthilálódás minden tünetét mutatta; elhanyagoltság, közöny, tudatlanság és lustaság jellemezte. A látogatók korlátozás nélkül jöhettek–mehettek. A nagy fordulat Angélique Arnauld (1591–1661) megtérésével következett be, 1608-ban, egy kapucinus szerzetes prédikációja nyomán. Angélique ezt követően szigorú intézkedésekkel állította helyre a rendet: a regula minden pontjának érvényt szerzett, megvonta a kedvezményeket, teljes klauzúrát vezetett be, kemény penitenciákat tartott, és célul tűzte ki a hit ismeretében való gyarapodást – ennek érdekében szívesen látott ismert prédikátorokat, tapasztalt lelkivezetőket.

A reform meglepő sikertörténeté vált: Port–Royal hírnévre tett szert, növekedett a novíciátusra jelentkezők száma, más kolostorok is követni

⁹ A Port–Royal szakirodalmára vonatkozó egyik legátfogóbb és viszonylag új bibliográfia a *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts* második kötetében található (*Frankreich und Niederlande*. Hrsg. Von Jean-Pierre Schobinger. Basel, Schwabe & Co. Verl., 1993) 571–583 pp. – A régebbi szakirodalomról és forráskiadványokról önálló bibliográfiák is megjelentek; az újabb kutatások eredményeiről a *Chroniques de Port–Royal* folyamatosan megjelenő kötetei tudósítanak. Összefoglalásomban főképpen erre a sorozatra és Françoise HILDESHEIMER, Jean LAPORTE, Jean ORCIBAL műveire támaszkodtam.

kezdték Angélique anyja példáját, sőt segítségül hívták nehéz esetekben. Angélique kapcsolatban állt François de Sales püspökkel (Szalézi Szent Ferenc, 1567–1622), akire rábízta Port–Royal lelki irányítását, de ismerte Pierre Bérulle-t is, 1622-től kezdődően pedig folyamatos levelezésben állt Saint-Cyrannal (akire testvére, Robert hívta fel figyelmét).

1625-ben a zárda, amely Versailles irányában kb. 30 km-re helyezkedett el Párizstól, beköltözött a fővárosba, a Saint-Jacques negyedbe. Megmaradt azonban a vidéki épülecsoporthoz is, amely megkülönböztetésül a Port–Royal des Champs nevet viselte.

1627-ben Agnès Arnauld (1593–1671), szintén Port–Royal apácája, összeállított egy meditációt *Chapelet secret* címmel, az Oltáriszentség imadására. A Sorbonne hittudósai azonban elítélték a művet; Saint-Cyran viszont teológiai cáfolattal kelt Port–Royal védelmére, amelyet aláírtak Louvain teológusai is – köztük Cornelius Jansenius. Az eset szorosabbra vonta a kapcsolatot Saint-Cyran és a Port–Royal között. 1635-ben ő lett a zárda gyóntatója és lelki vezetője.

Ebben az időben Saint-Cyran személye és működése körül már megoszlottak a vélemények. 1633-ban – igaz, névtelenül – kiadott egy könyvet *Petrus Aurelius* címmel. A mű a pápa primátusával szemben a püspökök testületének irányító szerepe mellett érvelt, azzal a fenntartással, hogy bármely halálos bűn azonnal megszünteti a püspök papi hatalmát és a legegyszerűbb hívő felette áll. A szerző személye természetesen nyílt titok volt; a névtelenségnek köszönhetően azonban csupán a könyvet koboztatták el.

Saint-Cyran és Angélique anyja eszménye találkozott a hitélet gyakorlatának kérdésében. A zárda légköre komorabbá vált, aggályos megszentelődés-vágy uralkodott el. Minden nap új harcra szólította a nővéreket a bűnös emberi természet ellen. Az ember kárhozatra méltó, Istentől elszakadt lény. Kegyelem nélkül hiábavaló minden erőfeszítése. Az élet a méltatlanság kínzó tudatában, Isten félelmében, kemény vezeklésben telt. A legfeltűnőbb változás az volt, hogy Saint-Cyran hatályba helyezte a szentségektől való eltiltás gyakorlatát – nehogy bárki is méltatlanul vegye az Úr testét.

Ez a szokatlanul kemény rendszer szemet szűrt a kolostor előjáróinak is a hivatalos vizitációk során. Mégis belső ügy maradt volna, ha Saint-Cyran – hívein keresztül – nem kerül összeütközésbe Richelieu bíborossal.

Már Robert Arnauld D’Andilly megtérése is azt jelentette, hogy egy művelt udvari ember, aki korábban diplomáciai szolgálatokat látott el, hátat fordított a világnak és élete hátralevő részében kegyes olvasmányokat és teológiai értekezéseket fordított franciára Port–Royal des Champs magányában. Amikor azonban Antoine Le Maître¹⁰ (1608–1658), Isaac Le Maître és Catherine Arnauld fia is követte özvegy édesanyját és családja számos tagját Port–Royal falai mögé, ez a tett még inkább felingerelte a bíborost. Le Maître fényes világi pályát futott be: híres ügyvéd volt, fiatal kora ellenére a legfelsőbb bíróság tagja – mint Richelieu pártfogoltja. Természetesen a nagyhatalmú miniszternek tervei voltak védencével, s ezek mind meghiúsultak, amikor 1637-ben Le Maître Saint-Cyran kitartó buzdítására (1628 óta álltak kapcsolatban), valamint egy boldogtalan szerelem és két megrázó családi haláleset hatására megtért. Megtérése teljes fordulatot jelentett: a világ értékeivel szakított, kizárólag Isten szolgálatában, bűnbánatban kívánt élni. Minderről nyílt levélben értesítette Pierre Séguier kancellárt, bejelentve lemondását valamennyi hivataláról. 1638-ben testvérével, Isaac-Louis-szal együtt vonult vissza Port–Royal-ba, ahol teológiai és hebraisztikai tanulmányokat folytatott. (Antoine Le Maître megtérése nem nélkülözi a párhuzamokat Augustinus megtérésével, emlékirataiban erre ő maga is rámutat.) Önálló teológiai munkássága során megírta Clairvaux-i Szent Bernát és Szent Krizosztom életrajzát, a karitatív egyházi szolgálat történetét, résztvett a vitairodalomban (válaszokat, replikákat és apológiákat írt elsősorban Saint-Cyran, Pascal és a port–royal-i közösség védelmében), továbbá dolgozott a Biblia-fordítás nagy munkájában is (*Nouveau Testament de Mons*) és egyike lett azoknak, akik Pascalt segítették a *Lettres provinciales* megszövegezésében. Emlékiratai nemcsak megtérésének, hanem a janzenizmus korai szakaszának is fontos forrása, akárcsak levelezése.

Példája nyomán kezdett benépesülni Port–Royal des Champs: a közélet hírességei, megbecsült szakemberek, tudósok éreztek hivatást arra, hogy

megtagadva bűnös világi pályájukat, önkéntes vezeklésben alkossanak közösséget, amelyben tudásukat szolgálatként ajánlhatják fel. Életmódjuk nagyon hasonló volt a szerzetesekéhez, de nem voltak klerikusok, semmilyen szál nem fűzte őket az egyház hivatalos szervezetéhez; teljesen szabadon választották a magányt és a szolgálatot. Ők lettek a Port–Royal „remetái”, vagy „vezeklő urai” – másképpen *les solitaires*, a „magányosok”. Idejüket lelkigyakorlatok, tudományos kutatások, a tanítás és a kétkezi munka megszabott rendje töltötte ki.

Richelieu Le Maître döntését személyes sértésnek vette. S minthogy Saint-Cyran működését amúgy sem nézte jó szemmel (különösen az apát tagadhatatlan meggyőző ereje, az emberekre gyakorolt hatása nyugtalanította); elfogatta és Vincennes várbörtönébe záratta 1638 májusában. (Pontosan ekkor fejezte be az *Augustinust* és esett halálos betegségébe Jansenius.) A vád Saint-Cyran ellen készen állt: veszélyes tanítást hirdet és gyakorol a bűnbánat szentségét illetően.

Saint-Cyran Richelieu életében nem hagyhatta el börtönét. Ott értesült barátja haláláról, ott olvasta el a nagy művet Augustinus teológiájáról. Fogvatartásának körülményei a kezdeti szigor után enyhültek, olyannyira, hogy levelezés útján folytathatta lelkigondozói tevékenységét, Port–Royal szellemi irányítását. Az *Augustinus* kötelező olvasmány lett, és Saint-Cyran megérthette, hogy szilárd közösség formálódott az általa hirdetett elvek és példák nyomán. 1642-ben (Richelieu halála után) visszanyerte szabadságát, de rövidesen elhunyt börtönévei során szerzett betegségében.

Ekkorra már Port–Royal joggal tekinthető a janzenista mozgalom központjának. 1637-ben nyitották meg a Port–Royal elemi iskoláját (*Petites Ecoles de Port–Royal*), külön kisfiúknak és kislányoknak is. Az Oratorium példája nyújtott mintát arra, hogy a gyermekek nevelése megalapozhatja egy lelki közösség jövőjét. A „kis iskolák” saját tankönyvekkel, saját tanárokkal, saját közösségükben alakították ki rendszerüket. Nemcsak a gyermekek, hanem a szüleik is Port–Royal barátaivá váltak.

Kétségtelen, hogy Port–Royal gyermeknevelését meghatározta az az alapelv, hogy az ember születésénél fogva bűnös lény, a fő cél tehát a megtérés

¹⁰ Névváltozat: Le Maistre.

és a szüntelen harc a bűnös hajlandóság ellen. Ezt szolgálta az állandó, szigorú felügyelet, a világtól való elzártág, a gondosan megszűrt tananyag. Mégis, érdekes paradoxonként, Port–Royal pedagógiája maradandó értékeket és működése idején (1660-ig folyhatott a tanítás) nagy hírnevet szerzett: kislétszámú osztályokat szerveztek, figyelembe vették a gyermekek eltérő személyiségét, szeretettel foglalkoztak velük és a tananyag igazi *megértésére* helyezték a hangsúlyt – mindezt egy olyan korban, amikor a gyermekek sorsa és helyzete általában nem volt irigylésre méltó, és fel sem merült a speciális bánásmód gondolata. A francia nyelv- és stílustanításra kiemelten ügyeltek. Egészen kiváló volt a matematika és a logika oktatása (ebben alkalmazták Descartes eredményeit; saját tankönyvük – *L'Art de penser*, más címen *Logique de Port–Royal*, 1662 – hosszú ideig használatban maradt). Az iskola sok hívet szerzett a mozgalomnak, leghíresebb neveltjük Jean Racine (1639–1699) volt.¹¹

Az iskola mellett gyarapodott Port–Royal des Champs önkéntes vezeklőinek a száma is, akik közül kimagasló Saint-Cyran művének folytatója, szellemi örököse: Antoine Arnauld, „le Grand” (1612–1694). Antoine Arnauld Saint-Cyran hatására választotta a teológiát a Sorbonne-on a jogi pálya helyett; – 1635-ben védte meg baccalaureatusi tézisét – de 1638-as megtéréséig kételyek és fenntartások gyötörték. (1641-ben megszerezte a teológiai doktori fokozatot is.) Megtérése után ő lett a janzenista mozgalom lelke. 1643-ban publikálta nagy feltűnést keltő művét, a *Traité de la fréquente communion* c. értekezést. Az inspiráló tényező egy valóban megtörtént eset volt, egy nézeteltérés, amely egy buzgó grófné, egy janzenista hercegnő és egy engedékeny lelkiatya között robbant ki; de maga az eset csakhamar mellékessé vált a probléma mellett: valóban a lélek javára válik-e a gyakori áldozás? És ha igen, akkor milyen jellegű és mélységű előkészület szükséges hozzá? Milyen nehézségekkel kell számolnia a gondos lelkivezetőnek? E kérdések eldöntésére írta Arnauld fent említett művét, amelyet nemcsak papi segédletül szánt, hanem népszerűsíteni kívánta az *Augustinus*-on és Saint-Cyran gyakorlatán alapuló

¹¹ A Port–Royal-i iskoláról magyarul bővebben ld. FINÁCZY Ernő: *Az újkori nevelés története (1600–1800)*, Bp. 1927. pp. 52–60. (Bibliográfiával.) – F. DELFORGE: *Les petites écoles de Port–Royal*, 1637–1660. Paris, 1985.

janzenista álláspontot is. Az *Augustinus* nehéz tartalma és latinsága gátolta, hogy a könyv a legműveltebb olvasók körén túljusson; de a *Fréquente communion* elegáns, könnyed stílusa és vonzó formája révén valóban tömegolvasmány lett (természetesen 17. századi értelemben).

A *Fréquente communion* üzenete egyszerű: nincs annál jobb dolog, mint ha minél gyakrabban magunkhoz vehetjük az Úr testét; de ezt komoly felkészülésnek kell megelőznie. A legfontosabb feltétel a megtértség ténye: a teljes szívbeli töredelmet követő újjászületés, amelynek szükségszerű következménye, hogy a hívő szakít a világ hívságaival és azontúl csak Istennek él. A megtérés hosszú folyamat, fokozatosan teljesedik ki, ezért szükséges az állandó önvizsgálat és a szigorú penitencia.

A könyvet papok, püspökök üdvözölték lelkesen; laikus tábora támadt (kimutathatóan csökkenni kezdett az áldozók száma a párizsi templomokban) – ugyanakkor megkezdődött az irányzat ellenzőinek szerveződése és tiltakozása is.

Ettől kezdve a janzenizmus története három síkon bonyolódik: megindulnak a viták, a polémák, amelyek szószékeken, előkelő szalonokban, könyvek és röpiratok, pápai bullák lapjain zajlanak – a kontroverzia idővel egyre inkább egyházpolitikai és politikai irányba tolódik el. Másfelől folytatódik a janzenizmus belső fejlődése, intellektuális kibontakozása. Végül, ahogyan ez szinte törvényszerű, megjelennek a szektás vonások is: rajongók, csodavárók, fanatikusok csoportja.

A janzenizmus ellenzői helytelenítették a túlságosan szigorú követelményeket, amelyeket az irányzat képviselői a hívekkel szemben támasztottak; Jansenius könyvének teológiai felfogását gyanúsan protestáns jellegűnek találták; végül veszedelmesnek ítélték a janzenistákra jellemző individuális kegyességet, a dogmák vitatását, az egyház bírálatát. Eleinte azonban a janzenistáknak komoly támaszaik voltak egyházi és világi körökben egyaránt. Szigorú felfogásuk nemhogy elrettentő, de vonzó hatást gyakorolt az emberekre. Richelieu utóda, a pályája kezdetén álló Mazarin bíboros sem mutatott hajlandóságot arra, hogy dogmatikai kérdések miatt bonyolódjon kétes kimenetelű harcba a francia püspökökkel és a Szentszékkal.

Csupán a Sorbonne kívánt határozottan fellépni. 1649. július 1-én Nicolas Cornet, a Sorbonne szindikusa a teológiai kar elé terjesztett felülvizsgálat céljából hét tételt Cornelius Jansenius és Antoine Arnauld műveiből. Ez a vita nem járt eredménnyel, röviddel később azonban (elsősorban Vincent de Paul [Páli Szent Vince] befolyására) a vizsgálat Jansenius könyvére összpontosult. A francia püspökök zsinata öt tételt szövegezett meg az *Augustinus* állításai alapján, s ezeket továbbították Rómába, hogy a pápa tegye tüzetes vizsgálat tárgyává.

Az elhíresült *öt tétel* (les cinq propositions) ismertebbé vált, mint bármilyen más; idézésük nem maradhat el egyetlen olyan műből sem, amely a janzenizmussal foglalkozik. Noha egy kivétellel az öt tétel nem idézet az *Augustinus*ból, csupán tartalmi kompiláció; abban mégis meglehetősen egyetértés alakult ki, hogy a mű szellemiségét kifejezik. A vita ezentúl akörül forog, hogy mindezt hogyan kell értelmezni.

Az öt tétel a következő:

1. Aliqua Dei praecepta hominibus iustis, volentibus et conantibus, secundum praesentes quas habent vires sunt impossibilia, deest quoque illis gratia qua possibilia fiant.

(Isten egyes parancsai az igaz emberek számára is teljesíthetetlenek a saját erejükből, bármennyire akarnák és törekednének rá, mert hiányzik az a kegyelem, amely ezt lehetségessé tenné.)

2. Interiori gratiae in statu naturae lapsae nunquam resistitur.

(A bukott természeti állapotban a belső kegyelemnek sohasem lehet ellenállni.)

3. Ad merendum et demerendum in statu naturae lapsae, non requiritur in homine libertas a necessitate, sed sufficit libertas a coactione.

(A bukott természeti állapotban az [üdvösségre] érdemessé vagy érdemtelené váláshoz nem a belső szükségektől független, hanem a külső kényszertől mentes szabadság kell.)

4. Semipelagiani admittebant, praevenientis gratiae interioris necessitatem ad singulos actus, etiam ad initium fidei, et in hoc erant haeretici, quod vellent eam gratiam talem esse, cui posset humana voluntas resistere vel obtemperare.

(A szemi-pelagianusok tanítják a megelőző belső kegyelem szükségességét minden egyes cselekedethez, a hit kezdetéhez is; de abban eretnekek, hogy szerintük ez a kegyelem olyan, hogy az ember szabadon engedelmeskedhet neki, vagy ellene állhat.)

5. Semi-pelagianum est dicere, Christum pro omnibus omnino hominibus mortuum esse, aut sanguinem fudisse.

(Szemi-pelagianizmus azt állítani, hogy Krisztus minden emberért egyetemlegesen halt meg vagy ontotta véréét.)

Nem véletlen, hogy az öt tételt általában a latin eredetivel együtt idézik; meglehetősen nehézkes proposíciók, amelyek teológiai ismeretek nélkül (és szövegkörnyezetükből kiragadva) homályosak maradnak. X. Ince pápa külön bizottság elé utalta a pontok megvizsgálását, és a bizottság sokáig megosztott volt. 1653 elején jelent meg a pápa *Cum occasione* kezdetű bullája, elítélve és kárhoztatva mind az öt tételt. A bulla 1653 nyarán Franciaországban is érvénybe lépett.

Az új idők jeleként azonban tiszteletteljes meghódolás helyett élénk vita bontakozott ki – országos méretekben tárgyalták az öt tételt, a kegyelem mibenlétét, Jansenius könyvét és a teológiai irányzatok tapintható különbözőségét. A bullával szemben az volt a legfőbb ellenérv, hogy az öt tétel közül négyről állítható: eleve az elítélés prejudíciumával lett megfogalmazva – így nem fejezik ki Jansenius mondanivalójának igazi szándékát; az egyetlen korrekt tétel pedig értelmezhető az egyház által képviselt értelemben is. Ez a hermeneutikai vita sokáig elhúzódott.

A fárasztó nyilatkozatháborúnak a legfontosabb következménye az lett, hogy a janzenista mozgalom egy évtized alatt országos méretűvé növekedett. Tanulságos áttekintenünk tevékenységük egyes eredményeit.

Port-Royal des Champs magányosai közé számos kiváló ember csatlakozott. A már említett Robert Arnauld D'Andilly Szent Ágoston és Avilai Szent Terézia műveit fordította franciára. Lefordította Jansenius egyik kisebb művét, a címében is kifejező *Discours de la reformation de l'homme intérieur*-t. Ő rendezte sajtó alá első ízben Saint-Cyran pasztorális levelezését –

ez 1645-ben jelent meg *Lettres chrétiennes* címmel; később kibővítve többször kiadták.

Az eredetileg orvos Jean Hamon (1618–1687) Port–Royal vezeklőjeként szintén irodalmi munkásságot folytatott. Kifejező, szép stílusát elismeréssel emlegették kortársai, de művei csak később jelentek meg nyomtatásban. A *Traité et oeuvres de piété* öt kötete 1687-ben; a *Lettres et opuscules* és a Port–Royal világát dicsérő *De la solitude* 1734-ben.

Claude Lancelot (1615–1673) – Saint-Cyran egykori titkára – humanista műveltségéről volt híres. Teológiai tanulmányait Párizsban végezte, és 1637-ben ismerkedett meg Saint-Cyran-nal. 1638-ban maga is Port–Royal remetéje lett (az elsők közé tartozott), tudását az iskola szolgálatába állította. Részt vett a tanításban, tankönyveket szerkesztett és 1663–70 között megírta Saint-Cyran életrajzát *Mémoires touchant la vie de Saint-Cyran* címmel (megjelent 1738-ban).¹²

A század közepén Port–Royal-ban tartózkodott már Pierre Nicole¹³ (1625–1695) is, aki egy chartres-i jogászcsaládból származott és Párizsban szerezte meg magiszteri fokozatát a bölcsésztudományokból. Ezután teológiai stúdiumokat folytatott, és őt is Augustinus mélyebb tanulmányozása vonzotta – baccalaureatusi tézise a kegyelem tárgyában készült. Jansenius műve azonnal a janzenisták táborába hívta el, és a sorbonne-i karriert cserélte fel Port–Royal *petites écoles*-jával, ahol nevelőtanár lett. Hatalmas munkássága a következő évtizedekben bontakozott ki. Az ő neveltje volt Jean Racine, aki szükségszerűen konfrontálódott Port–Royal elveivel – Nicole művei nem hagynak kétséget afelől, hogy ellenezte a művészeteket, a színházat különösen¹⁴. (A konfliktus ellenére Racine maradandó emléket állított iskolájának és Port–Royal tiszteletét is fiára hagyományozta. Műveinek legfőbb témája, a szenvedély és az erkölcsi kötelesség drámája jól tükrözi a janzenista univerzumot.)

¹² Louis COGNET: *Claude Lancelot Solitaire de Port-Royal*, Paris 1951.

¹³ A kontroverziák során számos álnevet is használt: Barthélemy; Damvilliers; Guilhelmus Wendrockius.

¹⁴ Az 1664–65-ben írt *Lettres imaginaires* c. művében nyíltan vitába szállt a divatos regény- és drámaíróval, Jean Desmarets de Saint-Sorlin-nel. Az 1667-ben megjelent *Traité de la Comédie* pedig már teoretikus igénnyel utasítja vissza a szerinte pusztán emberi érzelmekre, indulatokra ható (és nem Isten dicsőségére szolgáló) műfajt. Így elutasítja Corneille életművét is.

Port–Royal-ban minden téren szigorúan vették az elveket: Angélique anya sajátkezűleg távolította el a túlságosan hivatkozónak ítélt képeket és egyéb díszeket; a Port–Royal-i irodalmi alkotások a szerző nevének feltüntetése nélkül jelentek meg (de általában kollektív alkotások voltak).

Port–Royal szellemi irányítója ebben az időben Antoine Arnauld volt, aki – miután a Sorbonne-ról kitiltották – 1648-ban Port–Royal de Champs-ba távozott. Fáradhatatlanul ontotta írásait, melyeknek legnagyobb része polemikus jellegű, az irányzatot védelmező anyag, de vannak nagyobb terjedelmű, egy-egy teológiai kérdésre koncentráló alkotásai is (pl. a Nicole-lal közösen írt *La Perpétuité de la foi de l'Eglise catholique touchant l'eucharistie* /1664/ a janzenisták és a kálvinisták közötti különbségeket igyekszik megvilágítani, középpontba állítva az átlényegülés tanát). Antoine Arnauld összes műveit 1775–83 között adták ki – 43 vaskos kötetben. A 320 címből álló életművet a teológiai tárgyúakat nem számítva (!) három csoportba sorolva lehet áttekinteni: elkülöníthetünk matematikai és természettudományi tárgyú munkákat (foglalkozott többek között Euklidész geometriájával és asztronómiával); a „*Logique ou l'art de penser*” tárgykörébe tartozó metodikai műveket – ebben végső soron az ismeretelmélet foglalkoztatta – és végül a harmadik csoportba tartoznak egyéb filozófiai tárgyú írásai. Ez utóbbiak például Mersenne, Descartes, Malebranche műveire reflektálnak, és Arnauld a filozófiai racionalizmus jelentős bírálójának bizonyul.

Arnauld hihetetlen munkabírása legendás volt; Sainte-Beuve nyomán vált ismertté az az eset, amikor a kimerült Pierre Nicole egy kis pihenőt kért Arnauld-tól. „Fáradtság!” – kiáltott fel Arnauld, – „hiszen az örökkévalóságban majd eleget pihenhetünk!”

Az idő távlatából mégis úgy tűnik, hogy Arnauld munkásságának csak aktuális hatása volt. A kortársak kiemelik személyes varázsát, prédikációinak megelevenítő erejét. Ennek alapján hasonlíthatott Saint-Cyranhoz. Írásai viszont nehézkesek, doktrinerek. Hajlíthatatlansága, makacssága szerepet játszhatott a janzenizmus körül folyó harc ismételt fellobbanásában. (Előfordult, hogy főrangú emberektől megtagadta a feloldozást, bár ilyenkor részletesen indokolta is döntését.) 1656-ban már az ő műveiből származó

tételeket ítélt eretneknek a Sorbonne bizottsága; nevét törlik a doktorok névsorából is.

Időközben a janzenizmus átlépte Franciaország határait, és kedvező fogadtatásra talált Németalföldön, ahol Cornelius Jansenius emléke még nem halványult el.

A pápai bulla ellenére nem csillapodott a vita Jansenius műve körül (a janzenisták elfogadták, hogy az öt tétel eretnekség; de tagadták, hogy Janseniusnál ezek megtalálhatóak lennének ilyen értelemben); Antoine Arnauld pedig el volt tiltva a nyilvánosságtól. Ekkor lépett a színre a janzenizmus történetének legragyogóbb alakja, Blaise Pascal (1623–1662).

Nem túlzás azt állítanunk, hogy ha Cornelius Jansenius személyében az irányzat teológiai–dogmatikai megalapozóját látjuk; Saint-Cyran és Antoine Arnauld nevéhez a mozgalom megszervezését és kiszélesítését kötjük; akkor Blaise Pascal filozófiai műve a janzenizmus hosszútávú hatásának záloga. Pascal élő olvasmány maradt napjainkig, és elkötelezettsége ellenére nem egysíkú irodalom.

Blaise Pascal ismert természettudományi eredményei is rendkívüliek. Új utakat nyitott a projektív geometriában, foglalkozott számelmélettel, valószínűségszámítással, definiálta a teljes indukció módszerét, megalapozta a differenciál- és integrálszámítást. Fizikai munkássága a folyadékok és a levegő törvényeinek megállapítására irányult. Rövid életébe – amelyet mindvégig krónikus betegségek kísérték – egyaránt belefért egy kiemelkedő tudós és vallásfilozófus munkássága.

A szakirodalom beszél Pascal megtérés–élményéről. Családjának hitbuzgalma szokványosnak volt nevezhető egészen 1646-ig, amikor a családfenntartó édesapa, Étienne Pascal (felesége korábban meghalt, és ő nem házasodott meg újból) súlyos balesetet szenvedett. Két elkötelezett janzenista segített rajta és gyermekein; emellett bizonyágtétellel és lelki olvasmányokkal is szolgáltak. A család szinte testületileg tért meg. Pascal kedves húga, Jacqueline 1652-ben belépett Port–Royal apácai közé.¹⁵ Madame Périer, Pascal

¹⁵ Azért nem korábban, mert nem akarta magára hagyni édesapját. – A művelt és tehetséges Jacqueline Pascal (Sainte-Euphémie nővér, 1625–1661) nagy hatással volt bátyjára. Megtérése előtt verseket, színműveket írt; apácaként tehetségét Port–Royal szolgálatára fordította. Tanított, idővel a novíciák előljárója lett, és harcosan kiállt a janzenizmus védelmében.

másik nővére, családos asszonyként nem követhette Jacqueline példáját, de ő is a mozgalom odaadó híve lett.¹⁶ Kislányát Port–Royal iskolájába küldte, ahol Jacqueline tanított.¹⁷

A fellángoló buzgóság Pascalt sem hagyta érintetlenül, ő azonban, noha elismerte, hogy testvérei a jobbik részt választották, vonakodott a teljes, következetes megtéréstől (ahogyan azt a janzenisták értelmezték). De fel kellett ismernie – erről Jacqueline ostromzó levelei is gondoskodtak – hogy a megtérés teljes, fenntartások nélküli odaadást jelent Istennek. Talán ez elől menekülve merült el a párizsi szórakozásokban (ha igaz); egészen 1654 november 23-ának „tüzes éjszakájáig” (nuit de feu), amikor – egy jákobi Isten-élmény után – megtérése teljessé vált. Ezen az éjszakán írta a híres *Mémorial*-t, amelyben a szavak küszködve próbálják rögzíteni a csodát. Csatlakozott Port–Royal magányosaihoz, bár nem tartózkodott állandó jelleggel Port–Royal des Champs-ban, fenntartott egy külön kis házat.

Lelkivezetője és jó barátja Isaac–Louis Le Maître (1613–1684) volt, aki – miután megtért, majd a „magányosok” között vezekelt és tanult – felszentelt papként 1649 óta tevékenykedett Port–Royal-ban.¹⁸

1656 elején, amikor a janzenisták elleni fellépés erősödött Párizsban és Antoine Arnauld-nak nem volt tanácsos személyesen fellépnie, Port–Royal elitje Pascalt kérte fel a mozgalom megvédésére. Ennek eredményeként írta Pascal 1656–57 folyamán a *Vidéki Leveleket* (a gyűjteményes kiadás címe: *Lettres de Louis de Montalte* /Pascal álneve/ *a un Provincial de ses amis et aux*

Műveinek gyűjteményes kiadása (nővére írásaival együtt): *Lettres, opuscules et mémoires de Mme Périer et de Jacqueline soeurs de Pascal*, Paris, Faugere, 1845.

¹⁶ Madame Périer, Françoise–Gilberte Pascal (1620–1687) megírta öccse életrajzát *Vie de Blaise Pascal* címmel, amelyet a francia kiadások korábban a *Pensées* mellé illesztettek. Ez a legfontosabb forrás Pascal életéről, de adatait a kutatás fenntartással kezeli a szerző elfogult rajongása miatt. Magyar nyelven megjelent: Blaise PASCAL: *A korai keresztények összevetése a mai keresztényekkel* és egyéb kisebb művek, közöttük nővére, Madame Gilberte PÉRIER *Fivérem, Blaise Pascal* című életrajzi írása, Felsőörs, Aeternitas, 2005. Madame Périer megírta Jacqueline életrajzát is (*Vie de la soeur Jacqueline de Sainte-Euphémie*).

¹⁷ Ezzel a kislánnyal, Marguérite Périer-vel történt meg 1656 március 24-én Port–Royal első csodája, az ún. Szent Tövis-csoda (le miracle de la Sainte-Épine). A lányka bal szemén gennyes tályog keletkezett, amely egyre súlyosbodott, s végül a Port–Royalban őrzött egyik szent ereklye – Krisztus töviskoronájának egyik tüskéje – érintése nyomán gyógyult meg. Ez volt az első jele annak, hogy a janzenizmusnak lesz misztikus irányvonala is.

¹⁸ Isaac–Louis Le Maître (leggyakoribb névváltozata: Le Maître de Sacy vagy de Saci [az Isaac anagrammája] is Catherine Arnauld fia, Antoine Le Maître legfiatalabb öccse. Pascallal való mély barátságáról tanúskodik az *Entretien avec M. de Sacy* címen fennmaradt töredék

R.R.P.P. Jésuites sur la morale et la politique de ces Peres – röviden *Les Provinciales* vagy *Lettres Provinciales*).

A tizennyolc levél egyenként készült és jelent meg 1656 januárja és 1657 áprilisa között. Céljuk az volt, hogy érthető és élvezetes formában tájékoztassák a közvéleményt a janzenizmus körüli vitákról – természetesen a mozgalom érdekében – sőt ezen túllépve, az ötödik levéltől kezdődően már a jezsuiták erkölcstana a célpont.

Pascal a kazuista morálteológia fő tételeire összpontosította támadását: elemzi a probabilizmus elvét és következményeit, az intentio–elv torzulásait, a restrictio mentalis erkölcsi tarthatatlanságát, a bűnbánat szentsége körüli könnyítések veszélyességét.¹⁹ Mindez úgy valósult meg, hogy a leveleknek nincs teológiai traktátus–jellege; a fikció szerint egy jámbor fiatalember számol be barátjának azokról a beszélgetésekről, amelyeket a hit kérdéseiről különböző felfogású emberekkel folytat. A leíró részekkel szemben többségben vannak a dialógusok, és a levelek összességének sodró dinamikája, iróniája adja meg a *Vidéki Levelek*nek azt a stilisztikai tökélyt, amelynek révén magasan a polemikus irodalom egyéb alkotásai fölé emelkedik.

A levelek kétségtelenül kegyetlenek: a végsőig kiélezik a szóban forgó tételeket, manipulatív módon is a janzenisták javára billentik a mérleget – de mesterművek. Átütő hatásuk révén máig meghatározzák a közvéleményt a jezsuitákról (pontosabban a Társaságot dehonesztáló közhelyeket).

Mindent összevetve, a *Vidéki Levelek* keményen képviselte azt az álláspontot, hogy a vallás és a hit kérdéseiben semmilyen engedménynek nincs helye az emberi gyengeségekkel vagy a világ kívánalmaival szemben. Ez sarkalatos pontja a janzenista felfogásnak; ám éppen ez a rigorózus keménység volt az, ami hosszú távon kisebbségbe szorította az irányzatot.

Itt említjük meg Pascal főművét, a töredékeiben is lenyűgöző *Pensées*-t. Míg a *Vidéki Levelek* kollektív alkotásnak tekinthető (a szükséges teológiai

(magyar fordítása: Beszélgetés Saci úrral, ford. SZÁVAI Nándor, in: *Ima az Akropoliszon*. Vál., szerk. GYERGYAI Albert, Bp. Európa, 1977. pp. 75-93.)

¹⁹ A probabilizmus elve szerint, ha valakinek kételye vagy bizonytalansága van valamely hittani kérdésben, megengedhető, ha egy tekintélyes teológus álláspontját fogadja el (akár belső meggyőződés nélkül is). – Az intentio–elv szerint egy tett megítélésében a szándék a meghatározó. – A restrictio vagy reservatio mentalis az egyéni (elhallgatott) fenntartásokat jelenti – ti. ha valaki valamilyen megfontolásból hagyja, vagy előidézi, hogy félreértsék.

adatokat – a később felhánytorgatott tévedésekkel együtt – Port–Royal közössége szállította Pascalnak; ők szabták meg a mű irányvonalát is), a *Pensées* az egyénnek és az egyénről szól. Pascal a keresztény hit apológiáját szerette volna megírni, de olyan apológiát, amely nem kínál könnyű utat – a legélesebb kételkedő elmét tételezte fel, és azt vezette volna végig az intellektussal megragadható állomásokon, a döntő pillanatig, amikor nyilvánvalóvá lesz, hogy az ember minden erőfeszítése kevés – és nincs más, csak a szeretet Istene. Ez a tervezett apológia, az *Une apologie de la religion chrétienne*, nem készült el, bármennyire szerette volna Pascal; fennmaradtak azonban a műhöz készült jegyzetei, amelyeket *Pensées* címen Port–Royal adott ki 1672-ben.

Természetesen azóta folyamatosan történnek kísérletek a jegyzetek különböző elrendezésére, s bár a Brunschvicg–kiadás standardul szolgál, napjainkig történnek kísérletek az apológia–terv pascali szerkezetének rekonstruálására.²⁰

A *Pensées*, magyar kiadásokban *Gondolatok* hatása felmérhetetlen. Jellemző módon Pascal nem teremtett iskolát; tulajdonképpen filozófusnak vagy teológusnak sem tekinthetjük a szó szaktudományi értelmében. Azt kísérelte meg formába önteni, ami a legszemélyesebb tapasztalata és igazsága volt; ezzel vált forrásává olvasók generációinak.

Pascal lett tehát a janzenizmus legidőtállóbb szerzője, akit mégsem úgy ismerünk, mint egy irányzat elkötelezettjét, hanem mint a legeredetibb gondolkodók egyikét. Mennyire lényegtelenné vált mára, hogy Pascal a legszigorúbb, leghajthatatlanabb janzenisták közé tartozott; hogy mennyire elítélte a művészetek minden formáját; hogy elvi kérdés miatt halálos ágyán is szakított barátaival. A *Gondolatokat* ma is olvassák, és a maguk töredékességében jelentenek kihívást.

Port–Royal ügye körül felgyorsultak az események. Hiába fejtegette Pascal tizenhetedik levelében, hogy az öt tételt a janzenisták is elítélik, de azok nincsenek benne az *Augustinusban*; ez pedig olyan ténykérdés (*questio facti*),

²⁰ Bővebben ld. SZABÓ Ferenc: *Jelek az éjszakában*; Róma, 1983. pp. 46–49. – A rekonstrukció igénye jogos, mert Pascal mindig szigorú tervszerűséggel és logikával dolgozott; a *Pensées*–kiadások pedig kivétel nélkül önkényes elvek szerint közlik a jegyzeteket. A kiadásokról ld. NAGY József Pascal–fordítását (*Gondolatok*, Bp. Franklin, 1912. pp. 233–236).

amelyben tévedés lehetséges, de nem hitbeli döntés – VII. Sándor pápa 1656-ban kiadta az *Ad sacram* bullát, amelyben megerősítette, hogy az öt tétel Jansenius könyvében benne foglaltatik és Jansenius értelmében ítéli el.

Franciaországban az uralmát megkezdő XIV. Lajos határozottan szembehelyezkedett a janzenizmussal. Ebben szerepe volt a politikának: a janzenisták közül igen sokan részt vettek a Fronde–felkelésben. Széles bázisra találtak a jogász- és hivatalnok-értelmiség köreibben is. XIV. Lajos az önállóság semmilyen formáját sem pártolta, számára a janzenista mozgalom veszélyes ellenzéklet és riasztóan szigorú, ellenszenves erkölcsi felfogást jelentett. Vallási kérdésekben az uralkodó hivatalosan konzervatív irányvonalat képviselt, így a janzenistákban eretnek ellenzéklet látott, és engesztelhetetlenül üldözte őket egész élete során, amint erről Saint-Simon herceg *Emlékiratai* is tanúságot tesznek.²¹

A pápa és a király közös erőfeszítései révén készült egy *Formuláré*, amely Jansenius tételeit egyértelműen elítélte, s ezt valamennyi egyházi személynek és szerzetesnek alá kellett írnia. Természetesen többen megtagadták a *Formuláré* aláírását, és ez szolgáltatott okot a nyílt, erőszakos fellépéshez.

1660-ban bezárták Port–Royal iskoláját; 1661-ben elkergették Port–Royal des Champs magányos vezeklőit; 1664-ben több apácát erővel áthelyeztek más kolostorba. 1665-ben a párizsi Port–Royal apácáinak ki kellett költözniük a megüresedett Port–Royal des Champs-ba.

Négy francia püspök (Alet, Angers, Beauvais és Pamiers püspökei) következetesen visszautasította a *Formuláré* aláírását, és ez késleltette a mozgalom letörését. (Az angers-i püspök nem volt más, mint Henri Arnauld (1597–1692), a nagy Arnauld bátyja.) Időközben VII. Sándor pápa elhunyt, és az új pápa, IX. Kelemen a békés megoldások híve volt. Közreműködésével létrejött az ún. *Pax Clementina* – a kelemen béke időszaka, amely 1669-től 1679-ig tartott.

Antoine Arnauld-t a Sorbonne nem rehabilitálta, de egyébként az üldözések megszűntek és a janzenisták ismét szabadon tevékenykedhettek.

²¹ *Saint-Simon herceg Emlékiratai*. Vál., ford. utószó és jegyzetek: RÉZ Pál. Bp., Európa, 1975. pp. 80–83, 166–169, 246–253, 259–260, 325–341, 391–394.

(Arnauld ebben az időben személyes ismeretségbe került Leibniz-zel és Malebranche-sal, filozófiai levelezésük fennmaradt.) Port–Royal apácáit szinte nemzeti hősnőkként tisztelték, s erre az időszakra esik a janzenista irodalmi termékek újabb nagy korszaka is.

1670-ben Port–Royal kiadta Pascal hagyatékát, a *Pensées*-t. Saint-Cyran korábban megjelent írásait kiegészítve újra megjelentették *Lettres chrétiennes et spirituelles* címmel Lyonban, 1679-ben. 1667-ben látott napvilágot Isaac-Louis Le Maître de Sacy nagy vitákat kiváltó Új Testamentum–fordítása, a *Nouveau Testament de Mons* (amelyet Hollandiában nyomtattak ki, és amelyen 1666-68 között tartó Bastille-beli fogsága alatt is dolgozott). A fordításban közreműködött Antoine Le Maître, Antoine Arnauld és Pierre Nicole is; a művet azonban IX. Kelemen pápa indexre helyezte – Antoine Arnauld számos vitáiban próbálta megvédeni. A támadások ellenére Sacy elkészítette a teljes Biblia fordítását, amely *La Sainte Bible, en latin et en français, avec des explications du sens littéral et du sens spirituel* címen 1682–1700 között jelent meg Párizsban. Ez a fordítás tekinthető Le Maître de Sacy főművének, aki egyébként jelentős irodalmi munkásságot végzett: franciára fordította Kempis *Krisztus követését* és – ellentétben Port–Royal averziójával a szépirodalommal szemben – Terentius és Euripidész drámáit is lefordította.²²

Claude Lancelot már korábban elkészítette két híres művét, a *Grammaire générale*-t és a *Nouvelles methodes*-ot, mindkettőt a hatékony nyelvtudás elsajátításának segítésére. 1667-ben elhagyta Port–Royalt (nem elvi, hanem személyi okokból), és Conti hercegnő fiának lett a nevelője Párizsban. A hercegnő halála után Saint-Cyran apátságába vonult vissza, ahová Martin du Barcos, Saint-Cyran unokaöccse hívta. Itt készítette el kommentárját Szent Benedek reguláihoz. A kétkötetes Saint-Cyran–életrajz mellett elkészítette Nicolas Pavillon, Alet püspökének biográfiáját is (a püspök pártfogolta a janzenistákat). 1678-ban, Barcos halála után el kellett hagynia ezt a menedéket is, mert az új főapát nem tűrte meg a janzenizmust a falak között. A bencés Sainte-Croix de Quimperlé fogadta be, ahol 1695-ben bekövetkezett haláláig a legszigorúbb visszahúzódásban élt.

²² Ld. még: G. DELASSAULT: *Le Maître de Sacy et son temps*, Paris 1957.

Pierre Nicole fő műve, az *Essais de Morale* először 1671-ben került ki a nyomdából; később, egyre bővülő változatokban, sok kiadást ért meg. (Végül 14 kötetre duzzadt fel; egyes részeit önállóan is megjelentették.) Népszerűségére jellemző, hogy a janzenizmustól távol álló John Locke négy esszét angolra fordított. A 18. században Voltaire – ő sem tekinthető az irányzat barátjának – elismeréssel adózott Nicole eszméinek. Nicole máskülönben főként társszerzőként, közreműködőként fejtette ki hatalmas munkásságát: Arnauld-val közösen készítette a *Logicát*, a *Propositiones theologicae* c. értekezést, a *Perpétuité de la foi de l'Eglise catholique* c. művet az eukarisztia vételéről, és számos vitairatot. Szívesen együttműködött nagyobb szerzőgárdával is, ha a cél ezt kívánta (elsősorban a vitairatok tekinthetők ilyen kollektív alkotásnak). Műveinek összkiadása 23 kötetet tölt meg.

Port–Royal fiatalon elhunyt gyóntatója, Nicholas Le Tourneux (1640–1686) nagy hatású művet hagyott hátra: a *L'année chrétienne* 1677-ben jelent meg először, de Port–Royal közössége később újra kiadta. A mű olvasmányos Újszövetség–kommentár. Le Tourneux írt egy Jézus–életrajzot is – *Histoire de la vie de Jésus-Christ*, 1678 – amely a négy evangélium kompilációjának tekinthető.

Történtek próbálkozások a liturgia megújítására is Port–Royal-ban, ennek fő célja a hívek aktív bevonása volt a mise folyamatába. Ezek nem jártak sikerrel, de az idők során megjelent néhány janzenista *Missale* és breviárium.

Port–Royal falain kívül, a világban szintén működtek elkötelezett janzenisták. Nicolas Boileau–Despréaux (1636–1711), az író és esztéta; Jean Racine, a nagy drámaíró; később fia, Louis Racine (1692–1763), aki szintén költő volt, és megírta Port–Royal történetét – ezek a litterátus janzenisták nagyban hozzájárultak az irányzat terjedéséhez.

Nyomon követhettük a janzenizmus mozgalmának kiszélesedését – messzire jutott Jansenius művétől és a kegyelemtani, dogmatikai vitáktól. Janzenista irány jelentkezett a szépirodalomban, a világi hívek mindennapi életében, az oktatásban, a politikában. Pascal volt az, aki a jezsuiták elleni fellépésre nagy súlyt helyezett (és ezzel nemcsak a jezsuita teológiát támadta, hanem Rómát is); és a jezsuita–ellenesség a janzenizmus állandó eleme lett.

1679-ben elhunyt Longueville hercegnő, a király unokahúga, aki a Fronde aktív résztvevője volt, élete alkonyán pedig Port–Royal lelkes patrónusa. Halálával felbomlott a Pax Clementina: Antoine Arnauld-nak távoznia kellett Franciaországból, és Németalföldön (Brüsszelben) talált menedéket – a számkivetés haláláig, 1694-ig tartott. Száműzetésének hivatalos indoka az volt, hogy ellenzi a regálék világi felhasználását. – Követte őt hűséges társa, Pierre Nicole is, aki egyházi elítélése dacára mindhalálig megtartotta papi életformáját (és csaknem Arnauld-val egyidőben, 1695-ben hunyt el).

Ebben az időben lépett színre a janzenizmus utolsó nagy vezéregyénisége, Pasquier Quesnel (1634–1719), a skót származású (de már Párizsban született) oratoriánus. Quesnel a Sorbonne és a jezsuiták növendéke volt, 1657-ben csatlakozott az Oratorium párizsi kongregációjához, amelyben vezető szerepet töltött be. 1659-ben szentelték pappá, és az 1660-as években került kapcsolatba Antoine Arnauld-val és a janzenistákkal. 1672-ben jelent meg híres műve, a *Réflexions morales sur le Nouveau Testament* – ez nem más, mint az Új Testamentum erkölcsi–etikai kommentárja – és azonnal megosztotta a közvéleményt: egyesek lelkesen üdvözölték, mások janzenista alkotásnak tartották. Quesnel valóban megtagadta a *Formuláré* aláírását, emiatt el kellett hagynia Párizst, majd önszántából követte Antoine Arnauld-t Brüsszelbe. Quesnel hatása a 18. századi janzenizmusra lesz meghatározó.

1701 körül ismét fellángolt a vita az öt tétel körül: elegendő-e az öt proposíciót az egyház értelmében elítélni, de Janseniusra vonatkoztatva tiszteletteljes hallgatást tanúsítani? A kérdéssel a Sorbonne foglalkozott – az eredmény megoszlott –; XIV. Lajos pedig szeretne volna végérvényesen lezárni a janzenizmus kérdését. Kérésére XI. Kelemen pápa 1705-ben kiadta a *Vineam Domini Sabaoth* kezdetű bullát, amelyben megerősítette a janzenizmus ügyében eddig kiadott bullák határozatait, és ismételten, egyértelműen elítélte az irányzatot; elvetve a „tiszteletteljes hallgatás” eszméjét is.

Port–Royal des Champs apácáinak tiltakozása (semmilyen újabb bulla elfogadására nem voltak hajlandók) ezúttal nem vezetett eredményre. A janzenista mozgalom vezéregyéniségei – akik még életben voltak – Németalföldön tartózkodtak; a világi támogatók nem szólhattak bele egyházi

intézkedésekbe. Sor került arra a különösen kegyetlen eljárásra, amikor 1709 őszén rendőrökkel oszlatták fel a kolostort: az öreg apácákat (novíciákat ugyanis már régen nem vehettek fel) egymástól elválasztva különböző kolostorokba vitték. Ezután kiürítették az épületet, és 1710-ben lerombolták. Az apátság temetőjét is felszámolták, nehogy zarándokhely lehessen.²³ A rombolás tökéletes volt: az egykori Port-Royal des Champs helyét felszántották és elegyengették; csupán a kissé távolabb álló egykori iskola épülete maradt fenn.

A zárda párizsi testvérintézete nem került hasonló sorsra; apácái régen kicserélődtek és már nem számított veszélyesnek.

²³ Ekkor vitték át Jean Racine hamvait a párizsi Saint-Etienne-Du-Mont templomába.

II. A janzenizmus a 18. században

A janzenizmus 18. századi története egyenetlenebb képet mutat, mint a Port–Royal lerombolásáig tartó megszakítatlan folyamat.

A század első két évtizedét Pasquier Quesnel munkássága határozza meg. Quesnel-nek (aki Arnauld és Nicole halála után a janzenisták elismert vezetője lett) időközben el kellett hagynia Németalföldet (1703-ban letartóztatták és bebörtönözték, ahonnan sikerült megszöknie), végül Hollandiában, Amszterdamban telepedett le. Említett műve, a több címen, többféle feldolgozásban megjelent *Réflexions morales* hasonló sorsra jutott, mint az *Augustinus* vagy a *Fréquente communion*.²⁴ A könyv első kiadásától kezdve támadások kereszttüzében állt, és 1708-ban a pápa *Universi dominici gregis* brevéje elítélte. Quesnel nyíltan ellene szegült a római bulláknak, vitatta a pápa (illetve a vatikáni bizottságok) ítéleteinek jogosultságát – ezzel tulajdonképpen gallikán szellemben járt el.

Egészen idáig a janzenisták nem fordultak szembe Rómával (legalábbis leplezetlenül nem); minden erőfeszítésük arra irányult, hogy bebizonyítsák: a janzenista felfogás nem eretnecség. Az öt tétel elítélése után azt bizonygatták, hogy ezek nincsenek benne Jansenius könyvében. Később Antoine Arnauld – már németalföldi számkivetettsége idején – külön röpiratban állította, hogy az egész janzenista kontroverzia csupán árnyékbokszolás: jó szándékú, tiszta emberek jezsuita ármányoknak estek áldozatul²⁵. A 18. század radikális változást hozott: Quesnel fellépésének hatására a janzenizmus eltökélt hívei vállalják a nyílt szakítást és annak következményeit. A „janzenista” jelző egyenlő lett Róma elutasításával, és a janzenisták ekkor már pártszerűen kezdtek működni. Quesnel törekedett arra, hogy az egyes elszigetelt janzenista köröket Európa-szerte összeköttetésbe hozza.

Igyekezett ismét előtérbe állítani a janzenizmus dogmatikai tartalmát, ugyanakkor nagyszerű szónok és hatásos szerző volt. Elzárkózott minden

²⁴ A legbővebb kiadás címe: *Le Nouveau Testament en français avec des Réflexions morales sur chaque verset* (Jacques Joseph Duguet közreműködésével, 1693); további címváltozatok: *Abrégé de la morale de l’Evangile*; *Pensées chrétiennes sur le texte de ces livres sacrés*.

²⁵ Antoine ARNAULD: *Le Phantôme du Jansénisme*, Cologne, 1686. – A mű megjelent 1688-ban és 1714-ben is; ezenkívül több német kiadásban terjedt a 18. század folyamán.

hajlékonyságtól, amelyben megalkuvást látott: az ő felfogása szerint az ember merő gonoszság, bukott lény, akit csak a mindenható kegyelem menthet meg. Enélkül az ember minden tette, gondolata – még az imádsága is – bűn. Az igaz Egyházat csak a kiválasztottak alkotják.

A kemény tételek olvasmányos, meggyőző, jámbor formába öntve terjedtek a *Réflexions morales* különböző kiadásaiban. Várható volt, hogy a könyv határozott elítélésben fog részesülni, és ez meglepően hosszú előkészület után meg is történt. A késlekedés oka az volt, hogy mivel az eddigi bullák kivétel nélkül zavarokat és vitákat váltottak ki, XI. Kelemen pápa egy átfogó és végleges okmány megszüvegezését tűzte ki célul.

Végül 1713. szeptember 8-án megjelent a janzenizmus kérdését lezárni szándékozó bulla, az *Unigenitus Dei Filius*. A bulla 101 tételt ítél el Quesnel könyvéből, és emellett összefoglaló igénnyel vetette el a janzenista tanokat, semmilyen kibúvóra sem hagyva lehetőséget.

Ez a dátum a janzenizmus történetének szilárd végpontjául kínálkozik, és a régebbi szakirodalom gyakran él is a lehetőséggel. Valójában persze az *Unigenitus* bulla sem tudta elérni fő célját, a probléma végleges lezárását. Ellenkezőleg: a bulla minden korábbinál hevesebb és hosszabban elnyúló ellenkezést váltott ki. (Magyar vonatkozású példa: VI. Pius pápa 1782-es bécsi látogatásának egyik célja az volt, hogy II. József császárt rábírja az *Unigenitus* kihirdetetésére – sikertelenül.)

Maga Quesnel 1719-ben bekövetkezett haláláig harcolt a bulla ellen, levelek és röpiratok tekintélyes mennyiségét megjelentetve. Tiltakozása egyszerre volt elvi és dogmatikai jellegű, de ezzel lassan kisebbségbe szorult. Az *Unigenitus* bullát ugyanis nem elsősorban a tartalma miatt ellenezték Európa-szerte. Már másról volt szó, a 18. század nagy egyházpolitikai kérdéséről, a *placetum regium*-problémáról. A katolikus egyház sohasem volt olyan szigorúan monolitikus tömb, mint kritikusai vagy belső szélsőségesei állították. A 18. század elejére minden nagyobb európai régió kialakította a maga sajátos, nemzeti jellegű egyházi gyakorlatát. Angliában hosszú folyamat eredményeképpen jött létre a szakadás az anglikán egyház és Róma között (VIII. Henrik tettei önmagukban nem vezettek volna ilyen végeredményre); Franciaországban viszont az 1682-ben beiktatott ún. gallikán cikkelyek

ellenére – amelyek mind világi, mind egyházi téren korlátozták Róma befolyását – nem következett be skizma. Bonyolultabb volt a helyzet a közismerten Róma-párti Spanyolországban, valamint Közép-Európában; de ezeken a területeken is megfigyelhető a sajátos vonások felerősödése: helyi szentek tisztelete, nemzeti népének elterjedése, a belső egyházi ügyek önálló (regionális) intézésének gyakorlata.

Egyfelől tehát bázisa volt a széleskörű Róma-ellenességnek a katolikus egyházon belül; másrészt az uralkodók felismerték a nagy lehetőséget, amelyet az egyházi ügyek közvetlen irányítása jelentett a számukra – főleg az egyházi javadalmakkal kapcsolatosan. A korszak valamennyi pápája mellőzöttséggel, tehetetlenséggel, megalázó egyezkedésekkel küszködik – a janzenizmussal foglalkozó bullák például kiadásuk előtt eljutottak XIV. Lajoshoz, alig burkoltan jóváhagyás végett. Így érthető, hogy az *Unigenitus* ellenzése nem elsősorban tartalmi, hanem elvi alapokon nyugodott: milyen mértékben szólhat bele a pápa egy nemzet belső egyházi ügyeibe? – Más országok arra hivatkozva utasították el a bulla kihirdetését, hogy nem aktuális, az illető országot nem érinti.

Az *Unigenitus* ügye tehát elkanyarodott a janzenizmus lényegi kérdéseitől, bár az kétségtelen, hogy ellenzői rendszerint rokonszenveztek az irányzattal.

Franciaországban a bulla ellenzői Párizs érseke, Louis Antoine Noailles körül tömörültek (őket nevezték „apellánsok”-nak). Noailles bíboros volt az – még 1695-ben, chalôns-i püspökként –, aki megadta az egyházi engedélyt Quesnel könyvének kinyomtatására. Az *Unigenitus* bullát 1714-ben csak fenntartásokkal fogadta el a parlament, és Noailles bíboros a hozzá csatlakozó püspökökkel egyetértésben nemzeti zsinat elé kívánta terjeszteni a szöveget. Ez nem valósult meg; XIV. Lajos halála után azonban, a vallási kérdésekben közömbös Orléans-i Fülöp régenssége idején, 1717-ben az apellánsok egy fellebbezést készítettek a bulla ügyében az egyetemes zsinathoz (erről kapta elnevezését csoportjuk).

Ez a tett – amelyet hosszas belső egyenetlenségek előztek meg – erősen vitatható volt, hiszen az egyház törvényei tiltották a pápa határozata ellen a zsinathoz való fellebbezést. XI. Kelemen pápa igyekezett elsimítani a

problémákat, de a fellebbezést magát természetesen elutasította. 1718-ban *Pastoralis officii* kezdetű bullájában exkommunikációval sújtotta az apellánsokat. A régens ellentmondásos intézkedéseket hozott: Franciaországban vitatilalmat rendelt el (sikertelenül), a pápa iratait viszont nem fogadta (a gallikán jogok védelmében). Az ügy egészen 1728-ig húzódott, megmozgatva a francia klérust, megosztva a különböző csoportokat. Hatalmas irodalom keletkezett az *Unigenitus* körül, de a középpontban az a kérdés állt, hogy melyik a legfőbb fórum: a pápa és tanácsadó testülete, vagy a püspökök egyetemes zsinata? A kérdés a 18. század folyamán mind kiélezettebbé vált, a püspöki testület pártján álló hívek az ún. episzkopális irányzatba tömörültek, komoly gondokat okozva a Vatikánnak.

Az 1720-as évek második felében ismét felerősödött a janzenisták feloszlatására irányuló politika. Ennek több oka volt: a janzenista mozgalom már korántsem homogén – intő példa a Hollandiában létrejövő szakadár janzenista egyház (erre a tényre még visszatérünk); felléptek szélsőséges jelenségek is. 1723-ban elhunyt Orléans-i Fülöp, aki nem lépett fel az ún. *re-apellánsok* ellen (ezek az „újra-fellebbezők” minden kompromisszumot elutasítottak, és másodszor is fellebbeztek az egyetemes zsinathoz).

Joly de Fleury, a fiatal XV. Lajos tanácsadója és az egyházi ügyek bennfentese kemény példával kívánta megtörni a janzenistákat: az embrun-i tartományi zsinaton a janzenisták egyik legharciasabb képviselőjét, Jean Soanen püspököt lemondatták és az aggastyánt egy királyi lettre de cachet utasítására a De La Chaise-Dieu kolostorba száműzték. Ez az eset, amely 1727-ben történt, megfélemlítette az egyház kötelékébe tartozó janzenistákat és szimpatizánsokat. Valószínűleg Soanen szerencsétlen sorsa befolyásolta az idős Noailles bíborost is, aki eddig csökönyösen kitartott tiltakozása mellett, de 1728-ban mindent visszavont és elismerte a bullát. A rákövetkező évben elhunyt.

Noailles érsekkel sírba szállt a francia janzenisták legtekintélyesebb támogatója. Noha az egykori apellánsok még sokáig hadakoztak – egészen a század közepéig folytak a röpirat-csatározások – a befolyásos rétegek elfordultak a janzenizmustól, a legelszántabbak pedig az emigrációt válsztották.

Érdekes módon megfigyelhető ennek a folyamatnak az ellenkező vonulata is. Bár senki sem gondolta volna, a janzenizmusnak populáris, vulgáris irányzata is keletkezett. Ennek eredete az ereklye-tisztelet hagyományára nyúlik vissza. Port–Royal is, mint minden kolostor, őrzött ereklyéket – és a 17. század közepén Blaise Pascal kis unokahúga lett a főhőse egy csodálatos gyógyulásnak, amelyet a Szent Tövisnek tulajdonítottak –; ám Port–Royal közössége Saint-Cyran halálától datálhatóan arra is törekedett, hogy saját mozgalma ereklyéit is megteremtse és megőrizze. (Éppen ez volt az egyik indok Port–Royal radikális felszámolására.) Gyakorlat volt a kézrátétellel való gyógyítás, és feljegyeztek csodás gyógyulásokat.

1727 és 1735 között egész Párizs a Saint-Médard temető csodáival foglalkozott. 1727 májusában itt temettek el egy fiatalon elhunyt janzenista diakónust, François de Pâris-t (1690–1727). François egy parlamenti tanácsos fia volt és a janzenista mozgalom buzgó résztvevője. Ő is az apellánsok, sőt a re-apellánsok közé tartozott; igen fiatalon híre kelt szent életének. Valószínűleg az önsanyargatás és az állandó penitenciatartás okozta korai halálát. Temetése szinte tüntetéssé dagadt, ám az igazi szenzáció 1727 novemberében történt, amikor egy jámbor asszony – Anne Lafosse – hirtelen meggyógyult súlyos betegségéből, miközben François de Pâris sírjánál imádkozott. Az esemény tömegével vonzotta a csodavárókat Saint-Médard temetőjébe, és a következő években számos hasonló gyógyulás történt. Ezek többsége a fennmaradt beszámolók alapján idegi betegség volt, és a rajongók hisztérikus megnyilvánulásai (les convulsionnaires) tűrhetetlenné váltak a kis temetőben, annál is inkább, hogy az egyház ezeket a csodákat sohasem fogadta el. Végül állami beavatkozásra került sor: 1732-ben a temetőt bezárták. Ekkor keletkezett a híres versike:

De par le Roi, défense a Dieu

De faire miracle en ce lieu.

(A király nevében Istennek megtiltatik

Csodákat tenni ezen a helyen.)

Még évekbe tellett, amíg a Saint-Médard temető környékén helyreállt a rend. A városban ugyanehhez évtizedek kellettek: egészen a forradalomig dokumentumok maradtak fenn arról, hogy magánházakban furcsa szeánszok és rituálék zajlanak: magukat janzenistának valló emberek – munkásasszonyok, hivatalnokok, alacsonyabb rangú tisztek és egyházi személyek – csodában reménykedve összegyűlnek közös penitencia-tartásra, sőt önkínzásra.²⁶ Emellett prófétálás, transz-állapotba esés jellemezte ezt az inkább szektásnak, de mindenképpen zavarosnak nevezhető vulgáris irányzatot.

Természetesen sem Janseniushoz, sem Port–Royal-hoz nem volt sok köze ennek a hisztériának; de végső soron gyorsította azt a folyamatot, hogy a józan gondolkodásúak elhatárolódjanak a kompromittálódott mozgalomtól. A század második felének olyan reprezentánsai, mint Diderot vagy Voltaire, már a fent jellemzett fanatikusokról beszéltek, amikor a janzenistákat említették.

A janzenizmus intellektuális irányzata nem veszett ki egészen, de egyre nehezebb behatárolni. A puritán ízlés, az aggályos lelkiismeretesség, az egyéni hitélet igénye már elegendő volt ahhoz, hogy bárkire rásüssék a „janzenista” bélyeget.

A 18. század a janzenizmus forráskiadványainak a korszaka: ekkor jelenik meg Antoine Arnauld összes műve (*Oeuvres*, Paris–Lausanne, 1775–1783); Angélique Arnauld hatalmas levelezése (*Lettres*, Utrecht 1742–1744). Angélique Arnauld esetében meg kell jegyeznünk, hogy az apátnő nem kívánt irodalmi életművet létrehozni; ambíciója a kolostori reformmozgalomra és a kegyesség gyakorlására összpontosult. (Nem nézte jó szemmel Pascal testvérének, Jacqueline-nek irodalmi tevékenységét sem.) A levelezés azonban az apátnő pozíciójában a kommunikáció fő csatornája volt, és mind lelki kérdésekkel kapcsolatosan, mind a praktikus teendőket illetően hasznos munkaeszközként szolgált. Memoárját, amelyben megtérését és a Port–Royalban véghezvitt reformokat, azok okát és célját összegzi, szintén mások számára hasznosítható vezérfonalnak szánta.

Külön bibliográfiát lehetne összeállítani azokból a művekből, amelyeket a janzenista mozgalom szereplőinek életéről írtak a 18. század folyamán;

²⁶ A Saint-Médard temető történetéről bővebben ld. még: Paul-François MATHIEU: *Histoire des miraculés et des convulsionnaires de Saint-Médard*, Paris 1864.

továbbá az ekkor kiadott memoárokból és naplókból, amelyek szintén a janzenista irányzathoz kötődnek. Ezek közül a legnevezetesebbek: Robert Arnauld D’Andilly emlékiratai (*Mémoires*, Hamburg 1734); Claude Lancelot már említett Saint-Cyran-életrajza; Jean Racine emlékiratai Port–Royal-ról; Nicolas Fontaine (1625–1709, Le Maître de Sacy titkára) emlékiratai ugyanarról (*Mémoires pour servir a l’histoire de Port–Royal*, 1738-ban jelent meg). Gyakran hivatkozott forrás Jérôme Besôigne (1686–1763) munkája, az *Histoire de l’Abbaye de Port–Royal* (Köln, 1752–53, hat kötetben). S mindez csupán a jéghegy csúcsa.

A felsoroltak mellett természetesen újra kiadták a janzenizmus alapműveit is, ezek között újdonság Jansenius levelezésének megjelentetése, amelyet Gabriel Gerberon (1628–1711) rendezett sajtó alá (*Lettres de Cornelius Jansenius, Evêque d’Ypres, avec des remarques historiques et theologiques*, Köln, 1702).

Amilyen nyomasztóan hatalmas a janzenista forrásművek kiadásainak száma, olyan feltűnően kevés az eredeti 18. századi, egyértelműen janzenistának tekinthető írás. Akad ilyen az *Unigenitus* bullára vonatkozó nagy vitairodalomban, ezek viszont nem jelentősek. Európára vonatkoztatva elmondhatjuk, hogy a Franciaországon kívüli janzenizmus ekkor éri el a tetőpontját (és ez tetten érhető a könyvkiadások nyomdahelyeiben is), ennek ellenére ezt az irodalmat már nem tekinthetjük elsődleges janzenista írásoknak. Több hatás ötvöződik bennük, és szerzőik nem kötődnek a mozgalomhoz.²⁷ Kivételképpen említhetjük meg Johannes Opstraet (1651–1720) nevét, aki Louvain egyetemének tanára, Antoine Arnauld tanítványa volt és a legrigorózusabb janzenisták egyikének számított. Számtalan vitairatot írt a feloldozás kritériumainak tárgyában, és nagy visszhangot keltett *Pastor bonus* című munkájával (Mecheln, 1689). Opstraet művei az érdeklődés előterében álltak a 18. század folyamán; 1766-ban több írása indexre került, az *Opera omnia*–kiadás mégis napvilágot látott Velencében, 1771-ben (jóval a szerző halála után).

²⁷ Tipikus példa erre Lodovico–Antonio Muratori személye (1672–1750), aki terjedelmes és szerteágazó életművet hagyott hátra. Egész életében janzenizmussal vádoltak, noha ő tiltakozott ellene. Egy igazi, elkötelezett janzenista ezt nem tette volna meg; Muratorinak viszont nemigen volt más választása.

Magyar vonatkozása miatt megemlíthető továbbá François–Aimé Pouget (1666–1724) katekizmusa, amelyet Mikes Kelemen magyarra fordított Rodostóban. Pouget sem tartozott szorosan a janzenistákhoz; teológus és oratoriánus volt, papnövéndékeket oktatott. Elsősorban a lelkiismeret teológiai problémája és a liturgiai reformok foglalkoztatták. A szentségek kiszolgáltatása kérdésében egyetértett a janzenista állásponttal. Elhibázottnak ítélte az *Unigenitus*–bullát, ellenezte a janzenisták elleni erőszakos fellépést és maga is a megújulás útját kereste: szorgalmazta a liturgiai reformot. Híres katekizmusa röviden *Cathécisme de Montpellier* címen ismert (első kiadás: *Instructions générales en forme de Cathécisme...* Paris, 1702), Noailles bíboros adta meg rá az egyházi engedélyt. A katekizmus olvasmányos, közérthető formában íródott, és szigorú felfogást képviselt. Rövid időn belül a janzenisták kedvelt kézikönyve lett, s bár később egyházi elítélésben részesült, rengeteg kiadása és fordítása jelent meg – még 1860-ban is.

Végül meg kell említenünk a janzenisták legfontosabb 18. századi fórumát, a *Nouvelles ecclésiastiques* című folyóiratot. A folyóirat számai 1728 és 1803 között jelentek meg, és indulásakor elsősorban az *Unigenitus* körüli vitáknak adott helyet. Mivel közölt visszaemlékezéseket, dokumentumokat és tájékoztatókat is, igen fontos forrásnak számít. A francia forradalom idején, 1794-ben az újság kiadását az utolsó szerkesztő, Jean-Baptiste-Sylvain Mouton Utrechtbe helyezte át és ott folytatta a munkát, de az ő halálával a *Nouvelles ecclésiastiques* megjelenése abbamaradt.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a 18. századi janzenista irodalom rendkívüli bősége kétarcú jelenség: egyrészt valóban jelentős – és a hatástörténet szempontjából kulcsfontosságú –, hogy ennyi alapmű és memoár jelent meg. Másrészt azonban megállapíthatjuk, hogy az élő gyakorlat egyre inkább hiányzik a szövegek mögül. A mozgalom-jelleg a század folyamán egyre csökkenő mértékben jellemzi az irányzatot. Ami megmarad, az nem más, mint egyes egyházi (és világi) auktorok több vagy kevesebb szimpátiája Port–Royal eszméi iránt.

A janzenizmus európai elterjedése a 18. századra tehető. Jelenléte különösen Itáliában, Németalföldön és egyes német tartományokban számottevő – a vonatkozó szakirodalom területenként önálló kötetekben

dolgozza fel hatástörténetét. Jelentősége miatt azonban vázoljuk a hollandiai janzenista egyház kialakulását.²⁸

A holland egyházszakadást, az ún. utrechti skizmát az készítette elő, hogy Hollandia liberális politikát követve befogadta a janzenista menekülteket – Quesnel volt közöttük a leghíresebb, de rajta kívül több ezer apelláns és hajlíthatatlan janzenista érkezett, akik semmiféle kompromisszumra sem voltak hajlandók. A barátságos holland fogadtatás történeti előzményekre nyúlt vissza: régi küzdelem dúlt Róma és a holland katolikus egyház között; így Róma üldözöttjei eleve megértésre számíthattak.

Hollandia katolikus egyházának ősi joga volt szabadon megválasztani érsekét – s a reformáció győzelme után, amikor az érsekség megszűnt, ezt a jogot a holland katolikusok vagy a püspökválasztásban, vagy az apostoli vikárius megválasztásában szerették volna érvényesíteni. Róma viszont, a többi protestáns országban kialakult gyakorlat szerint, közvetlenül a pápa által kiküldött és az ő utasításait érvényesítő vikáriusban látta a megoldást. Ezt az álláspontot támogatták a holland jezsuiták, a klérus heves tiltakozása ellenére. A belső egyházi vitákban annak idején részt vett Cornelius Jansenius, és később, németalföldi száműzetése idején Antoine Arnauld is – mindketten a holland egyház szabad választása pártján állva. Ettől kezdve szoros kapcsolatok épültek ki a janzenisták és a holland katolikusok között, személyes barátságok és munkakapcsolatok. Ez utóbbira bizonyíték a janzenista művek hollandiai kinyomtatása.

A francia menekültek tehát a 18. század elején előkészített területre érkeztek. A janzenista eszmékkel szimpatizáltak a holland protestánsok is; és ami még döntőbb: a kiküldött apostoli vikáriusok szintén sorra hódoltak be az irányzatnak. Jean de Néercassel, az utrechti vikárius meleg barátságot kötött Antoine Arnauld-val, és szabad teret engedett a janzenizmusnak. Utóda, az 1688-ban kinevezett Peter Codde ugyanezt a politikát követte. Emiatt 1702-ben a pápa visszarendelte hivatalából. Codde, bár tiltakozott, belenyugodott a döntésbe – ellentétben híveivel. A hivatalos utódot, Theodore Coock-ot nem

²⁸ Ebben a rövid áttekintésben legfőképpen a *Theologische Realenzyklopädie* vonatkozó szócikkére támaszkodtam; a kései janzenizmus történetével foglalkozó összefoglalások, tanulmányok is hasonlóképpen érintik ezt a kérdést.

ismerték el, és fokozatosan önálló közösségbe tömörültek. 1723-ban az utrechti káptalan érsekké választotta Cornelius Steenoy, aki nyíltan janzenistának vallotta magát. Az érsekválasztás egyházz jogilag kifogásolható volt, és a Szentszék nem is tudott róla. XIII. Benedek pápa nem késlekedett a választást érvénytelennek nyilvánítani, de Dominique Varlet püspök – aki francia janzenista menekült volt – ennek ellenére felszentelte Steenoyt. Zeger Bernard Van Espen, a híres kánonjogász, aki mindig a janzenisták érdekében dolgozott, igyekezett alátámasztani Varlet eljárását.

Ezután már hiába érkeztek Rómából felfüggesztések és rendelkezések: Utrecht külön útra lépett. Rövid időn belül két újabb püspökség csatlakozott hozzá: Haarlem 1742-ben és Deventer 1758-ban. A Rómától elszakadt janzenista egyház az Ókatolikus Egyház nevet vette fel (De Oudroomschkatholieke Kerk). Gyakorlatilag nem sokban különbözött a katolikus egyháztól; megtartotta annak minden jellegzetes elemét – de a pápának csak tiszteletbeli primátust tulajdonítottak, egyébként a független egyházvezetést gyakorolták. Liturgiájuk nemzeti nyelvű lett, teológiájukra pedig Jansenius erőteljes befolyása jellemző. Mégsem használták fel Jansenius nevét: fő céljuknak az őskereszténység hagyományaihoz való visszatérést tekintették, és ezt kívánták kifejezni nevükkel is.

A holland janzenista egyház napjainkig létezik, jelenleg kb. 13.000 hívet számlál. Az idők során természetesen történtek benne változások, noha sokáig éppen egy bizonyos merevség, változatlanság és rigorózus konzervativizmus jellemezte. A 19. század végén közeledett testvéregyházaihoz, 1872-ben egyesült a német ókatolikus egyházzal és erősödtek kapcsolatai az angol és a francia ókatolikusokkal is. A 20. században (Amerika, Ausztrália, Dél-Afrika és a Távol-Kelet bekapcsolódásával) az ókatolikus egyházban formálódott meg az ún. liberális katolikusok csoportja – ez éppen a pápaság intézményének elutasítása miatt alakulhatott így.

De mindez már messzire vezet témánktól. A 18. században az elszakadás Rómától szükségképpen elszigetelődést jelentett, és a holland példát inkább fenyegetőnek, semmint vonzónak találták Európa országaiban.

Franciaországban Noailles bíboros halála után – a Saint-Médard temető körüli botrányok, a *Nouvelles ecclésiastiques* hasábjain folyó viták és a holland

skizma hatásainak következtében – a janzenisták elleni álláspont kerekedett felül. 1730-ban XV. Lajos állami törvénnyé emelte az *Unigenitus* bullát, és az ellenszegülőkre súlyos retorziók vártak. A bulla elutasítói nem részesülhettek a szentségekben és egyházi temetést sem kaphattak. Párizs érseke, Christoph de Beaumont szabályos *billets de confession*-t, azaz hiteles gyónócédula felmutatását követelte meg a haldoklóktól az utolsó szentáldozás előtt.²⁹ Ezek az intézkedések természetesen újabb tiltakozásokat váltottak ki, és újra meg újra vitákat gerjesztettek. 1754-ben XV. Lajos hallgatást parancsolt mindkét félnek, a janzenistáknak és üldözőiknek egyaránt (*Loi de silence*). A művelt és bölcs XIV. Benedek pápa 1756-ban egy nagyvonalú intézkedéssel igyekezett a békét helyreállítani, amelynek értelmében az *Unigenitus* bullát el kell fogadni, és akire ennek az ellenkezője rábizonyítható, az nem részesülhet a szentségekben, de a lelkiismerete ellenére senkit sem lehet kényszeríteni – a rugalmas rendelkezés tehát lehetővé tette, hogy az eljáró pap belátása szerint cselekedjék.³⁰

Ezután a kései janzenizmusra annyira jellemző háborgások lecsitultak. A figyelem középpontjába a jezsuiták veszélybe került rendje lépett, amelyet végül XIV. Kelemen pápa oszlatott fel 1773-ban. Ezzel súlyos csapás érte a janzenisták legnagyobb ellenfelét – de maguk a janzenisták már nem képviseltek jelentős erőt Franciaországban. A század utolsó harmadában a „janzenizmus”, mint fogalom, valamilyen egyvelegét jelenti a jezsuiták gyűlöletének, a nemzeti püspöki testület előtérbe helyezését a pápai hatalommal szemben; hozzákeveredik ehhez egyfajta száraz racionalizmus és az egyházi reprezentáció, a pompa elutasítása. Bár az 1786-os pistoiai zsinat az itáliai janzenizmus tetőpontját jelzi – ott ennek nem is volt 17. századi előzménye –, erre is igaz, hogy részben már a felvilágosodás eszmerendszere határozta meg, részben azzal állt szemben.

Végül a francia forradalom söpörte ki végleg a teoretikus teológiai kérdéseket; azt követően pedig egy teljesen újrarendeződött világban

²⁹ Ilyen hiteles gyónócédulát pedig csak olyan pap adhatott, aki aláírta a bullát, tehát nem volt elkötelezett janzenista.

³⁰ A tudós XIV. Benedek pápa (1740–1758) nem kedvelte a jezsuitákat; igen nyitott szellemű egyházpolitikát folytatott és valószínűsíthető, hogy személy szerint rokonszenvezett a janzenizmus intellektuális irányzatával.

folytatódott az egyház története. Annyi bizonyos, hogy 1789-ben elementáris erővel törtek fel olyan követelések és intézkedések, amelyek az egyház szerepét minden vonatkozásban csökkentették. A restauráció kora akarva sem térhetett vissza a forradalom előtti állapotokhoz. A 19. században töretlenül folytatódott a szekularizálódás folyamata.

Gyakori vád a janzenizmussal kapcsolatban, hogy ennek a folyamatnak a gerjesztője volt. A tétel azonban vitatható. Leginkább Henri Grégoire (1750–1831) neve merül fel, aki esküt tett az alkotmányra, Blois püspöke lett és nyíltan kiállt Port–Royal eszméi mellett (*Les ruines de Port–Royal des Champs en 1809*)³¹; ezen kívül megkísérelte összhangba hozni a forradalom ideológiáját a keresztény hittel. Ide sorolható továbbá Armand-Gaston Camus (1740–1804) személye, a janzenista egyházjogászé, aki előkészítette a szekularizációt célzó törvényeket, amelyek első lépésben állami felügyeletet biztosítottak hagyományosan egyházi területeken. A probléma mégis az, hogy ez a kései janzenizmus már igen nehezen hozható kapcsolatba a történelmivé vált janzenizmussal. Bármit állított saját hovatartozásáról Grégoire vagy Camus; ők elsősorban egyházpolitikusoknak, reformer egyházjogászoknak tekinthetők, nem rigorózus janzenistáknak.

A francia forradalom mindenképpen határvonal. A 19. században a janzenizmus csupán a múlt emléke és a felvirágzó eszmetörténet kutatási témája.

³¹ Ez az 1801-ben megjelent mű alapozta meg Port–Royal romantikus kultuszát.

A JANZENIZMUS KUTATÁSA

Bár a janzenizmus tagadhatatlanul az európai művelődéstörténet egyik rendkívül differenciált és sokfelé ágazó tárgyköre; kutatói szűk körén túl igen csekély mértékben befolyásolta a közgondolkodást.

Ez a 17. századi szellemi megújulási mozgalom a teológiai szaktudományból született, és szinte azonnal a gyakorlati hitélet megreformálásának igényével párosult. Jelentkezett az irodalomban és a művészetekben, sőt az egyházpolitika mellett a világi politikai erőket is befolyásolta. Hosszú távon hatott a vonzásába került hívek magatartására és értékszemléletére. Egyszerre volt tömegmozgalom és individuális viselkedésforma; egyaránt részét alkotta az elitkultúrának és a népi vallásosságnak. Franciaországban vált meghatározó tényezővé és hatása onnan sugárzódott szerte Európa valamennyi országára; de mindenütt sajátos vonásokat vett fel.

Ezen a ponton óhatatlanul kérdések merülnek fel: ha a janzenizmus Franciaországon kívül csak másodlagos, egyre halványuló és keveredő hatásaiban ismerhető fel, van-e értelme foglalkoznunk vele? Minthogy a janzenizmus a „keresztény Európa”-fogalmához kapcsolódik; mit kezdhünk vele a 21. században?

A janzenizmus végső soron a keresztény praxisra tett megújítási kísérletet; a hangsúlyt az Ágoston óta napirenden levő kegyelemtani kérdésekre helyezte; ezzel lényegében a megváltás általánosabb és a megtérés személyes aktusát állította a középpontba, s végeredményben az üdvösség vágya motiválta minden erőfeszítését. Ezen az elvonatkoztatott szinten persze nemigen láthatunk különbséget a legkülönbébb irányzatok és felekezetek között; így a janzenista–jezsuita szembenállás is magyarázatra szorul. Használhatónak bizonyul Leszek Kołakowski találó megfogalmazása a probléma lényegéről: ő az Isten mindenhatósága és az emberi erőfeszítések szerepe közötti antinómiában látta a vita korok és aktualitások felett álló jelentőségét, azaz másképpen szólva a természet és a profán élet; illetve a

transzcendens isteni valósághoz való viszonyra vezette vissza a janzenista–jezsuita ellentétet.³²

A páli tradíciónak megfelelően Ágoston, és az ő nyomában mind Kálvin, mind tőle függetlenül a janzenisták felfogása szerint az ember eredendően (a bűnbeeséstől fogva) bűnös, önmagában kárhozatra méltó. Üdvösséget csak Isten szuverén kegyelme révén remélhet. Sorsa nem áll a hatalmában; cselekedeteiben nem szabad; a jóra képtelen. Ez a pesszimista létértelmezés azonban – akárcsak Kálvin esetében – nem egy rezignált, passzív keresztény praxisba torkollik, ellenkezőleg: a janzenisták önmaguk iránt kemény fegyellemmel, a szekuláris (profán) világ ellenséges tagadásával, Isten előtt állandó bűnbánattal és alázattal kívántak példát adni a hitet érvényes módon bensővé tett kereszténység megélésére. Az üdvösség kérdésében minden megalkuvást elutasítottak, semmilyen könnyítést, felmentést nem ismertek el.

A 17. századi jezsuiták, és őket követve a későbbi hivatalos katolikus állásfoglalás szerint szükség van ugyan a kegyelemre, de elégséges kegyelmet mindenki kap, hogy a jót választhassa és cselekedje, s ezáltal üdvözülhessen. Az ember tehát inkább tekinthető szabad és önálló felelősséggel rendelkező lénynek, akinek kötelessége a jóra való törekvés.

A janzenista eszménynek nehéz, sőt voltaképpen lehetetlen volt megfelelni: ez egy perfekcionista kereszténység volt, amelyet még megközelíteni is csak keveseknek sikerülhetett. Fanatizmussal mégsem vádolhatóak: minden korban tiszteletet váltott ki az a következetesség, amellyel a keresztény értékek devalválódása ellen küzdöttek. Ezeket az értékeket természetesen a jezsuiták és a hivatalos egyház is védelmezni kívánták, mégis a janzenisták elítélésével vált uralkodóvá az a szemlélet, hogy magunkra kell hagyatkoznunk. A hivatalossá vált egyházi felfogásban lehetetlen nem látnunk azt a feltűnő rugalmasságot, a különböző hagyományok összebékítésének szándékát, amely már régóta jellemzi a Tanítóhivatal működését.

A janzenisták tehát veszítettek, méghozzá régen; de a náluk manifesztálódott probléma ma is jelen van. Az ő mozgalmuk voltaképpen egyféle reakció volt arra a jelenségre, hogy a világ – akkor: az európai közeg – érzékelhetően szekularizálódni kezdett: a transzcendens isteni valóság háttérbe

³² Leszek KOLAKOWSKI: *Isten nem adósunk semmivel*, Budapest, Európa, 2000. 22., 160. pp.

szorult, és a mindennapok valósága egyre jobban anyag- és haszonelvűvé vált. Ugyanennek a folyamatnak volt a következménye a tudomány profanizálódása és a ráció felértékelődése. A janzenisták a gyökerekhez kívántak visszatérni, a tiszta és következetes hit erejében bíztak; az általuk képviselt követelményrendszer azonban sohasem vezethetett volna népegyházi méretű hívősereghez.

A hivatalos egyház ugyanerre a problémára (és éppen a janzenistákkal konfrontálódva) kompromisszumokkal és lassan kiérlelt alkalmazkodással válaszolt; megkísérelt egy könnyebb utat kínálni az emberek számára, hogy az evilági boldogulás ne váljon az üdvözülés gátjává. Hosszú volt az út, de végeredményben ez sem látszik nyerőnek: a szekularizáció folyamata ma már globális és dominánssá vált a transzcendenciát a mindennapokból kiszorító korszellem.

Paul Mesnard nyomán³³ állíthatjuk, hogy ma a janzenizmus egyrészt a történeti kutatás tárgya (összefüggésben a szinte önálló területet jelentő Pascal-kutatással és az egyházatyák teológiájának kutatásával); másrészt azonban – s ezt Mesnard fontosabbnak tartja – a janzenizmus öröksége még ma is képes megújulási lehetőséget kínálni a jelen hívői számára.

A janzenizmus, mint a kutatás tárgya

A forráskiadványok, tanulmányok szinte beláthatatlan sorát Sainte-Beuve hétkötetes monográfiája indította meg a 19. század közepén. A janzenizmus kutatása szinte hihetetlen konjunktúrát ért el a 20. század első felében. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a kezdetben sajátosan franciának hitt szellemi irányzat nem csupán irodalmi nyomokat hagyott Európában, hanem területenként egyedi fejlődéstörténeten ment keresztül. A legjelentősebb kutatók közé tartozott Augustin Gazier³⁴, aki 1922-ben publikálta a mozgalom általános történeti szintézisét (a modern történetkritika alkalmazásával);

³³ Jean MESNARD: *Conclusion un siècle d'ouverture*, in: Port-Royal au miroir du XXe siècle (Chroniques de Port-Royal 49, Paris 2000); 153–169. pp.

³⁴ A Gazier-család számos tagja – szinte példátlan módon – öt generáción át a janzenizmus kutatása mellett kötelezte el magát; ld. François GAZIER: *La lignée des Gazier: Cinq*

Wilhelm Deinhardt, aki a német nyelvterületet tárta fel a janzenizmus hatástörténete szempontjából (1929); és Arturo Carlo Jemolo, akinek a janzenizmus itáliai elterjedéséről írt monográfiája mindmáig kiindulási pont és hivatkozási alap (1928). A három nagy kutató mellett mások is alapvető műveket publikáltak egyes kisebb területegységet (például egyházmegyét), résztémát (például a janzenista pedagógiát), korszakot vagy egyes szerzőt vizsgálva. A figyelem ezidőben terelődött a 18. századi, a *kései* jelzővel megkülönböztetett janzenizmusra – régebben az *Unigenitus* bullát vagy Quesnel halálának dátumát tekintették a mozgalom záróakkordjának. Napvilágot láttak azok a publikációk is, amelyek újabb és újabb országokra terjesztették ki a vizsgálódás körét – Spanyolországra, Ausztriára, Csehországra, Lengyelországra. Ezek általában a személyes kapcsolatok elsődleges fontosságát igazolták: csaknem tipikusnak tekinthető, hogy a mozgalmat jól ismerő, elkötelezett janzenisták kis csoportjai – vagy akár egyes személyek – hoztak létre egyfajta regionális központokat, amelyek hamarosan irodalmi–egyházpolitikai befolyásra tettek szert.³⁵

A kutatások mérete szükségessé tette szakbibliográfiák készítését. A 20. század közepén L. Willaert jezsuita atya (aki egyúttal a németalföldi janzenizmus legnagyobb szakértője volt) hatalmas repertóriumban tette közzé a németalföldi janzenizmus bibliográfiáját: *Bibliotheca Janseniana Belgica. Répertoire des imprimés concernant les controverses théologiques en relation avec le Jansénisme*; Namur 1949–1952.

Meglepő módon ugyanebben az időben (a 20. század első felében–közepén) egyfajta revitalizálódás is megfigyelhető: nemcsak szűk kört érdeklő szakmai publikációk, hanem a janzenista szellemiséget felvállaló új, elsősorban irodalmi alkotások sora is születik. Közismert Péguy és François Mauriac ilyen irányú elkötelezettsége; de megemlíthetjük Montherlant, Julien Green nevét is. A hatvanas évek filmművészetének francia új hullámja a *Ma nuit chez Maud* c. filmmel értelmezte újra (az egzisztencializmussal vitázva) a janzenista

generations dans le sillage de Port-Royal; in: Port-Royal au miroir du XXe siècle (Chroniques de Port-Royal 49, Paris 2000); 11–39. pp.

³⁵ Lengyelországban például maga a királyné, Gonzaga Mária volt ez a személy. Házassága előtt külön lakosztályt tartott fenn magának Port-Royal-ban és minden módon támogatta a

életérzést. – Meglepő és kevésbé ismert tény, hogy a populáris romantikus lektűr világában is volt helye ennek a témának (Lydia Salvayre).

A kutatások idővel nemhogy lanyhultak volna, de megfigyelhető egyre erőteljesebb intézményesülésük. A jóval korábbi eredetre visszatekinthető La Société de Port–Royal mellett 1913-ban alakult meg a La Société des Amis de Port–Royal – mindkét társaság fő célja Port–Royal szellemi és tárgyi emlékeinek gondozása; azaz a janzenista szerzők még kiadatlan műveinek közreadása, életrajzi monográfiák, illetve az irányzatra vonatkozó tanulmányok készítése; a tárgyi emlékek – helyszínek, épületek, könyvek, kéziratok, festmények – szakszerű gondozása, feltárása; a kutatások segítése. A társaságok tagjának lenni természetesen jelentős anyagi áldozattal jár. A kettő között csupán annyi a különbség, hogy míg az első vállaltan exkluzív, zártkörű jellegű; a „des Amis” nyitott és főként a tudományos tevékenységre koncentrál. 1950-től jelenik meg évi rendszerességgel a *Les Chroniques de Port–Royal* c. periodikum a társaság gondozásában, amely igyekszik irányt szabni a kutatásoknak azzal, hogy tematikus kötetek összeállítására törekszik. (1990-ben például a janzenizmus és a nagy francia forradalom témája köré csoportosultak a tanulmányok; 1993-ban Sainte–Beuve értelmezését vetették kritika alá; 1998-ban a janzenizmus és a protestantizmus kapcsolata volt a fő téma; 2003-ban a janzenizmus és a bencés rend viszonya és így tovább, minden évben más-más szegmens szerint.)

2001-től tartalmas, átgondolt és folyamatosan bővülő honlap áll a kutatók rendelkezésére az interneten. A <http://portroyal.free.fr> címen elérhető honlap a következő fontosabb linkeket kínálja:

Az *Objet*-re kattintva a Société fő céljainak tömör összefoglalását találjuk. Az *Activités* menüpont egyrészt a publikációkra, másrészt az aktuális rendezvényekre utal tovább. A *Publications* menüpont ismerteti a *Les Chroniques de Port–Royal* évkönyv éppen aktuális, legutolsó számát. Az *Actualités* menüpont rendkívül információgazdag: egyebek mellett közli a tárgyév őszi tudományos konferenciájának részletes programját.

A *Bibliothèque* menüpont a honlap leglényegesebb linkje. Egyfajta virtuális belépést tesz lehetővé, amelynek során még egy segédterképre is szükség van az eligazodáshoz.

A Société de Port–Royal saját megalakulásának idejét a 18. század első felére helyezi, és Pierre Nicole végrendeletéhez kapcsolja – eszerint az ő hagyatékának gondozói lettek volna az első tagok. A hagyaték, amely könyvekből, de főként iratokból és kisebb tárgyi emlékekből állt – és amely folyamatosan bővült más hagyatékokkal – csupán a francia forradalom ideje alatt forgott komoly veszélyben. Akkori gondozója, Guillaume de Fays 1796-ban anélkül halt meg, hogy gondoskodott volna sorsáról. 1802-től szervezettebb keretek között folyt tovább az anyag kezelése. A század második felétől a Gazier–család is bekapcsolódott a munkába³⁶. A társaság a huszadik század folyamán nyerte el végleges nevét és működési formáját.

A Bibliothèque de la Société de Port–Royal 1858 óta a 169 rue Saint Jacques címen található; könyveket és kéziratokat egyaránt őriz. Zárt magánkönyvtárnak minősül; szabadon csak a Société tagjai használhatják. (Külső kutató írásos engedéllyel nyerhet bebocsátást.)

Ebben a gyűjteményben egyesültek a 18. századi, olykor kalandos úton–módon átmentett dokumentumok, a janzenista mozgalom résztvevőinek személyes irathagyatékai; a janzenizmussal kapcsolatos kiadványok; a 19. századtól kezdve pedig a janzenizmus szakirodalmának is gyűjtőhelye lett az intézmény. Az 1860-as évektől megkezdődött az állomány modern rendszerezése és feltárása.

A legfontosabb fondgyűjtemények a következők: a Port–Royal (PR) a 17–18. századi kontroverziák anyagát és a kolostor történetére vonatkozó iratokat tartalmazza. A Le Paige–fond (LP), amely gyűjtője nevére kapta nevét, főként a jezsuitákkal folytatott viták, a parlamenti csatározások, az Unigenitus-bullával kapcsolatos iratok és a *convulsionnaires*-ek ügyeire vonatkozó anyagot tartalmazza. A Grégoire–fond (RV és GR) elkülönítetten kezeli a nyomtatott és kéziratos forrásokat, amelyek Grégoire abbé tulajdonában voltak egykor. Ez az anyag a francia forradalom idejére eső

³⁶ Ebből a családból származott Augustin Gazier, a janzenizmus egyik legnagyobb történésze. A család azóta is folyamatosan jelen van a Société életében.

dokumentumokban gazdag. A Pascal–fond (PS) természetesen főként Pascaltól származó és rá vonatkozó dokumentumokat tartalmazza, de itt találhatjuk a kortárs Port–Royal–szerzők (Nicolas Hamon, Pierre Nicole, Jacques–Joseph Duguet) műveit is.

Az említett fondgyűjteményeken kívül is tekintélyes gyűjteményt mondhat magáénak az intézmény. Elkülönítetten kezelik a janzenista hírességek életrajzi kiadványait, a levelezéseket. Számottevő a bibliakiadások, az egyházatyák, a zsinatok és az apologetika témakörébe sorolható művek száma; körülbelül 6000 kötetnyi liturgika–szakirodalmat tartanak nyilván. Természetesen itt őrzik a Société de Port–Royal teljes irattárát; Augustin Gazier szakkönyveit, tudományos levelezését. Az írásos anyag mellett Port–Royalra vonatkozó metszetgyűjtemény és fotótár is létesült.

A 20. század első felében kéziratos cédulakatalógus készült a kutatók tájékoztatására, ám ez mára végképp elavult, noha a teljes újrafeldolgozás befejezéséig még használatban marad. 1995 óta képzett könyvtárosok dolgoznak az állomány teljes bibliográfiai feldolgozásán. A kötetek száma 30.000 körül jár, ám a dokumentumegységek számát (amely ebben a speciális esetben kéziratgyűjteményt és kolligátumot egyaránt jelent) 155.000-re becsülik. Az új feldolgozás aktuális állapotáról és a fondok alosztályairól külön tájékoztatást nyújtanak (*Les cotes des différents fonds*).

A *Bibliothèque* menüpont *Actualité* linkje tartalmazza a témához kapcsolódó aktuális egyetemi szemináriumok adatait, a legfrissebb disszertációk jegyzékét és a legfrissebb publikációkat. Hasznos segédeszköz a témára vonatkozó linkgyűjtemény (*Notre page de liens*), ez a kapcsolódó intézményekhez (könyvtárakhoz, kutatóközpontokhoz) vezet. A 2000. évtől kezdődően tételes lista található a könyvtár legfrissebb beszerzéseiről és adományairól.

A Société és a párizsi kutatóközpont legfontosabb, hosszú távra kiható eredménye a Dictionnaire de Port–Royal³⁷ összeállítása, amelynek első kötete 2004-ben jelent meg. A bio-bibliográfia a Port–Royal történetében előforduló minden személy és intézmény adatát közli.

³⁷ Dictionnaire de Port–Royal; dir. Jean LESAULNIER–Antony MCKENNA; Paris, Éd. Honoré Champion, I. Vol. 2004.

A janzenizmus kutatása Magyarországon

A janzenizmusról magyar nyelven először a 19. század végén megjelent népszerű történeti–művelődéstörténeti összefoglalások és lexikoncikkok adtak ismertetést; igényessége, részletessége szempontjából kiemelkedik közülük Marczali Henrik híres világtörténeti sorozata. Lényegretörően jellemzik a janzenizmus 17. századi irányzatát és a mozgalom történetét egészen az Unigenitus-bulla kiadásáig; ám a jelenséget francia sajátosságnak, egyházpolitikai kitérőnek ítélik. Az egyháztörténészek közül Fekete Mihály írt doktori dolgozatot az Unigenitus bulláról (1916), amelyben egyáltalán nem érintette a bulla magyarországi fogadtatását.

Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténész több évtizedes munkát áldozott a janzenizmus magyarországi hatásának kutatására. Gyakorlatilag elődök nélkül kezdte meg ezirányú kutatásait. Minden bizonnyal Rákóczi–tanulmányai vezették el a janzenizmushoz, mint alaposabb figyelmet érdemlő témához. Első publikációi Rákóczi és Mikes Kelemen janzenista befolyásoltságát tárgyalják; a legfontosabb bizonyíték a rodostói könyvtár fennmaradt könyvjegyzéke. Zolnai az évek során fokozatosan tágította témáját, miközben folyamatosan összegezte a feltárt eredményeket. Írt a janzenizmus európai elterjedéséről, a gallikanizmus magyarországi visszhangjáról. Több mint húsz esztendő munkáját monográfiában szeretne volna összefoglalni, s 1944 végén – tragikus történelmi időpontban – Kolozsváron megjelent *A janzenizmus kutatása Középeurópában* c. mű első kötete. Bár a kötet azzal az ígérettel zárul, hogy a megjelent első nyolc fejezetet lehetőség szerint követni fogja a munka hátralevő része, ez sohasem történt meg.³⁸

Zolnai Béla tudományos hagyatékát az MTA Kézirattára őrzi. Az anyag két részre tagolódik: a tételesen elkülöníthető, önálló jelzettel katalogizált kéziratokra; illetve a 67 kötegből álló *Anyaggyűjtés a janzenizmus történetéhez* gyűjtőcímet viselő állományra (jelzete: MS 4140–4141), amely több

³⁸ 1949-ben Zolnai Bélát megfosztották akadémiai tagságától és ennek következtében a tudományos életben való jelenlététől is. 1956 után nyelvészeti írásai megjelentek, de eszmetörténeti kutatásai kiadása szóba sem kerülhetett. (Egyetlen kivételként a *Zeitschrift für Slavistik* közölte legfontosabb eredményeinek német nyelvű rezüméjét.)

folyóméter terjedelemben vegyesen tartalmaz kéziratokat, gépelt kéziratokat és kutatási cédulákat. Ez utóbbi egységet darabonként átvizsgálva fény derült arra, hogy *A janzenizmus kutatása Középeurópában* c. monográfia második része, valamint a *Versuch einer Bibliographie der jansenistischen und aufkläristischen Literatur in Deutschland, Österreich und Ungarn (1762-1822)* c. szakbibliográfia anyaga nem található a hagyatékban. (Zolnai Béla a monográfiával kapcsolatban kiadásra előkészített anyagról tett említést, a szakbibliográfia esetében pedig már meglevő kézírataira és céduláira utalt). Teljességgel nem lehet kizárni, hogy ezek a legizgalmasabb iratok még a kézirtárba kerülés előtt elvesztek; de sajnos az is feltételezhető, hogy – soha nem készültek el. Ebben az esetben Zolnai Béla önellentmondása azzal oldható fel, hogy az említett műveket tervezte megírni; a publikációs lehetőség reményében „megelőlegezte” az elvégzett munkát – amelyre részben fel is jogosította valóban tekintélyes mennyiségű munkacédulája és megjelent tanulmányai – ám végül (talán a publikálás kilátástalansága miatt) mégsem írta meg. Ezzel szemben több olyan kéziratot vagy kézirtöröredéket sikerült feltárni, amelyek publikálatlanok, máig sem vesztették tudományos aktualitásukat és beilleszthetők a további kutatásokba.³⁹

Zolnai Béla figyelt fel először Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen janzenista olvasmányélményeinek (és ebből következő janzenista irányultságának) tényére és jelentőségére. A hatás természetesen nem volt közvetlen; Rákóczi grosbois-i tartózkodásának és lelki elmélyülésének idején a Port–Royal közösségét már régen feloszlatták.⁴⁰ Nagyon valószínű, hogy

³⁹ Ezek a kéziratok a következők: *A magyar janzenizmus története* (MS 4139/1; cca 550 oldal; csonka; nem azonos *A janzenizmus kutatása Középeurópában* c. kötet kéziratával); *A felvilágosodás kezdetei Magyarországon* (MS 4139/5; cca 184 oldal). Az *Anyaggyűjtés a janzenizmus történetéhez* c. állományból (MS 4140–4141) a következő egységek tartalmazznak publikálatlan kutatási részeredményeket: MS 4140/3 Kolozsvár, Kalocsa, Győr; MS 4140/5 Pápa; MS 4141/29-30 Sárospatak. – Különböző okok miatt azonban egyik kézirat sem alkalmas arra, hogy változatlan, feldolgozatlan formában megjelenjenek. *A magyar janzenizmus történetének* a szövege kb. a kétharmadánál megszakad; a munka Rákóczi Ferencre és Mikes Kelemenre vonatkozó része elavult. *A felvilágosodás kezdetei Magyarországon* egy tanulmánykötet lett volna, amelynek egyes tanulmányai csak vázlatosan készültek el, vagy már közölve voltak másutt (és Zolnai Béla kibővítésüket tervezte). Az *Anyaggyűjtés...* cédulaanyaga egyik könyvtár esetében sem befejezett.

⁴⁰ Ezen a ponton jegyezzük meg, hogy mindeddig sem Zolnai, sem más kutató nem talált magyar vonatkozású nyomot a janzenizmus közvetlen, 17. századi hatására vonatkozóan. A lehetőséget mégsem zárhatjuk ki; elsősorban a teológiai disputákra szánt tézisek anyagát és a zágrábi, gráci, bécsi, nagyszombati teológiai értekezéseket kellene rendszeresen átvizsgálni.

Rákóczi ismereteit és ítéletét a kamalduli szerzetesatyák erőteljesen befolyásolták – legalábbis hozzájuk hasonlóan Rákóczi is becsülte a janzenisták intellektuálisan igényes, szigorú etikai alapon álló irodalmi termékeit; elvetve ugyanakkor a pártos egyházpolitikai csatározásokat és mindennemű szeparatizmust. Rodostói számkivetettsége idején Rákóczi szemlélete tovább komorodott – ez egybeesett a janzenista világszemlélettel. Könyvtára számos janzenista művet tartalmazott, és egyéni kegyességében tetten érhető a janzenistákra is jellemző gyakorlat – elsősorban a szigorú önvizsgálat kényszere.

Néhány évtizeddel később, a fellendülő Rákóczi–kutatás és forráskiadás (*Archivum Rakocianum*) során a fejedelem janzenizmusának kérdése körül szélsőséges vélemények ütköztek. Zolnai egyértelműen janzenistának tartotta őt, ennek bizonyítékaul hivatkozott a fejedelem könyvtárának anyagára és a *Vallomások* bizonyos passzusaira; sőt a bujdosás előtti korszakra is visszavetítette Rákóczi janzenista rokonszenvét. Ezzel szemben többen érveltek Rákóczi intenzíven megélt, de minden herezistól irtózó vallásossága mellett. Mára megnyugtató módon helyére került a kérdés. Köpeczi Béla 1991-ben megjelent monográfiája, *A bujdosó Rákóczi* külön fejezetet szentelt a különböző megközelítések összehangolására. Véleményét így foglalja össze:

Grosbois-ban a janzenizmussal való találkozás visszkapcsolódást jelentett régebbi eszmei ösztönzésekhez ... Az természetesen igaz, hogy Rákóczi nem közvetlenül Pascal, Arnauld vagy Nicole janzenizmusát követte, de ismerte azt, sőt elmélyedt tanulmányozásában ... tudatosan tudta, mi a különbség az egyház hivatalos tanítása és a janzenizmus tételei között, mégis ez utóbbiak vonzották, még ha hűséges akart is maradni az egyházhoz. Nem arról van tehát szó, hogy egy nagyúr valami kifürkészhetetlen okból a janzenista vallásosságot választja, hanem inkább arról, hogy szelleme és „sorsa” ide vonzották.

Mikes Kelemen esetében azonban egyértelmű, hogy Rákóczi rodostói könyvtára kényszerűen határozta meg olvasmányainak és fordításainak körét. Az ő életvidám személyisége távol állt a janzenista eszményektől. „...ha olvasott is vallásos műveket, távol állt tőle a teológiai, filozofikus elmélyülés.

Az isteni kegyelem tana őt nem dönti kétségekbe, nem kínlódik teológiai problémákkal”; írja Hopp Lajos⁴¹ (e helyen szabadon idézve Zolnai Bélát). A legnemesebb szándékkal fordította sorra a Nyugat-Európában janzenizmus vádjával elmarasztalt köteteket: a Pouget-féle katekizmust, Le Tourneux Jézus-életrajzát (*Krisztus Jézus Életének Históriaja*). De *Az ifjak kalauza*⁴² és *Az izraeliták szokásairól*, valamint *A keresztényeknek szokásairól való beszélgetés*⁴³ is tartalmaztak „gyanús” elemeket.

Ezen a helyen jegyzem meg, hogy habár a gondos Mikes Kelemen-összkiadás alig hagyott valamit felderítetlenül és jegyzeteletlenül Mikes irodalmi forrásaiból (nem beszélve Zolnai Béla szövegelemzéséről, amelyben minden tettenérhető janzenista tételt kimutatott⁴⁴) a *Törökországi levelek* utolsó darabja egy olyan jellegzetes pascali hasonlattal kezdődik, amely egyértelműen tanúskodik a *Gondolatok* hatásáról:

*„Kedves néném nem csak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan mint a halálra ítéltetett rabok, a kik nem tudják mikor viszik ki a halálra a mi sorsunk épen olyan”*⁴⁵, – írja Mikes, s ebben az utolsó levélben már semmi sincs Mikes sokat emlegetett könnyedségéből, felszínességéből.

Rodostó azonban a hatástörténet szempontjából zsákutca, hiszen az emigrációban született művek és fordítások évszázadokig kéziratban maradtak (kiadásuk a 19. század végén kezdődött meg, és a publikálás programja kerekén egy évszázadig tartott). Zolnai Béla figyelme Bécsre terelődött, mivel – olasz, holland és német közvetítéssel – Bécs volt a janzenizmus keleti elterjedésének utolsó ismert állomása.

Eredményei szerint a Mária Terézia- és II. József-korabeli egyházpolitika érdemel különös figyelmet. Elemezte az *Unigenitus* bulla magyarországi történetét, és rendszerezte a bécsi janzenisták (Rautenstrauch, Van Swieten, von Stock, Spendou, Wittola) vitáit magyar teológusokkal. Felismerte, hogy az osztrák területen jelentkező janzenizmus merőben más,

⁴¹ Mikes Kelemen Összes Művei I. (Bp., Akadémiai K.), 533. p.

⁴² Forrása: Charles GOBINET: *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne*, Paris 1655.

⁴³ Forrásuk: Claude FLEURY: *Moeurs des Israélites*, Paris 1681 és *Moeurs des chrétiens*, Paris 1682.

⁴⁴ ZOLNAI Béla: *Mikes Törökországi levelei*, EPhK 1916 7-23, 90-106. pp.; *Mikes Kelemen*, Minerva 1930; *Mikes eszményei*, Minerva 1937; Magyar janzenisták I–III., Minerva 1924–25.

⁴⁵ Mikes Kelemen Összes Művei I. 299. p.

mint a 17. századi francia janzenizmus: a viták nem elméleti, hanem gyakorlati síkon zajlanak; a felvilágosodás erőteljesen befolyásolja az eredeti álláspontokat; a felekezeti tolerancia eszméje mögött megjelenik a közömbösség, amely indulatok nélkül tekint a különböző felfogásokra. Természetesen a jezsuita-ellenesség és a Róma-ellenesség jellemzi az osztrák janzenistákat is; mindez együtt alapot teremt II. József egyházpolitikájához. A 18. század végére az az érdekes helyzet alakul ki, hogy a magyar nemzeti egyház hívei a pápa primátusa mellett foglalnak állást – ez a Nyugat-Európában elképzelhetetlen konstelláció a Habsburg-egyházpolitika folyamánya volt.

Zolnai Béla két fordítást mutatott fel, amelyek egyértelműen a janzenista irodalomhoz tartoznak: Le Tourneux *L'année chrétienne* és Nicole *Traité de la prière* c. művei jelentek meg nyomtatásban magyarul. Az első egy névtelen minorita fordítása, *Keresztény esztendő* (Buda, Landerer, 1771) címen ismert. A Nicole-mű az *Essais de morale* egyik fejezete; ezt Horváth János veszprémi kanonok fordította. A könyv Veszprémben jelent meg 1815-ben *Hitbéli s erkölcsi oktatások* címmel. Különösen részletesen foglalkozott a hányatott életű Fessler Ignác Aurél személyével, aki egy időben – az 1780-as években – bevallotta a janzenista irányzat híve volt.

Zolnai Béla kutatásainak megítélése nem egységes. A kortárs egyháztörténészek felfigyeltek a témára, s bár önálló kötetet vagy tanulmányt nem jelentettek meg, az összefoglaló egyháztörténeti művekben vizsgálták a kérdést. Hermann Egyed és Meszlényi Antal egyháztörténészek szerint a janzenizmus a 18. századi Bécsben és Magyarországon káros jelenségnek ítéltető az egyházfegyelem, a közvélemény és a hitélet terén. Bangha Béla jezsuita atya terjedelmes tanulmányt szentelt a janzenizmus egyetemes történetének a *Magyar Kultúra* hasábjain (ez egyértelműen ismeretterjesztő és befolyásoló szándékkal készült, nem tudományos céllal). Bangha zajos és botrányos, ám a lényeget illetően súlytalan jelenségnek ábrázolja a janzenizmust, amelyet néhány személy engedetlenségére és feltűnni vágyására redukál. A janzenizmusban látja a szekularizáció és a liberalizmus gyökereit. Magyar vonatkozásokat egyáltalán nem érint. Ugyanakkor Prohászka Ottokár örömmel üdvözölte Zolnai első tanulmányait, és azt a kijelentést tette, hogy ha

fiatal lenne, maga is rászánna a témára néhány évtizedet⁴⁶. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy mind a nyugat-európai, mind a magyar tudományos életben kezdettől fogva megfigyelhető volt a teológus szerzők ellenséges (legjobb esetben tartózkodó) hozzáállása a témához, miközben a világi történészek és irodalomtörténészek az ellenkező irányban mutattak elfogultságot.

Kétségtelenül Zolnai Béla volt az egyetlen magyar kutató, aki a tágabban értelmezett janzenizmus magyar hatástörténetének legszélesebb bemutatására törekedett. Munkája során néha túlzásokba esett a janzenizmus magyarországi jelenlétének kérdésében (Rákóczi janzenizmusát illetően is); ám ezek a túlzások termékenyítően hatottak a későbbi publikációkra. Pozitívumnak tekinthetjük a teológiai irodalmi termés Zolnai által bemutatott és rendszerezett tárházát, amellyel lehetőséget és egy lehetséges módszert adott a tájékozódásra és a teológiai műveltség magyarországi jellemzésére.

A II. világháború előtti irodalomból kiemelkedik Czakó Jenő református lelkész monográfiája, amely elsősorban teológiai–dogmatikai szempontból tárgyalja a janzenizmust. Műve középpontjában Jansenius, Saint–Cyran, a Port–Royal köre, Antoine Arnauld és Pascal munkássága áll. A mozgalom 18. századi korszakát csak vázlatosan érinti, a magyar vonatkozásokkal kapcsolatosan Zolnai Béla publikációira utal. Magyar szerzőtől máig ez az egyetlen könyv, amelyik teológiai megközelítéssel dolgozza fel tárgyát.

Szintén református lelkész, Rácz Lajos fordította le Pascal *Vidéki levelek* c. művét, amely 1925-ben jelent meg⁴⁷.

A szellemtörténeti iskola képviselői közül megemlítendő Eckhardt Sándor neve, aki a francia eszmék magyarországi hatásairól írt tanulmányt; valamint Szent–Iványi Béla, aki a pietizmusról írt (elsőként) alapvető munkát. Ebben megállapítja, hogy a protestáns pietizmus sok tekintetben rokon vonásokat mutat egyes katolikus reformmozgalmakkal – így a janzenizmussal is a szigorú erkölcsi követelmények és a bensőséges egyéni hitélet terén.

⁴⁶ Idézi ZOLNAI Béla: *Ungarn und die Erforschung des Jansenismus*, Berlin, Akademie Verl., 1959, 156.p.

⁴⁷ Reprint kiadásban ismét hozzáférhető.

A II. világháború után sokáig egyáltalán nem beszélhetünk témánkra vonatkozó eredményekről. Később, a hatvanas évektől kezdve az irodalomtörténeti, művelődéstörténeti összefoglalásokban, tanulmánykötetekben előfordulnak utalások a janzenizmus irányzatára, de koncentrált kutatások nincsenek. Születnek viszont fontos részeredmények: ilyen Mikes Kelemen műveinek hatkötetes összkiadása (1966–1988) MTA Irodalomtudományi Intézete, szerkesztő: Hopp Lajos). A sorozatban megjelent a Pouget-féle katekizmus (1986) is, s a kísérő tanulmányokban, a jegyzetapparátusban rengeteg új adat jelenik meg.

A művelődéstörténeti szakirodalom monumentális műve Kosáry Domokos először 1980-ban megjelent összefoglalása, a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Ebben sok utalás és jegyzet található, és egy alfejezet kifejezetten a janzenizmussal foglalkozik. Már a cím is – *Magyarázat-e a janzenizmus?* – jelzi Kosáry ellenvéleményét: ő az elterjedt véleménnyel szemben kételkedik a bécsi janzenista kör (elsősorban Van Swieten) janzenizmusában; és még inkább abban, hogy a janzenizmus integrálta volna a felvilágosodás eszméit, a jozefinizmus ideológiáját. Szerinte a janzenizmus egyházon belüli reformmozgalom volt, amely a pápai centralizmus ellenzői között kedvező fogadtatásra talált, de nem volt számottevő tényező.

Ezen a ponton szükséges megjegyeznünk, hogy II. József egyházpolitikájának megítélése erősen megosztott a szakirodalom tükrében. Körülbelül a II. világháború idejéig a felekezeti nézőpont erőteljesen érvényesült – így a protestáns kutatók inkább pozitívan, a katolikusok negatívan ítélték meg az uralkodó egyházpolitikáját (viszont teljesnek tűnik az egyetértés II. József központosító, osztrák dominanciájú politikájának elutasításában).

Hölvényi György is megerősíti, hogy a janzenizmus magyarországi vonatkozásait mindeddig jobbra csak irodalomtörténészek vizsgálták.⁴⁸ Felhívta a figyelmet a kiaknázatlan szerzetesrendi, egyházmegyei levéltárak kéziratanyagára, valamint arra a tényre, hogy a 18. századi janzenizmus recepciójában a kétségtelenül szoros osztrák (bécsi) kapcsolatrendszeren kívül

⁴⁸ HÖLVÉNYI György: *Katholische Aufklärung und Jansenismus in Ungarn*, in: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. Kovács, Wien 1979; 99. p.

jelentős szerepet játszott az Itáliában tanult magyar-, illetve olasz származású magyarországi főpapság (elsősorban Klimó György pécsi, Patachich Ádám kalocsai, Barkóczy Ferenc egri főpapok, akik valamennyien Giuseppe Garampi pápai nuncius és Pietro Maria Gazzaniga tanácsait követték könyvbeszerzési ügyekben).

Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy a 18. század tehetséges és művelt főpapjai – felismert kényszerűségből – a felsőoktatás szervezésével, nyomdák támogatásával, könyvtárszervezéssel, intézményalapítással (kollégiumok, karitatív társaságok), építkezéssel (templomok, püspöki rezidenciák) töltötték hivatali idejüket; s ilyen körülmények között kevés lehetőség nyílhatott a teológia művelésére. A 18. századi magyarországi teológiai szakirodalom döntő többsége az oktatás (papnevelés) céljait szolgálja; emellett jelentős számban egyháztörténeti forráskiadványok születtek.

Mária Terézia – II. József kora és a „janzenista körök”

Egy rövidebb kitérő erejéig szükséges erre a korszakra koncentrálnunk, ez ugyanis az egyetlen, amelyben tetten érhető a deklarált „janzenizmus”-ra reflektáló magyar állásfoglalás. Gyakorlatilag az utolsó pillanatban, hiszen a francia forradalom dátuma a legvégső határ, ameddig a janzenizmus mint irányzat és mozgalom értelmezhető. Sőt az sem túlzás, amikor a szakirodalom bevezeti a „deuterojanzenizmus” fogalmát⁴⁹ (határozott különbséget téve a Port–Royal lerombolásával lezártnak tekinthető elsődleges janzenista korszak és a 18. századi fejlemények között) – mert ezek a reflexiók valóban nem Jansenius, Arnould, Pascal és a többiek teológiai életművére irányulnak, hanem tagadhatatlanul aktuál- egyházpolitikai jellegűek.

Peter Hersche meggyőzően bizonyította, hogy a 18. századi osztrák későjanzenizmus markánsan különbözik a teológiai dominanciájú francia és belga irányzatoktól; és nemcsak egyszerűen antikurialista- vagy jezsuitaellenes egyházpolitikai attitűdöt jelent, hanem sajátos szociális és kulturális tartalmat is felvett.⁵⁰ Ennek egyik okát abban látja, hogy a Mária Terézia idejében

⁴⁹ Peter F. Barton, Bernard Plongeron műveiben.

⁵⁰ Peter HERSCHE: *Der Spätjansenismus in Österreich*, Wien 1977.

stallumhoz jutott, meghatározó osztrák püspöki kar tagjai – Joseph Maria Thun zu Gurk, Joseph Phillip Spaur, Johann Karl von Herberstein, Simon von Stock – polgárosodó nemesi családból származtak; és tevékenységükben a janzenista ideák a reformkatolicizmus törekvéseivel kapcsolódtak össze. A „reformpüspököket” egységbe forrasztotta a nyomasztó jezsuita hegemoniával való szembenállás (szellemi inspirációért inkább más rendekhez fordultak, például a piaristákhoz, premontreiekhez, ágostonosokhoz). Mindez logikusan vezetett egy olyan konszenzus irányába, amely szigorú erkölcsi felfogással, minimálisra szorított egyházi reprezentációval, a szentségek megfontolt kiszolgáltatásával, nemzeti nyelvű mise és teológiai irodalom igénylésével, az egyház karitatív tevékenységének fokozásával jellemezhető. A janzenista jellegű karakterisztikumok között említhetjük még a *szívbeli töredelem* (contritio cordis) hangsúlyozását, bizonyos értelemben a kapitalizmussal való szembehelyezkedést (a pénz és az anyagi javak értékeként való elutasítása, a lelki értékek vállalása), az aszkézis nagyra becsülését, a kegyes életvitel szorgalmazását. Hersche annak is nagy jelentőséget tulajdonít, hogy az osztrák janzenizmus teológiai eszmeiségét az egyetemi könyvkultúra határozza meg – kiemeli Franz Stephan Rautenstrauch, Giftschütz, Lauber, Ribner tankönyvként használt műveinek szerepét.⁵¹ Egy másik tanulmányában egyenesen „Port-Royal irodalmának csodálói”-ként jellemzi az osztrák „janzenistákat”⁵², ezzel is hangsúlyozva az irányzat merőben irodalmi, csupán könyvek által közvetített hatását.

Nem érdektelen szempont annak vizsgálata sem, hogy egyáltalán milyen forrásokból jutott el a janzenista hatás Ausztriába, amelynek végeredményeként a könyvtárakban és az egyetemi tananyagokban manifesztálódott. A téma szakértői, elsősorban Peter F. Barton két irányt emel ki: az itáliai és a németalföldi, személyes kapcsolatok révén érkező impulzusokat. Az itáliai kapcsolatok közül Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) hatása bizonyul igen erősnek Közép-Európában. A janzenista felfogással rokonszenvező tudós egyháztörténész és patrisztikus, XIV. Benedek és XIV.

⁵¹ Peter HERSCHE: *Österreichischer Spätjansenismus*, in: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. Kovács, Wien 1979; 191. p.

⁵² Peter HERSCHE: *Les jansenistes en Autriche et en Allemagne face à la révolution*, in: *Jansénisme et révolution* (Chroniques de Port-Royal 39), Paris 1990. 253. p.

Kelemen pápa bizalmasa 48 kötetes életműve sürgetően veti fel a katolikus egyház teljes struktúrájának megújítását, a tudományos gondolkodás szabadságának biztosítását és a szigorú morál megkövetelését (általában is, de különösen a klérusban). Fő munkáit szinte egyidejűleg fordították németre, és így kimutathatóan befolyásolta nemcsak az uralkodók, Mária Terézia és II. József egyházpolitikáját, de az osztrák papság felfogását is – például a salzburgi hercegérsek, Andreas Jakob von Dietrichstein is Muratori lelkes követője volt. – Itáliában egyébként három (dél-itáliai, liguriai és lombard) 18. századi, azaz kései janzenista (*tardogiansenismo*) gócponttal számolhatunk; ezek közül az északiak álltak közvetlen kontaktusban az osztrák területekkel. De említhetjük például Domenico Passionei – 1731 és 1738 között bécsi pápai nuncius – nevét is, aki nyíltan vállalta janzenista rokonszenvét és keményen ostromozta a német és egyes osztrák főpapok főúri életvitelét és arroganciáját – *non sunt episcopi, sunt Domini*, mondta róluk.⁵³ A nuncius később, visszatérve Itáliába, érseki rangban védelmezte az ottani janzenistákat.

A németalföldi hatás kulcsfigurája Jan Opstraet (1651–1720), aki Louvain és Mecheln egyetemén volt a teológia professzora. *Pastor bonus* c. főműve a papság fogalmának új értelmezését adta – középpontba állítva a személyes lelkipozíció feladatát, a hagyományos privilégiumokról való lemondást, életvitelben a személyes példaadást a hívek számára. – Egy másik németalföldi kánonjogász, Zeger-Bernard van Espen meghatározó szerepet játszott az osztrák egyházjog 18. századi alakulásában.

Ugyancsak Németalföldön, helytartósága idején ismerkedett meg a janzenizmussal Eugen von Savoyen, azaz Savoyai Jenő herceg (1663–1736) is, aki hatalma és befolyása révén a Habsburg-ház felségterületén védelmet biztosított a janzenistáknak.⁵⁴ (Az eredetileg papi pályára szánt herceg nem foglalkozott a teológia művelésével, de magánkönyvtárába begyűjtötte a janzenista irodalmat.⁵⁵) Ez a kapcsolat azonban nem volt ellentmondásmentes: Németalföld belpolitikai viszonyai és a Habsburg-ház érdekei is befolyásolták.

⁵³ Idézi Ulrich im HOF: *A felvilágosodás Európája*, Budapest, Atlantisz, 1995. 43 p.

⁵⁴ Savoyai Ernő janzenizmusáról ld.: Max BRAUBACH: *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*. I–VI., Wien, Verl. für Geschichte und Politik, 1963–1965. (Különösen a IV. kötet, 163–177 pp.)

Így a janzenista csoport (egyház)politikai törekvéseit a herceg, aki mindenben a „rend és fegyelem” pártján állt, egyáltalán nem pártolta. Szimpátiája merőben személyes és intellektuális jellegű volt. Bécsben janzenista baráti körrel tartott fenn kapcsolatot; többek között a már említett nunciussal, Domenico Passioneivel. Puritán életmódjában is tetten érhető szimpátiája: a pompát kerülte, idegenkedett a feltűnéstől – visszautasította, hogy hadi érdemeiért szobrot emeljenek neki. Nem alapított családot, szabad idejét a tudományra és a művészetekre fordította.

Érvényesült közvetlen francia hatás is: Párizsban végezte tanulmányait és ott lett a janzenizmus híve például Karl Theodor Fürst Salm, aki később I. József minisztere volt.

Amikor a császár megtiltotta az Unigenitus–bulla kihirdetését, Batthyány József hercegprímás tiltakozó röpiratot bocsátott közre⁵⁶, s ebben nyíltan janzenista részrehajlással vádolta az uralkodót. (Saját hatáskörben az érsek elítélte az „emez alkotmányban megátkozott ördögi szektá”-nak aposztrofált janzenizmust.) A vád igaz volt; II. József rigorózus erkölcsi felfogása, egyházpolitikája, egyéni vallásgyakorlata és tanácsadói körének összetétele okkal minősíthető janzenista tendenciájúnak. Uralkodása idejére esik Wittola és Katona István polémiája a janzenista Opstraet teológiájáról, amely – a magyar klérus bekapcsolódásával – 1786-ig húzódott⁵⁷. S mindehhez hozzátehetjük még az egri Szaitz Leó hitvédelmi munkásságát, amelyben a „janzenista” minősítés szitokszóként, szinte az „istentelen szabadgondolkodó” értelmében szerepel (Szaitz azonban kizárólag másodlagos forrásokból tájékozódott).

Bizonyosnak látszik, hogy a janzenizmus eszméivel szimpatizáló magyar papok és szerzetesek (például Klimó György, Herzan Ferenc) egyáltalán nem foglalkoztak a janzenizmus politikai, egyházpolitikai vetületével; kizárólag a janzenizmus morális vetülete foglalkoztatta őket. II. Józsefet ellenben kevésbé

⁵⁵ A gyűjtés kiterjedt Jansenius, Arnauld, Quesnel műveire és a janzenista vitairodalom egészére, vö. BRAUBACH im. VI. kötet, 107. p.

⁵⁶ *Responsio Cardinalis Bathiani, primatus Hungariae ad imeratorem Josephum II...* Roma 1782.

⁵⁷ Erről a vitáról ld. Zolnai Béla: *Magyar janzenisták III.*, in: *Minerva* 1925/6-10. sz. 133 p. – Opstraet személyéről és teológiájáról ld.: A. SCHUCHART: *Der „Pastor Bonus” des Johannes*

érinthette meg a janzenizmus kegyelemtani vagy 17. századi egyháztörténeti vonatkozása; inkább a gallikán egyházjog (és Hontheim nézetei) befolyásolták reformelképzeléseit. A jezsuita-ellenességben és a morál szigorú felfogásában is egyetértett a janzenistákkal, de olykor nehéz megkülönböztetni az uralkodói (nyilvánosan vállalt) és a magánemberként vallott elveket. A tiltakozó Batthyány primást azzal nyugtatta meg, hogy „szerencsére osztrákjaim, csehjeim és derék magyarjaim nem ismerik sem Molinát, sem Janseniuszt”⁵⁸, kifejezést adva egyúttal annak a véleményének is, hogy igen magas műveltséget feltételez ilyen irányú tájékozottsághoz.

Igaza volt-e II. Józsefnek? Feltétlenül: széles körben sem Jansenius, sem a mozgalom, sem a kegyelemvita nem váltott ki érdeklődést Közép-Európában. Hogy a klérus vezetői, elsősorban a püspökök tájékozottak voltak, azt láttuk éppen Battyány primás felvetéséből és az említett Opstraet-vita példáján. De mennyire voltak tájékozottak a teológiai műveltséggel rendelkező szélesebb rétegek, elsősorban a papság és a lelkészek?

A papképzés elméleti tananyagába bekerült a különböző divergáns teológiai felfogások ismertetése és azok cáfolata a hivatalos iránynak megfelelően (a protestánsokkal való, a hitviták kora után sem szűnő teológiai vita külön fejezetet képezett). A tájékozódást a 17–18. század folyamán különböző *Manuale*-típusú segédletek könnyítették meg, habár – a bumeráng-effektus révén – néha épp ezek váltak a téves felfogás terjesztőivé; sőt hamis impresszummal ellátva és természetesen egyházi jóváhagyás nélkül ál-Manuálék is forgalomba kerültek. Ezért a 18. században előtérbe került a pápai bullák eredeti szövegének tanulmányozása (II. József is hozzájárult a kihirdetéstől eltiltott *Unigenitus*-bulla szemináriumi keretekben történő megismertetéséhez). A kontroverziákban eligazító praktikus *Manualék* azonban Magyarországon nagyon elterjedtek – mindmáig számos példány fennmaradt belőlük az egyházi könyvtárakban – és használatuk (a bejegyzések tanúsága szerint) népszerűbbnek bizonyult a hivatalos bullák egyre beláthatatlanabb tömegével szemben. A *Manuale Catholicorum Hodiernis*

Opstraet, Zur Geschichte eines pastoraltheologischen Werkes aus der Geisteswelt der Jansenismus; Trier 1972.

⁵⁸ Idézi FEJTŐ Ferenc: *II. József*, Budapest, Atlantisz 1997. 276. p.

Controversiis (Charitopoli, 1663) például teljes egészében a kegyelemvitákkal és különösképpen a janzenizmussal foglalkozik, s ennek a francia kiadványnak legalább egy példánya – amely a kezembe került – Magyarországra is eljutott⁵⁹. A janzenizmusról azonban a Magyarországon különösen népszerű és elterjedt egyháztörténeti összefoglalások is tartalmaztak ismertetést (például J.L. Mosheim egyháztörténete, vagy Molnár János már magyar nyelven megjelent egyetemes egyháztörténete), így kétségtelennek látszik, hogy a katolikus papok felkészülésük során legalább alapvető szinten tájékozódva voltak.

Egy adalék ismeretes arról, hogy a franciás műveltségű piarista, Benyák Bernát 1769-ben lefordította Voltaire *Siècle de Louis XIV* c. művének a janzenizmusra vonatkozó részét, bár ez nyomtatásban nem jelent meg⁶⁰ s így széles körben nem is hathatott. Vörös Imre a Benyák Bernátról monográfiát író Takáts Sándorra utalva említi Kátsor Keresztély (Benyák novíciátusbeli tanára) hatását, aki Port–Royal pedagógiájának értő csodálója volt és népszerűsítette a janzenista tankönyveket; ám mindent összevetve Benyákot nem lehet a janzenizmus magyarországi propagátorának tartani – kivételesen művelt és tájékozott embernek viszont igen.

Ugyanebben az időben nyomtatásban lát viszont napvilágot magyar nyelven Le Tourneux *Keresztény Esztendője*; a janzenista pedagógiát valló Charles Rollin *Gyermekek' Fisikája*, Louis Racine vallásfilozófiai tankölteménye és Colloredo érsek janzenista ihlettségű reformelképzeléseket vázoló pásztorlevele (az utóbbi három fordítás református lelkészek munkája). Kétségtelenül nem a janzenista irányzat népszerűsítése érdekében készültek, de kiadásukkal magyar nyelven, magyar földön is megjelent a janzenista szellemiségű irodalom.

⁵⁹ A bejegyzések, könyvtári kiegészítések és pecsétek szerint a kötet, valószínűleg a 18. században, magánadományként került egy olyan (közelebbről nem meghatározható) magyar szerzetesi könyvtárba, amelynek állománya az államosítás idején „népi” tulajdonba került.

⁶⁰ VÖRÖS Imre: *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Budapest, Akadémiai K. 1987, 49–59 pp.

A hatásvizsgálat egyik aspektusa: könyvgyűjtemények elemzése

Az előző fejezet tanúsága szerint közvetlen janzenista hatással, kapcsolatrendszerrel nem számolhatunk Magyarországon sem a 17. században, sem később. Közvetett hatással annál inkább – és ennek csatornája egyértelműen a könyvműveltség volt. Nyilvánvaló tehát, hogy elsősorban az egykori olvasmányélmények nyomában kell haladnunk.

Ezen a ponton számottevő akadály, hogy a máig létező történeti gyűjtemények, műemlékkönyvtárak állományai korántsem érintetlenül, szerves fejlődés eredményeképpen hagyományozódtak ránk. A fennmaradt muzeális könyvtárak állományait általában a 18. század derekán kezdték gyűjteni; sok esetben évszázados előzményekre visszatekintő könyvtárak is gyakorlatilag nulláról kezdtek visszaépülni; és sok esetben a lendületes 18. századi gyarapodást 19. századi apadás, állománycsökkenés követte. A kedvezőtlen folyamatokat tovább rontották a 20. század háborús pusztításai és az államosítással járó szétszóródás. Gyakorlatilag egyetlen jelenleg is hozzáférhető műemlékkönyvtárunkról sem állíthatjuk, hogy régi könyves állománya hiánytalanul azonos lenne legalább a 18. századi állapotával. Ennek ellenére, pontosabban e fogyatékoság figyelembevételével mégis a ténylegesen, vagy legalább korabeli katalógusból, inventáriumból rekonstruálható módon fennmaradt könyvegyüttesek képezik az olvasmánytörténet legfontosabb forrásbázisát.⁶¹ Természetesen nagy különbség van a magán- illetve az intézményi könyvgyűjtemények között: az előbbieket esetében nagyobb biztonsággal beszélhetünk egyedi ízlésről, érdeklődésről; míg az intézményi gyűjteményeknél ez a szempont eleve kiesik. Mégis: Magyarországon a korai intézményi könyvtárak gyakran rokon vonásokat mutatnak a magánkönyvtárakkal⁶², és viszont: a magángyűjtemények sem voltak teljesen kompakt, zárt egységek⁶³.

⁶¹ Vö. MADAS Edit – MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp. Balassi, é.n.

⁶² Ennek oka az, hogy létrejöttük jellemzően egy-egy lelkes bibliofil patrónus személyéhez köthető.

⁶³ Nemcsak a hozzáférhetőségüket tekintve. Jellegük szerint is az egyetemességet célozták meg, a tudásanyag lehető teljességét kívánták felölelni (hasonlóan a közgyűjteményekhez),

A könyvtárállományok tartalmi és statisztikai elemzése annál fontosabb eszköze a janzenizmus kutatásának, minél távolabb vizsgálódunk Franciaországtól (illetve Belgiumtól). De hogy mindjárt egy ellenpéldával kezdjem: gyümölcsözőnek bizonyul az irányzat hazájában is: Marie-Hélène Froeschlé-Chopard a 18. századi montpellier-i janzenista püspök, Charles-Joachim Colbert magánkönyvtárát vizsgálta⁶⁴. Ebben az esetben természetesen nem az volt a kérdés, hogy milyen mértékben találhatók benne janzenista művek – az *Unigenitus* bullával szembehelyezkedő apellánsok élére álló püspök, aki mind teológiai munkásságában, mind egyházvezetői funkciójában elkötelezte magát a janzenista mozgalom mellett, kétségen kívül az irányzat vezéralakja – az elemzés itt arra irányult, hogy a protestánsokkal gyakran vitázó püspök forrásait feltárja, és egyben általános képet adjon egykori könyvtáráról. Colbert püspök könyvtára ugyanis nem maradt fenn; a halálakor felvett katalógus azonban lehetővé tette a tartalmi vizsgálatot. Froeschlé-Chopard az elemzés legfőbb nehézségét abban látta, hogy a püspök 8.000 művet számláló magánkönyvtára több családi örökségből, tudósok gyűjteményegységeiből, illetve más püspök-elődök hagyatékából gyarapodott, s így az olvasmányélmények meghatározása érdekében ezeket el kellett különíteni azoktól a kötetektől, amelyeket Colbert maga szerzett be. Ezzel lehetővé vált valóban érvényes megállapításokra jutni az állománystatisztika alkalmazásával.

Más esetekben is bevált a könyvtárelemzés: Odette Barenne 1985-ben publikálta Port–Royal egyik híres „magányosa”, a bibliafordító Isaac-Louis Le Maître de Sacy könyvtárjegyzékét (tulajdonképpen inventáriumát); majd ugyanő a protestánsokkal folytatott polémia forrásirodalmát kutatta Port–Royal könyvtárában⁶⁵.

míg Nyugat-Európában ekkor már a magánkönyvtárak erőteljes specializálódása figyelhető meg.

⁶⁴ Marie-Hélène FROESCHLÉ-CHOPARD: *Les livres, témoins du dialogue entre jansénisme et protestantisme? L'exemple de la bibliothèque de Charles-Joachim Colbert de Croissy*, in: *Port–Royal et les protestants* (Chroniques de Port–Royal 47), Paris 1998. 277–302 pp.

⁶⁵ Odette BARENNE: *Les livres protestantes a Port–Royal*, in: *Port–Royal et les protestants* (Chroniques de Port–Royal 47), Paris 1998. 265–275 pp. – Hogy a bibliafordítás és a protestánsokkal való polémia mennyire összefüggött, arra vonatkozóan magyar nyelven vö. Dominique JULIA: *Az olvasás és az ellenreformáció* (in: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLLO és Roger CHARTIER, Budapest, Balassi, 2000. 268–304. pp.) c. tanulmányát.

A módszer az osztrák janzenizmus kutatásánál már főszerephez jutott⁶⁶. Az állománystatisztikák természetesen alkalmat adnak a nyelvi–tematikai főcsoportokból következő általánosabb jellemzésre is; az osztrák kutatások így módon igazolták a francia teológiai szakirodalom átlagosan 10%-os arányát a legnagyobb gyűjteményekben és – óvatosan – 17%-ra teszik a janzenista jellegű irodalom jelenlétét a vizsgált nagyobb könyvtárakban. Peter Hersche 1781–85 között mutatta ki a janzenista irodalom német fordításainak csúcspontját (amelyet tehát szükségszerűen előzött meg az eredeti művek recepciója). Gustav Otruba összeállított egy táblázatot, amelyben közmegegyezéssel alapon próbálta rögzíteni a janzenistának, illetve janzenista szelleműnek joggal minősíthető szerzők névsorát és műveik előfordulását két bécsi könyvtárban⁶⁷. Ez a lista nélkülözhetetlen az állományelemzések szempontjából (és e dolgozat készítése során magam is figyelembe vettem):

Janzenista/janzenista szellemiségű szerző neve	Műveinek száma a bécsi nemzeti és egyetemi könyvtárban (1800-ig)
Arnauld, Antoine	129
Bellegarde, Gabriel du Pac de	5
Besoigne, Jérôme	11
Blasi, Camillo	1
Bonelli, Benedetto, Carlo- Giuseppe di San-Fiorano	10
Bonnaire, Louis de (=Jard, François)	5
Bossuet, Jacques Benigne	130

⁶⁶ Peter HERSCHE im.

⁶⁷ Gustav OTRUBA: *Probleme von Wirtschaft und Gesellschaft in ihren Beziehungen zu Kirche und Klerus in Österreich*, in: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. Kovács, Wien 1979; 106–139. pp.

Colbert de Croissy, Charles	37
Desartes, René	51
Duguet, Jacques Joseph	47
Du Pin, Louis Ellies (álnév: de Clairval)	50
Du Sault, Jean Paul	2
Espen, Zeger-Bernard van	31
Fitz-James, François duc de	7
Fleury, Claude	48
Fontaine, Nicolas de (=Sieur de Royaumont)	14
Gazzaniga, Pietro Maria	17
Giftschütz, Franz	5
Godeau, Antoine	25
Gourlin, Pierre-Etienne	4
Gutrath, Rupert	1
Guyard, Antoine	4
Hontheim, Johannes Nikolaus (álnév: Justinus Febronius)	11
<i>Jansenius, Cornelius</i>	20
La-Borde, Vivien de	7
Lallemant, Jacques-Philippe	23
Lauber, Joseph	10
Le Tourneux, Nicolas	5
Levesque de Burigny, Jean	23
Louail, Jean	3
Mauduit, Michel	8
Maultrot, Gabriel Nicolas	7
Mesenguy, François Philippe	26
Montazet, Antoine Malvin de	8
Morel, Robert	1
Muratorì, Lodovico Antonio	121

Nicole, Pierre	66
Noailles, Louis	20
Opstraet, Johannes	19
Orsi, Giuseppe Agostino	9
Palafox y Mendoza, Juan de	29
Pascal, Blaise	33
Pereira, Antonio	9
Quesnel, Pasquier	54
Racine, Bonaventure	9
Rastignac, Louis Jacques Chapt de	3
Ribner, Leonhard (álnév: Renbir, L.)	4
Ricci, Scipione de	4
Richer, Edmond	20
Ruschitzka, Anton	6
Schanza, Wenzel	3
Schwarzl, Carl	2
Tamburini, Pietro	12
Thiers, Jean-Baptiste	24
Treuvé, Simon Michel	4
Vauge, Gilles	2
Wittola, Marcus Anton	11

Juliette Guilbaud frissen megjelent tanulmánya⁶⁸ egy újabb szempontot vet fel: ő nem a szerzők, hanem a kiadók, nevezetesen Guillaume Desprez janzenista nyomdatermékeinek elterjedtségét vizsgálta. Desprez ugyanis vitathatatlanul elkötelezett, gyakorlatilag „hivatalos” kiadója volt a párizsi janzenisták csoportjának, kiadványait így nem szükséges mélyrehatóan elemezni, hogy irányzatosak-e és mennyiben – elegendő tehát a Desprez-nyomda kiadványaira keresni egy-egy meghatározott gyűjteményben, s máris

nagy biztonsággal megállapítható, hogy szignifikáns-e vagy nem a jelenlétük. Guilbaud Közép-Európára (Ausztria, Magyarország, Csehország, Szlovákia) vonatkozó felmérései megerősítik, hogy a janzenista eszmék –a könyvek közvetítésével – eljutottak ezekre a területekre, s elsősorban a szellemi elit, a nemesség és a papság bizonyos csoportjait inspirálták egyházpolitikai, illetve reformkatolikus koncepcióikban.

Megemlíthető itt a cseh főnemes, Franz Anton von Sporck (1662–1738) neve, aki 1680-ban személyesen látogatott el Port–Royalba, és hatalmas, 50.000 kötetes magánkönyvtárában tekintélyes gyűjteményegységet hozott létre a janzenista irodalomból. A gróf vonzódott a janzenista felfogáshoz, de intenzív és bensőséges kapcsolatban állt a német pietista körökkel is.⁶⁹

Az újabb magyarországi kutatások, publikációk rendre hasonló elvi alapozású könyvtári állományelemzésekkel dolgoznak.

Bitskey István az egri püspöki könyvtár legrégebbi fennmaradt katalógusát vizsgálta meg⁷⁰, és Zolnai Béla nyomán a teológiai állományegységet elemezte (amennyire lehetett, figyelembe véve a kötetek eltérő provenienciáját is). A fellelhető szerzők közül Pouget, Gazzaniga, Bertieri, Concina, Mammachi, Tamburini, Noris, Serry neve bizonyosságot tesz arról, hogy Egerben erőteljes olasz hatás érvényesült, és minden jelentős filojanzenista (vagy annak tartott) teológus munkája hozzáférhető volt. Másfelől azonban a jezsuita (ortodox) teológia is – közel ugyanolyan arányban – ; így konklúzióként nemigen állapítható meg más, mint az, hogy Eger sokszínű teológiai állománya a reformkatolicizmus példája.

⁶⁸ Juliette GUILBAUD: *La diffusion des idées jansénistes par le livre français en Europe centrale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: Magyar Könyvszemle 2005/1, 42–55 pp.

⁶⁹ A gróf janzenista vonzalmát még kastélya kertépítészetében is érvényesítette. Kuks-i birtokán több „remeteséget” létesített (mesterséges sziklalakokat, amelyekbe Port–Royal mintájára önkéntes vezeklők telepedtek). A jezsuiták közbeavatkozása nyomán ezt fel kellett számolnia; helyette monumentális kőszobrokat állíttatott fel a szent remetéről és bibliai szcénákról. Még szimbólumokat is megjelenített a parképítészet segítségével – az egyik forrás például egy fészületből tört elő. (Ld. Adrian von BUTTLAR: *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*, Budapest, Balassi, 1999; 121–122 pp.) Ily módon von Sporck az egyébként nagyon ritka tárgyi (nem dokumentum) típusú, Franciaországon kívül első janzenista emlékművekre is példát hagyott.

⁷⁰ BITSKEY István: *Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár olasz anyaga a felvilágosodás korában*, in: Magyar Könyvszemle 1982. 1.sz. 60–67 pp.

Ötvös Péter Batthyány Károly herceg magánkönyvtárát vette górcső alá⁷¹, amely fizikai egységként ugyan nem maradt fenn (és a könyvek eredetileg is két helyen: Bécsben, illetve Trautmannsdorfbán voltak elhelyezve); de a herceg halála után készült könyvtárjegyzékek hozzáférhetők. Az egykori – egyértelműen a franciás műveltség ismérveit mutató – magánkönyvtár teológiai gyűjteményének elemzésekor Ötvös Péter két jól megkülönböztethető csoportot különít el: a janzenista irodalomét (az önmagában még nem informatív Ágoston- és Kempis-kötetek mellett Nicole életmű-sorozata és a „janzenista Biblia”⁷² így együtt felfogható e tematika jegyében); valamint a janzenizmus ellenfeleinek, az irányzattal vitázó műveknek a csoportját (Bourdalone, Bossuet). Ez a kettősség meggyőzően arra utal, hogy nem a janzenizmus hívének (avagy kritikusának) lelki táplálékáról van szó; hanem inkább a késő-janzenizmus szélesebb spektrumú, immár a felvilágosodást is integráló olvasmányköréről (hasonlóan Eger püspöki könyvtárához). – Nem közömbös tény egyébként, hogy Batthyány Károly herceg József trónörökös nevelői közé tartozott⁷³.

Tóth Ferenc a szombathelyi egyházmegyei könyvtár teológiai anyagában ugyancsak feltérképezte a janzenista műveket⁷⁴. A gyűjteményben – amelynek vizsgált egysége lényegében Herzan Ferenc magánkönyvtáraként is felfogható – a francia janzenista alapl művek sora a feltűnő: Arnauld, Nicole, Pascal művei, a Quesnel-féle Újszövetség, Port-Royal grammatikája mind megvoltak, s nem hiányoztak a 18. századi későjanzenista szerzők sem. A könyvtár összességében arról tanúskodik, hogy egyszerű érdeklődésnél jóval több állhatott Herzan gyűjtésének hátterében. (Ugyanakkor tudjuk, hogy az egyházlátogatások alkalmával éppen ő tanúsított dokumentált buzgalmat a janzenista irodalom visszaszorítása érdekében.)

Nyilvánvaló tehát, hogy a történeti könyvtárak, illetve a fennmaradt könyvjegyzékek elemzése jelenti azt az irányt, ami elvezet egyrészt a

⁷¹ ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*, in: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez*, szerk. Bálint István János; Budapest, OSzK 1987. 129–142. pp.

⁷² *La Nouveau Testament... avec des reflexions morales*, Amsterdam 1728.

⁷³ S ha, amint Ötvös Péter megjegyzi, ez esetleg csupán cím lett volna, akkor is kétségtelenül udvari személy volt.

⁷⁴ TÓTH Ferenc: *Janzenista művek a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gyűjteményeiben*, in: *Magyar Könyvszemle* 1999 1.sz. 82–91 pp.

janzenizmus irodalmának magyarországi elterjedésének megismeréséhez; másrészt ez a megközelítés módot ad arra is, hogy a 18. századi teológiai műveltségről képet kapjunk.

Zolnai Béla 1944-ben megjelent alapmonográfiájában – amelyben a módszerességre hívta fel a figyelmet és megkezdte az egyházi könyvtárak szisztematikus feltérképezését – a következő könyvtárak állományát elemezte:

Győr – püspöki papnevelő könyvtára

Pannonhalma – bencés főapátság könyvtára (az 1941-ben kiadott litografált könyvjegyzék alapján)

Szombathely – egyházmegyei könyvtár (a Herzan–könyvtár)

Pécs – Klimó–könyvtár (Vasskó Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai* c. bibliográfia /Pécs 1934/ alapján)

Veszprém – egyházmegyei könyvtár (forrás: Hermann Egyed–Eberhardt Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején*, Veszprém 1942; a következő tagolás szerint: általánosságban, Kurbély György püspök hagyatéka, a veszprémi szeminárium könyvei, a veszprémi káptalan könyvei, egyházmegyei plébániák könyvei. – Horváth János veszprémi kanonok, majd székesfehérvári püspök munkássága)

Pozsony – a pozsonyi papnevelő (generális szeminárium) könyvtára

A felvonultatott bibliográfiai anyag tekintélyes, és nemcsak az igazolódott, hogy a janzenista vagy janzenista tendenciájú teológiai irodalom számottevő mértékben jelen volt a magyarországi könyvtárakban a 18. század végén, hanem már Zolnai is felfigyelt a kiegyensúlyozott állománygyarapításra (ti. hogy a janzenista irodalom mellett megtalálhatóak a janzenizmus ellenfeleinek művei is). A felsorolásból látható, hogy Zolnai Béla a nyugat-magyarországi egyházi könyvtárakra összpontosított és mindenütt a legújabb, legjobb katalógusokat használta. Művében azonban keveredik az analitikus és a leíró megközelítés szempontja: a felsorolt könyvtárak teológiai állományáról összképet kívánt bemutatni, amelyhez az alátámasztásul felsorolt bibliográfiai tételek száma túlteng, viszont nem teljeskörű (gyakran a „például” kitéttel vezeti be a janzenista szakirodalom listáját). Ezenkívül nem tette egyértelművé,

hogy mit tekint janzenista műnek; pontosabban olyan tágan értelmezte és kezelte a „janzenista–filojanzenista–janzenistagyanús–janzenista hírében álló” szerzőket, hogy végül már Faludi Ferenc verseiben is janzenista hatást keres⁷⁵.

Az elmondottakat összegezve egyértelmű volt a számomra, hogy az első számú elvégzendő feladat továbbra is a ténylegesen vagy megbízható katalógus formájában fennmaradt történeti könyvvállományok elemzése kell hogy legyen.

Az utóbbi két évtizedben örvendetes módon megszorodtak a kiadott források (elsősorban a szegedi olvasmánytörténeti kutatások keretében, jelenleg pedig az elektronikus /újra/katalogizálások folytán), így egyre bővülő alapra támaszkodhatunk a régóta meglevő cédulakatalógusok, helyben használható kötetkatalógusok mellett.

Ennek alapján elméletileg mind a jelenlegi, mind a történeti Magyarország valamennyi fennmaradt régi könyves állományegyüttese; továbbá minden 17–18. századi publikált katalógus és inventárium a vizsgálat tárgyául szolgál.

A dolgozat keretében a máig létező, működő történeti könyvtárak közül a budapesti Ráday Könyvtár anyagának és a debreceni Nagykönyvtár állományának elemzését végeztem el (felhasználva mind a hagyományos katalógusokat, mind az interneten elérhető információkat; mind a személyes kézbevitel tapasztalatait).

Munkám során – a történeti és az általánosabb vonatkozású megállapítások esetében – a kiválasztott gyűjteményre vonatkozó alapvető irodalomból indultam ki, azaz a legteljesebb vagy legfrissebb könyvtártörténeti, kollégiumtörténeti publikációból. Így a Ráday Könyvtár esetében a legfontosabb kiindulópont Segesváry Viktor monográfiája; a debreceni Nagykönyvtár esetében pedig a Barcza József szerkesztésében megjelent nagyszabású kollégiumtörténeti összefoglalás. (Ezt esetenként mélyítette, kiegészítette néhány résztanulmány, amelyekre a megfelelő helyeken hivatkozom.)

⁷⁵ Amit természetesen nem lehetett találni egy elkötelezett jezsuitánál, és ezt Zolnai Béla is tudta (Faludit éppen az ellenpólus jellemzésére hozta fel); mégis a janzenisták *gratia gratuita*–eszméjét véli felfedezni Faludi egyik versében („Ingyen uram! Te szeretted / Teremtettél, megszenteltél / Megváltottál engemet”).

A publikált könyvjegyzékek esetében elsősorban a szegedi könyvtártudományi forrás-sorozat eredményeit vontam a vizsgálat körébe (ez a sorozat szerencsésen tartalmazza a budapesti Egyetemi Könyvtár nagyszombati eredetű régi könyves állományegységét is). A Versegly Ferenc egykori magánkönyvtáráról megjelent korábban megjelent katalógus, amely – 18. századi, teológiai műveltségű publicista könyvtáráról lévén szó – kihagyhatatlannak tűnt. Időközben megjelent a pécsi Klimó-könyvtár katalógusa is, amely egyszeriben vizsgálhatóvá tette a teljes állományt. Bár Zolnai Béla monográfiája foglalkozott a Klimó-könyvtárral, a most megjelent teljes katalógus megbízhatóbb forrása a munkának. (Amint Tóth Ferenc is elvégezte Zolnai revideálását a szombathelyi Herzan-könyvtár esetében). –Az említett jegyzékek már eleve integrálják a fontos történeti adatokat, tekintetbe veszik az egyes gyűjtemények kialakulásában számottevő tényezőket, sőt szakirodalomjegyzéket is adnak.

Az elemzés során tárgyalt szerzők és művek esetében a biográfiai, könyvészeti adatok fő forrásai az alapvető lexikonok (Wurzbach, Jöcher, Ungarisches Biographisches Archiv stb.) mellett az etalonnak számító egyház- és teológiatörténeti kézikönyvek (Handbuch der Kirchengeschichte / Jedin, Dictionnaire de spiritualité, Encyclopaedia of Religion and Ethics, Theologische Realenzyklopädie). Ezeket az adatokat sok esetben árnyalják, kiegészítik a hivatkozott szakirodalmi források.

A könyvjegyzékek, katalógusok szisztematikus vizsgálata még nem minden. A rögzített tudás *hatást* akar elérni: befolyásolni, meggyőzni kívánja befogadóit; illetve eszközként szolgálnak mindennemű szellemi vitában. Továbbra is kérdéses tehát, hogy hasznosították-e (és kik) a könyvtárakban, könyvjegyzékekben tetten ért meghatározott körű irodalmat (netán olvasták-e egyáltalán, vagy csak holt tömegként vészelte át az évszázadokat). Jelen esetben az egykori tulajdonosok (könyvtáralapítók és az egyes kötetek possessorai) érdemelnek különös figyelmet; amelyhez hozzávehetjük a bejegyzéseket is. Az olvasmánypreferencia vizsgálatára az olvasmánynapló vagy a kölcsönzési jegyzék lenne a perdöntő forrás; ezek azonban Magyarországon – a 18. és a megelőző századra vonatkozóan – alig-alig

fordulnak elő⁷⁶. Munkám jelen szakaszában tehát a kéziratos bejegyzésekre és a possessor-bejegyzések lehetőség szerinti feltárására fordítottam gondot, bízva abban, hogy idővel ezek összegzése talán választ adhat a könyvek és az egyedi recepciók nyomon követésére.

⁷⁶ A korabeli, lehetséges preferenciavizsgálatra példa Mechthild RAABE: *Leser und Lektüre im 18. Jahrhundert. Die Ausleihbücher der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1714–1799 c.* műve (München, etc. 1989).

KÖNYVTÁRAK ELEMZÉSE

A Ráday Könyvtár anyagának elemzése

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének könyvtára (a továbbiakban: Ráday Könyvtár) muzeális különgyűjteményként őrzi a Ráday család 18. századi magánkönyvtárát. Ez a gyűjtemény 1861-ben került a református egyház birtokába, és gyakorlatilag teljes képet ad egy korabeli protestáns magánkönyvtárról.⁷⁷

A könyvtár történetére vonatkozólag számottevő irodalom áll rendelkezésre, ezért csak néhány, témánk szempontjából lényeges elemet kell kiemelnünk.

A könyvtár állománya szinte teljes egészében az 1730–1792 közötti évtizedek gyűjtésének eredménye. Bár hagyományosan Ráday Pált (1677–1733), Rákóczi Ferenc diplomatáját és tanácsosát tekintjük a könyvtár alapítójának, valójában a család már a 17. században is rendelkezett egy kisebb könyvtárral. 1711 után Ráday Pál fokozottabb gyűjtésbe kezdett.⁷⁸ Könyvbeszerzéseiről nem maradt fenn összefüggő levéltári dokumentáció, de tudjuk, hogy különösen a magyar vonatkozású református teológiai művek érdekelték; ezek közül is főként a protestáns ortodoxia és a puritanizmus irodalma. Nyugat-európai egyetemeken tanuló pártfogoltjai is vásároltak számára könyveket.

A máig fennmaradt könyvtári állomány igazi formálójá azonban Ráday Pál fia, Gedeon (1713–1792) lett.

Ráday Gedeon odera–frankfurti egyetemi stúdiumai során kimagasló franciás műveltségre tett szert. A jó nyelvtudás lehetővé tette, hogy ne másodkézből, német közvetítéssel tájékozódjék. (A francia orientáció jellemezte a kiterjedtebb családot is; így az erdélyi Telekieket.⁷⁹) Ennek

⁷⁷ A 19. század első felében a család tagjai már nem gyarapították számottevően a könyvtárát.

⁷⁸ Ráday Pál könyvgyűjtéséről ld.: BORVÖLGYI Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára. (A Kárpát–Medence kora újkori könyvtárai VII.)* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

⁷⁹ Részletesebb ismertetés: Zolnai Béla: *A janzenizmus kutatása...* 39-40 pp.

⁷⁹ Vö. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai 1759–1761.* Sajtó alá rend., bevezető tanulmány, jegyz. TOLNAI Gábor. Bp. Akad. K., 1987. (Régi Magyar Próza Emlékek 7.)

köszönhetően Ráday Gedeon könyvtára a francia irodalom páratlan magyar gyűjteménye lett.

Már diákkorában hajlamos volt arra, hogy lehetőségeit meghaladóan áldozzon könyvvásárlásra. Apja halála, 1733 után tudatosan építette könyvtárát. Számára ez a tevékenység nem főúri kedvtelés volt, hanem élete szenvedélye. Egy mintaszerűen összeválogatott, minden tudományterületre kiterjedő, minden lényeges művet magában foglaló, kifogástalan és rendszerezett könyvtárat kívánt létrehozni. A pusztá reprezentációs igény egyik Ráday esetében sem volt jellemző – de míg Ráday Pál a saját szellemi igényei szerint viszonyult a könyvekhez, fia már a modern, 18. századi értelemben vett könyvtárat kívánta megvalósítani. Ez azt jelentette, hogy a gyarapításban csökkent az egyéni ízlés szerepe. Ráday Gedeon a tudomány valamennyi ágára kiterjesztette a gyűjtést, a válogatásban pedig szakbibliográfiákra támaszkodott. A rohamosan gyarapodó könyvtár rendszerezésében valószínűleg Jean H. Samuel Formey könyve, a *Conseils pour former une bibliotheque peu nombreuse, mais choisie* (Berlin, 1755) segítette.

A nagyarányú gyarapításhoz rendszeres és kiterjedt vásárlások voltak szükségesek. Ráday Gedeon folytatta apja gyakorlatát, a protestáns bécsi ágensek és peregrinusok útján történő beszerzéseket, de sokkal aktívabban. Az európai könyvkereskedelem átalakulóban volt: a jelentős kiadók fiókokat nyitottak, így nem kellett minden nagyvárossal külön kapcsolatot kialakítani. Bécsben elérhetőek voltak Lipcse, Nürnberg, Berlin kiadványai, valamint a francia irodalom is. Pozsony szintén a könyvkereskedelem fontos állomása volt. A németalföldi és a svájci művek egy részét (különösen a protestáns teológiai tárgyúakat) peregrinus diákok hozták be Ráday Gedeon számára. A bécsi aukciók igen fontos gyarapítási forrást jelentettek, hiszen ezeken teljes könyvtárakat árvereztek el a tulajdonos halálát követően. A könyvtárban található régi állomány (15.–17. századi kiadványok) főként az aukciók révén került Ráday Gedeon birtokába.⁸⁰

⁸⁰ Az aukciókról összefoglalóan, de nem a teljesség igényével ír SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Bp., Ráday Gyűjtemény 1992. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.)

1792-ig mintegy 6500 mű gyűlt össze kb. tizennégy–tizenhat ezer kötetben a péceli Ráday–kastély könyvtártermében. Noha Ráday Gedeon célja az enciklopédikus teljesség volt, tetten érhető, hogy az alapművek közé sorolható klasszikusokat leszámítva különösen a szépirodalom, a magyar könyvek és a prohibitus, betiltott irodalom iránt érdeklődött. Nem véletlen, hogy megtalálható a könyvtárban a *Catalogus librorum prohibitorum* többféle – bécsi, római – kiadása, mint a legjobb eligazító forrás. Élénk érdeklődéssel olvasta a politikai és egyházpolitikai röpiratokat; a jozefinista politikát tagláló írásokat (a pamfleteket is). A tiltott irodalom fogalma Mária Terézia uralkodása alatt kiterjedt a teológiai művekre (amennyiben azok nem jóváhagyott katolikus termékek voltak), a felvilágosodás kortárs irodalmának nagy részére és a szabadkőműves művekre is. A teológiai szakcsoport esetében kimutatható, hogy míg Ráday Pál figyelme csaknem teljesen a református kötetekre irányult, fia ezen a téren is a teljességre törekedett: természetesen folytatta a protestáns teológia kiemelt gyűjtését (ezen belül a különböző kegyességi irányzatokat), de kiegészítette az állománycsoportot. Bekerültek a könyvtárba az egyházatyák művei, a jelentősebb katolikus teológusok, sőt a nem–keresztény vallások szent könyveiből és irodalmából is néhány ritka, értékes példány.

Ily módon a könyvtár a 18. század irodalmának reprezentáns lelőhelyévé vált. Állományának jelentős hányada kimerítette a tiltott irodalom fogalmát, amennyiben a cenzúrarendeleteket vesszük irányadónak.⁸¹ A könyvtár létrehozása nem kis áldozatok árán teljesült, mert a család anyagi helyzetét a nagymértékű könyvvásárlások mellett a péceli kastély építése is terhelte. Fontos körülmény, hogy a könyvgyűjtemény nem csak Ráday Gedeon céljait szolgálta, hanem hozzáférhető volt ismerősök, barátok számára is (elsősorban a fiatal protestáns értelmiség köréből fordultak hozzá ilyen kéréssel).

Dolgozatom *Függelékében* két csoportba osztva közlöm a Ráday Könyvtár muzeális különgyűjteményéből elkülönített bibliográfiai tételeket: az első csoportba a janzenizmus primer irodalma került; a másodikba a janzenizmussal valamilyen vonatkozásban érintkező irodalom.

Az első csoportban Antoine Arnauld nemcsak alfabetikusan, de a lényegét tekintve is a legszignifikánsabb szerzők közé tartozik: két műve közül az első Don Juan de Palafox y Mendoza (1600–1659) munkásságával foglalkozik. Palafox atya Salamanca egyetemén végezte tanulmányait és 1640-től Mexikó misszionárius püspöke volt (az érseki méltóságot nem fogadta el, viszont egy válságos időszakban, 1642-ben ideiglenesen ellátta az alkirályi feladatokat is). Kormányzása idején orvosolt számos korábbi visszaélést, megalapozta Mexikó egyetemének újjáépítését és igyekezett visszaszorítani az őslakosok „bálványimádását” – ez elsősorban azték szobrok, áldozóhelyek lerombolását jelentette. Munkája során belekeveredett az ún. *rítusvitába*, amely a ferencesek és a jezsuiták missziós módszerei körül robbant ki. A jezsuiták a más kultúrkörből megtért hívek esetében nem kívánták meg szigorúan a római rítus alkalmazását, nagy toleranciát tanúsítottak ebben a kérdésben és elfogadták a devóció más vallásban meghonosodott formáit is. A ferences misszionáriusok a katolikus dogmarendszer és rítus legpontosabb betartását követelték meg az Európától távoli kutúrákban is. Palafox atya 1647-ben konfrontálódott a jezsuita misszionáriusokkal, nemcsak a fent említett elvi okokból, hanem a jezsuita rend speciális kiváltságaival kapcsolatosan is – e privilégiumok Palafox szerint aláásták a püspöki fennhatóságot. Bár X. Ince pápa neki adott igazat, a békeesség kedvéért 1649-ben mégis vissza kellett térnie Spanyolországba, ahol haláláig visszavonultan élt és megírta történeti, pasztorális és aszkétikai tárgyú műveit, amelyeket a 18. században adtak ki. – Antoine Arnauld természetesen nagyrabecsülte Palafox működését és felfogását. – A kötetben possessorbejegyzés is olvasható: „*Andreas Kármán A.J. 1762 d. 13 April Trajecti*”. Ismert adalék, hogy Kármán András losonci lelkész–tanár (1710 körül – 1760 után) utrechti tanulmányait (1730-31 folyamán) Ráday I. Pál anyagilag segítette. Kármán András könyvbeszerzésekben pártfogója rendelkezésére állt, különösen teológiai jellegű művekkel kapcsolatosan. 1741-ben egyike volt azoknak a lelkészeknek, akik Ráday Pálné Kajali Klárát halotti orációval búcsúztatták. A két család között fennmaradt a szoros kapcsolat: Ráday Gedeon Kármán András fiát, Józsefet (1738–1795), a későbbi református püspököt segítette külföldi

⁸¹ Ez azonban igaz valamennyi 18. századi magyar magánkönyvtárra.

tanulmányaiban 1760-63 folyamán. Elképzelhető, hogy ezt a kötetet Kármán András (vagy fia, József) ajándékozta Ráday Gedeonnak; de az is lehetséges, hogy a Kármán-hagyaték csak egy jóval későbbi adományozás során került a Ráday Könyvtár állományába.⁸²

Ugyancsak Antoine Arnauld nevéhez fűződik a *L'Art de penser*, másképp *Logique de Port-Royal* (társszerzője a másik neves janzenista, Pierre Nicole volt), amely latin fordításban található Ráday Gedeon gyűjteményében. A mű 1662-ben jelent meg először, tankönyvnek készült a Port-Royal iskolájába. Latin fordítása elősegítette európai elterjedését. Minden idők egyik legsikeresebb és legelterjedtebb tankönyve lett.

A könyvtár nagyszámú Biblia-kiadása között francia eredetiben és egy német fordításban található meg Quesnel híres Újszövetség-kommentárja (elkészítésében Jacques Joseph Duguet is közreműködött). A mű a kiadások során egyre bővült – először 1672-ben jelent meg – legteljesebb kiadása az 1693-as. Azonnal teológiai támadások érték, 1708-ban az *Universi Dominici gregis* pápai bréve ítélte el; 1713-ban pedig az *Unigenitus* bulla helyezte indexre. A kitüntetett figyelmet és a tiltások határozottságát az magyarázza, hogy a mű lényegében a janzenista morál népszerű összegezése; egyfajta etikai kifejtés a szárazabb dogmatikai tételekhez. Hangsúlyozott üzenete szerint az ember eredendően bűnös, bukott lény; a kárhozattól csak Isten mindenható kegyelme mentheti meg. A kegyelemre hit által juthat az ember, ám üdvösséget csak a kiválasztottak remélhetnek.

Augustin Calmet (1672–1757) e csoportban szereplő művei – ismét egy Újszövetség-kommentár és az ehhez tartozó bibliai szótár – joggal sorolhatóak a janzenista irodalomhoz, mivel a tudós apát Le Maître de Sacy bibliafordítását használta. (Calmet 1706-tól személyes kapcsolatban is állt a janzenistákkal.) Nicolas Fontaine több kiadásban és egy német fordításban is reprezentált bibliai kortörténete szintén a nagyszámú janzenista biblikus szakirodalomhoz tartozik. A mű érdekessége, hogy iskoláskorú gyermekek számára készült, egyfajta bevezetesként a Szentírás majdani

⁸² Ez utóbbi feltételezést erősíti, hogy számos „Kármán András” possessor-bejegyzésű kötetről van tudomásunk a Ráday Könyvtár anyagában, de közöttük több kötetben található 19. századi possessor-bejegyzés is.

tanulmányozásához, megértéséhez. A Fontaine által választott forma természetesen nagy múlttal rendelkezik: a 15. századtól kezdve jelentek meg hasonló célzatú munkák mind katolikus, mind protestáns változatban (a katolikus ősminta Petrus Comestor *Historia Scholastica* c. műve, a protestánsoknál Luther *Passionalbüchlein*-je honosította meg a műfajt). Nicolas Fontaine munkája természetesen a Port-Royal iskolája számára készült 1669-70 folyamán, és még a 20. század elején is használatban volt a franciaországi hitoktatásban. A német fordítás 1684-ben készült el (a Ráday Könyvtár példánya ebből az első kiadásból való); de szinte egyidejűleg elkészült a holland és az angol fordítás is. A janzenista felfogást – a Biblia eseménytörténetének vonulatán keresztül – főként az eukarisztia, valamint Isten kegyelmének és igazságának bemutatása, jellemzése képviseli. A kötetnek számos képpel illusztrált kiadása ismeretes – ebben az esetben a képek pedagógiai célzattal kaptak helyet a műben – de az olcsóbb, illusztráció nélküli kiadások száma is jelentős.⁸³

Jacques Joseph Duguet egy fejedelmi tükörrel képviseli a janzenista értékeket és Port-Royal szellemi örökségét; Goujet abbé francia irodalomtörténete pedig a tágan értelmezett francia irodalom történetét tekinti át hasonló szemlélettel. A szerző elkötelezett janzenista volt, a *Nouvelles ecclésiastiques* munkatársa.

Pierre Jurieu (1637–1713) protestáns apologéta – dogmatikus és polémikus – volt, aki a janzenizmusban kriptó-kálvinista teológiai irányzatot látott. Foglalkoztatta a kegyelemtan, amely központi szerepet játszott a janzenista felfogásban is. Nagy rokonszenvvel figyelte a janzenista mozgalmat, írásaiban – fenntartásokkal – kiállt elveik mellett. Ráday Gedeon könyvtárában több műve megtalálható. Közülük a *Le Janséniste convaincu de vaine sophistication* és a *Traité historique contenant le jugement d'un protestant* c. művek követlenül a janzenista irodalomhoz kötődnek: az első vitairat arról szól, hogy a janzenisták a vitathatatlan dogmatikai eltérés ellenére

⁸³ A műről és a kiadástörténetről részletesebben ld. Ruth B. BOTTIGHEIMER: *Eine jansenistische Kinderbibel: «L’histoire du Vieux et du Nouveau Testament» (1670 et seq.) des Port-Royalisten Nicolas Fontaine*, in: *Jansenismus, Quietismus, Pietismus*. Hrsg. Von Hartmut Lehmann, Heinz Schilling, Hans-Jürgen Schrader. (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus, Bd. 42.) Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 2002. 226–238. pp.

ragaszkodnak a katolikus felekezet kereteihez (tehát nem vállalják a nyílt szakítást, az eretnokség státuszát; amellet a protestáns felekezetek létjogosultságát sem ismerik el). Jurieu rámutat a janzenista és a kálvinista teológia feltűnő egyezéseire. A példány kéziratos bejegyzéseket tartalmaz: a nyomdahibák jegyzékén felsorolt kiigazításokat valaki átvezette a szövegbe; ez közvetve az olvasás tényére utal. - A másik értekezés az ún. „egyházi problémát” tárgyalja, amely Noailles bíboros személyével kapcsolatos. Noailles 1695-ben ajánlásával látta el Quesnel *Réflexions morales* címen ismert újtestamentumi kommentárjait; 1696-ban viszont betiltatta Saint-Cyran unokaöccsének, Barcos-nak *Exposition de la foi touchant la grace et la predestination* c. értekezését – igaz, akkor már párizsi érsek volt. Noailles ellentmondásos viselkedése óriási felzúdulást keltett; ez volt a „*Probleme Ecclesiastique*”.

Jurieu egyháztörténeti művei közül az *Histoire du calvinisme et celle du papisme mises en parallele...* harmadik része (*Histoire abregée des troubles, que le papisme a causés dans le monde...*) tartalmaz reflexiókat a janzenizmus irányzatával kapcsolatban. Teológiai művei kivétel nélkül a kegyelem tárgykörével foglalkoznak (az isteni gondviselés, a hatékony kegyelem, az emberi természet, a hitélet erkölcsi normái állnak az értekezések középpontjában.)

Melchior Leydecker (1642-1722) egy újabb fontos szerző: A németalföldi teológus *De historia Jansenismi libri sex* c. műve az egyik legkorábbi általános ismertetés a janzenizmusról. Tartalmazza Cornelius Jansenius részletes életrajzát, műveinek ismertetését és a janzenisták nagy nemzedékének életművét is. E példány esetében vannak adalékok korábbi tulajdonosra: a címlapon *A. Myhldorf* possessor-bejegyzése olvasható. Igen valószínű, hogy A. Myhldorf azonos Andreas Myhldorf (Myldorf, Mühldorf) nürnbergi evangélikus lelkésszel. Andreas Myhldorf 1636-ban született, és az altdorfi egyetemen doktori fokozatot szerzett. A lelkészi gyakorlat mellett tanítással is foglalkozott; 1697-ben a teológia és az egyháztörténet professzora lett. 1714-ben halt meg Nürnbergben. Magánkönyvtára olyan jelentős volt, hogy az egykorú források megemlékeznek róla; és egyházi könyvtárosi állást is betöltött. Mindezek alátámasztják, hogy ő lehetett a könyv első tulajdonosa;

egyház történeteként feltétlenül szüksége volt rá. Az előzéken található bejegyzés: „Acta Erudit. 1696 p. IV” kézírása egyezik a tulajdonosi bejegyzésével; így ez Andreas Myhldorftól származik. A kötet elejétől végig sűrű aláhúzásokat tartalmaz, ami az igen figyelmes végigolvasás bizonyítéka.

A könyvtestbe ragasztott "N° 56A" jelzet aukciós értékesítésre utal. Myhldorf könyvtárát egészben vagy részben értékesíthették – az sem lehetetlen, hogy 1714 után több tulajdonos kezén is átment – a 18. század közepén pedig egy bécsi aukción került Ráday Gedeon tulajdonába. (Megtalálható benne Ráday Gedeon szokásos diszkrét monogramos possessor-bejegyzése (G.R.)). Valószínű, hogy ő maga is alapvetően ebből a kötetből tájékozódott az irányzatról.

Mint már bővebben szoltunk róla, Blaise Pascal művei a janzenista alapirodalomhoz tartoznak; a magyarul *Vidéki Levelek* címen ismert vitairat lényegében a jezsuita erkölcsstan és gyakorlat szatírája (szembeállítva ezzel a janzenista felfogást és életmódot). A *Les provinciales* sok tekintetben Port-Royal közösségének kollektív alkotása; a dogmatikai és teológiatörténeti részek kifejtésében Pierre Nicole és Antoine Arnauld segített a munkában. – Pascal főműve, a *Pensées* az első, ún. Port–Royal kiadás (1669-70) átdolgozott második kiadásában található meg Ráday Gedeon könyvtárában. A munkálatokat a Port–Royal szerkesztőbizottsága végezte; de Pascal szövegével szabadon bántak: egyes részeket kihagytak, másokat betoldottak. Az átdolgozás fő munkatársa Pierre Nicole volt.

A drámaíró Jean Racine összegyűjtött művei természetesen nem hiányozhattak Ráday Gedeon polcáról. A színműveken kívül olvasható benne egy visszaemlékezés is a Port-Royalra. (Ennek első részét 1742-ben publikálták először; a második rész csak 1767-ben jelent meg.) Racine drámaiban sok elemző kimutatta a janzenista szemlélet hatását – különösen az erkölcsi konfliktusok jellegében –; bár ugyancsak sokan vitatkoznak ezzel a felfogással.

Fia, Louis Racine (1692–1763) rendezte sajtó alá apja levelezését és emlékiratait Port-Royalról; illetve megírta apja teljes életrajzát. Saját művei közül témánk szempontjából kiemelkedik a vallásról, illetve a kegyelemről írt két nagy tankölteménye – ezek kétséget kizáróan janzenista felfogást

tükröznek. A második kötetben található az *Histoire de Port-Royal* című összefoglalása, amelyet 1693 körül írt.

Ide kapcsolódik Háló Kovács József magyar fordítása: *A vallás, avagy az iffjabb Racinnek a vallásról írott munkája*. Louis Racine poémája (*La Religion*) a janzenista hitfelfogás költői megfogalmazása.⁸⁴ A fordító Háló Kovács József református lelkész volt, művét tiszteletpéldányként küldte meg Ráday Gedeonnak. A téma népszerűségét bizonyítja, hogy létezik egy kortárs katolikus fordítás is, P. Szentgyörgyi Gelérd műve, aki *Józan elmélkedés a Religióról...* címmel prózafordítást adott ki 1795-ben. Szentgyörgyi pálos szerzetes volt a rend feloszlataáig, később házi nevelő lett. Jóval később ismét egy katolikus plébános, Répássy János (1844– ?) jelentette meg magyarul Louis Racine másik költeményét, a *La Grâce*-t (*Az egély...* Eger, 1869).

Zeger–Bernard Van Espen (1648–1728) a németalföldi janzenisták közé tartozik.⁸⁵ Eredetileg maga is Louvain egyetemén oktatott; majd áttelepült Hollandiába és az ott formálódó szakadár janzenista egyházhoz csatlakozott. Azonosult a janzenizmus dogmatikai tanításával és a mozgalom egyházpolitikai céljaival. Élete végén – a nagyhatalmú, ultramontán meggyőződésű Marie Elisabeth főhercegnő közbeavatkozása miatt – száműzetésbe kellett vonulnia és Amersfoort-ban halt meg. Műveit indexre helyezték.

Van Espen Magyarországon kedvelt szerző volt; az egri teológia még a tankönyveit is átvette.⁸⁶ Ráday Gedeon könyvtárában kánonjogi művek mellett a pápai bullák hatálya és a *placetum regium* tárgykörében írt értekezése is megtalálható.

Ráday Gedeon könyvtárának másik csoportjában a janzenista irányzattal valamilyen (távolabbi, érintőleges) kapcsolatban álló irodalmat gyűjtöttem össze.

⁸⁴ Részletes ismertetése: BEREZ Ágnes: A kései janzenizmus és hatása Magyarországon. Louis Racine vallásbölcseleti poémája és a magyar fordítás; In: *Magyar Könyvszemle* 1993, 279–291 pp.

⁸⁵ G. LECLERC: *Zeger–Bernard Van Espen et l'autorité ecclésiastique. Contribution à l'histoire des théories gallicanes et du jansénisme*. Zürich, 1964. – *Miscellanea jansenistica offerts à Lucien Ceyssens*, Heverlee–Löwen, 1963. 174–200. pp.

Ezen belül például a janzenizmussal toleráns, tudós XIV. Benedek pápától több művet is beszerzett Ráday Gedeon; különösen Jézus ünnepeire, az egyházmegyei szinódusokra és a Távol-Keleten tevékenykedő misszionáriusok eligazítására vonatkozóan (ez utóbbi a már említett „rítusvita” körébe tartozik).

Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711) összes művével szerepel a könyvtárban. Az ő nevét elsősorban satírái, komikus eposza és az *Art poétique* tette híressé, mely utóbbiban követői kötelező irodalmi kánont, az utókor pedig a francia klasszicizmus doktrínáját fedezte fel. Boileau kapcsolatban állt a janzenizmus második hullámának képviselőivel (többek között Jean Racine-nel), és élete utolsó szakaszában maga is janzenista hírbe keveredett, veszélyeztetve ezzel XIV. Lajos kegyét, udvari állását.

Hogy megtérése valóban janzenista fordulatot jelentett, arra a legfontosabb irodalmi bizonyíték vallásfilozófiai episztolája, a *Sur l'amour de Dieu*. Még súlyosabban esik latba, hogy amikor 1694-ben támadások érték, maga Antoine Arnauld védelmezte meg írásban. Külön érdekesség, hogy emiatt Arnauld-nak saját munkatársaival támadt konfliktusa – Nicole, Lancelot és a többi vezető janzenista teológus Racine irodalmi működésével sem tudott azonosulni, és magukhoz méltatlannak tartották a kiállást Boileau érdekében. Talán ez az ellenséges légkör is hozzájárult ahhoz, hogy Boileau alkotásainak száma csökkent, világképe elkomorult. 1705-ben a Notre Dame kolostorába vonult vissza. Utolsó éveit a jezsuiták elleni küzdelemnek szentelte; ennek irodalmi terméke 12. satírája, a *Sur l'équivoque*. A művet, amelyet a janzenisták Pascal *Vidéki Levelei*-hez hasonlítottak, XIV. Lajos betiltatta.

A salzburgi hercegérsek, Hieronymus Joseph von Colloredo (1732–1812) II. József császár jó barátja volt, és helyeselte az uralkodó egyházügyi rendelkezéseit. 1782-es pásztorlevele – amely más egykorú írások mellett két példányban is megtalálható Ráday Gedeon gyűjteményében – nagy visszhangot váltott ki: ebben janzenista szellemű reformokat hirdetett meg. A pásztorlevél helyteleníti a templomok felesleges túldíszítettségét; szorgalmazza a hívek bibliaolvasását; óv a babonás, pogány hiedelmeken alapuló hittől; ajánlja

⁸⁶ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.), München, Aurora, 1973. 306–307. pp.

Muratori olvasását; az őskeresztények erkölcsét állítja követendő például. Colloredo pásztorlevelét franciára, latinra és magyar nyelvre is lefordították.⁸⁷ Colloredo megérte, hogy 1803-ban a salzburgi érsekség a szekularizációnak esett áldozatul.

A *Verordnung sr. hochfürstl. Gnaden c.* kötet egyházpolitikai röpiratok kolligátuma; az egybekötöttést Ráday Gedeon unokája, III. Ráday Pál végeztette el a 19. század elején (erről a kötés és a gerincen található „R” jelzésű vignetta – amelyet III. Ráday Pál használt – tanúskodik). A röpiratok mindegyike II. József egyházügyi, különösen tolerancia–rendeletéhez kapcsolódik. Itt említhetjük Galambos Mihály következő fordítását: Hieronimus Josef [Colloredo] ... *Pásztori levele*. Galambos Mihály (†1789) református lelkész, a nagyenyedi kollégium professzora volt. Tanulmányait külföldön, Frankfurt an der Oder-ben végezte (ugyanott, ahol Ráday Gedeon). Colloredo híres pásztorlevelét a protestánsok szempontjából is nélkülözhetetlennek ítélte, s lefordította.

Louis Ellies Du Pin (1657–1719) francia történész és egyháztörténész már tudományos pályája elején elhatározta, hogy megalkotja az egyházi szerzők egyetemes könyvtárának sorozatát – a mű első kötete 1686-ban jelent meg (végül 58 kötetre duzzadt). Emellett más történeti sorozatokat is elkezdett, s ezek mindegyike megvolt Ráday Gedeon könyvtárában. Du Pint a gallikán egyház elkötelezett híveként tartották számon; rokonszenvezett a janzenistákkal. (Egy ízben chtellerault-i száműzetésre is ítélték janzenizmus vádjával, de később felmentették.) E szimpátiája főként egyháztörténeti műveiben érhető tetten, de például a *De antiqua ecclesiae disciplina c.* értekezése is a janzenisták kedvelt témájáról, az őskeresztények egyházfegyelmi gyakorlatáról szól. Érvelésével a gallikán egyházjogokat igyekezett alátámasztani. Meglehetősen szabadsággal kezelte az egyházatyák munkásságát, elvetette a rögzült előítéleteket (emiat természetesen számos kellemetlensége támadt). Élete végén a felekezeti unió (az anglikán és a gallikán egyház, valamint a görög és a római katolikus egyház között) meggyőződéses híve volt.

⁸⁷ Részletesebb ismertetés: ZOLNAI Béla: *A janzenizmus kutatása...* 39-40 pp.

Fessler Ignaz Aurel (1756–1839) születése révén hagyományosan magyar szerzőként szerepel, noha kizárólag német nyelven írt. Fiatal éveit Magyarországon töltötte, Győrben és Pozsonyban tanult, majd a besnyői kapucinus kolostorban időzött. 1779-ben Bécsbe települt, és ebben a korszakában – döntően olvasmányélményei alapján – meggyőződéses janzenista lett. Pár évvel később a felvilágosodás híve, szabadkőműves; a 19. század elején azonban – ekkor már Berlinben él – ismét visszatér a janzenizmushoz; de egyre inkább valamilyen meghatározhatatlan misztika felé hajlik. Végeredményben egész életében sodródott eszmék, országok és magánéleti válságok közepette – sok hányattatás után Szentpéterváron halt meg, mint az orosz evangélikus egyház szuperintendense. Életrajzát maga írta meg *Rückblicke* címen, 1824-ben.⁸⁸ A Ráday-könyvtár három regényét őrzi, s Kazinczy Ferenc visszaemlékezéséből tudjuk, hogy művei divatos olvasmánynak számítottak az 1790-es években.

Claude Fleury (1640–1723), a híres gallikán egyháztörténész személyét gyakran kapcsolatba hozzák a janzenizmussal, noha nem volt janzenista, csupán általuk sűrűn hivatkozott és kedvelt szerző. (Az orléans-i herceg mondta róla, hogy nem tekinthető sem janzenistának, sem molinistának, sem ultramontánnak, egyedül csak katolikusnak.) Fleury is azok közé tartozott, akik a pápának csupán eszmei primátust, tiszteletbeli elsőséget (de nem tényleges hatalmat) szerettek volna tulajdonítani.

Párizsban született, és tanulmányai végeztével jogásként kezdett működni. Csak 1667-ben fogott teológiai tanulmányokba, továbbá a legfelsőbb körök házi nevelőjeként vált ismertté – XIV. Lajos egyik természetes fiát is ő oktatta. 1683-ban megkapta a cisztercita Loc-Dieu apátság beneficumait; 1689-től pedig (Fénelon irányítása mellett) a vérbeli főhercegeket nevelte. 1696-ban beválasztották az Akadémia tagjai közé, nevelői feladatai végeztével pedig újabb busás egyházi javadalmat kapott. Ettől az időtől fogott hozzá nagyszabású egyháztörténetének megírásához (az anyaggyűjtést már régen megkezdte).

⁸⁸ Zolnai Béla hosszú fejezetben méltatja pályáját (pp. 73–85.); KOSZÓ János monográfiát írt róla (*Fessler Ignác Aurél*, Bp. 1923). Ld. még: HELL Judit: *Ignatius Aurelius és Marcus Aurelius. I.A. Fessler könyve Marcus Aureliusról – epizód a magyar eszmetörténetből*, in: Magyar Filozófiai Szemle, 1998. 1–3. sz.

Művét eredetileg széles olvasóközönségnek szánta, de elsősorban a teológiában járatos elit hasznosította. A munka nagyon olvasmányos, egyben új látásmódot képvisel: az egyházat olyan bűnös, emberi intézményként tárgyalja, amelyet csupán Isten kegyelme őrzött meg az évszázadok során. Fleury is aranykornak tartja a kereszténység első századait, amikor a világi hatalom még nem kísértette meg az egyház vezetőit, amikor a püspökök a biztos vértanúság várományosai voltak. A későbbi erkölcsi romlás okául a földi hatalomba és gazdaságba való integrálódást jelöli meg, hozzátevé, hogy ez – a korai középkor idején – kifejezetten az uralkodók kívánságára történt, mert csak az egyház által képviselt tudásra és erőre támaszkodhattak. Szól a középkori hamisításokról, amelyek a római pápa rendkívüli befolyásához, hatalmához vezettek. Szól a liturgia és a szerzetesrendek történeti fejlődéséről. A reformációt elsősorban a korabeli főpapság és a reneszánsz pápák bűnei következményének tartja. Saját korára vonatkozóan szigorú reformokat sürget: az egyház vonuljon vissza a világi közéletből, mert nem ez az alaphivatása, hanem a lelki dolgokkal törődjön, hogy vonzó és hiteles példa lehessen. – Fleury egyháztörténete nagyon elterjedt volt a 18. században eredeti francia nyelven, latin és német fordításokban, rövidített kiadásokban.⁸⁹

A következő szerző, a dominikánus Petrus Maria Gazzaniga (1722–1799) elsősorban tomista teológusnak vallotta magát, és élete nagy részét Itáliában töltötte. Teológiát és bölcseletet Bologna egyetemén tanult, ezt követően pedig Pavia, Bologna és Genova voltak tanári működésének állomásai. 1760-ban Mária Terézia meghívására, Simon von Stock ajánlásával foglalta el professzori székét Bécsben. Előadásai az ágostoni és tomista elvek azonosságát igyekeztek bizonyítani; ideálja egyfajta felekezetektől független természetes kereszténység volt. Személyesen ellátogatott előadásaira maga a császárnő, Migazzi kardinális, Giuseppe Garampi, sőt VI. Pius pápa is bécsi látogatásakor. Közreműködött az oktatási reform előkészítésében és személyes barátság fűzte II. József császárhoz is. Az ún. bécsi janzenista kör tagjai közé számítják,⁹⁰ szoros kapcsolatban állt Van Swietennel. Tudatosan szembehelyezkedett a

⁸⁹ Ld. még: François GAQUERE: *La vie et les oeuvres de Claude Fleury*. Paris, 1925. – G. HARDY: *Le cardinal Fleury et le mouvement janséniste*. Paris, 1925. – Franco SIMONE: *Tendenze storiografiche di Claude Fleury*. Venezia, 1961.

⁹⁰ Peter HERSCHE: *Der Spätjansenismus in Österreich*, Wien 1977. 109–118. pp.

felvilágosodás szekularizációs áramlatával, de a maga területén igyekezett előmozdítani a teológia művelésének és oktatásának szabadságát – mind az uralkodói, mind az egyházi autokratizmust elutasította. Kapcsolatban állt Klimó György pécsi püspökkel, könyveket küldetett a pécsi könyvtár számára. Egészségi okokból 1782-ben visszatelepült Lombardiába; 1799-ben hunyt el.

Antoine Godeau (1605–1672) fiatal korában költői és irodalmi ambícióiról volt ismert; az Hôtel Rambouillet köréhez tartozott. Megtérése után azonban hátat fordított a frivol szalonoknak és a világi irodalomnak (ezután csak vallási tárgyú költeményeket írt), és elindult egyházi pályáján. 1636-ban Richelieu püspökké nevezte ki. Augusztiniánus felfogású egyháztörténész és egzegéta volt, rokonszenvezett a janzenizmussal. Saint-Cyran-ról igen nagy elismeréssel írt. Teológiai munkássága hamarosan elhomályosította ifjúkora irodalmi kitérőjét, nem utolsósorban követhető, élvezetes formában megnyilvánuló stílusa miatt. Mind morális, mind irodalmi művei is eléggé elterjedtek Európában; Ráday Gedeon könyvtárában egyetemes egyháztörténeti műve mellett megvolt Dávid zsoltáira írt parafrázisa is.

Johann von Hontheim koblenzi püspök (1701–1790) Febronius álnéven tette közzé híres egyházpolitikai művét, a *De statu ecclesiae*-t, amelyben elvi alapon támadta a pápa egyházkormányzói hatalmát és politikai szerepét. Ebben a könyvben fejti ki Hontheim a legteljesebben azt a rendszert, amely később a febronianizmus vagy másként episzkopalizmus néven vált ismertté, s amely sok ponton érintkezik a jozefinista felfogással: Hontheim a nemzeti püspöki karokat önálló, független irányító szervezetekként írja le, s ezek az uralkodókkal működnének együtt, nem Rómával. – A pápa elítélte az ismeretlen Febronius könyvét, de amikor a szerző személye ismertté vált, Hontheim püspöknek vissza kellett vonnia írását. – A kései janzenizmus sok híve szintén ezt az elképzelést támogatta. A híres mű második, bővített kiadása is megvolt a Ráday Könyvtár anyagában.

Horváth Mihály (1728–1810) – akitől egy magyar történetkritikai bevezetés szerepel a listában – annyiban sorolható ebbe a csoportba, hogy a janzenista felfogású magyar papok között említi a szakirodalom.⁹¹ Horváth

⁹¹ MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon*. (1780–1846). Budapest, Stephaneum ny., 1934. 372. p.

még a jezsuita rend feloszlatása előtt kilépett a rendből. 1774-től a budai egyetem tanára volt, a *pastoralis* előadója.

Gottlob Jenichent Zolnai Béla említi a protestáns janzenisták között,⁹² Ráday Gedeon elsősorban filozófiatörténeti műveit szerezte be.

XIV. Kelemen pápa (1769–1774), azaz Lorenzo Ganganelli (szül. 1705) egykori ferences szerzetes rendkívül figyelemreméltó egyéniség a pápák sorában. Életrajzírói két ellentétes képet tárnak elénk: az első verzió szerint szelíd és bölcs, mélyen hívő, tudománykedvelő ember volt, akit lassan felőrölt egyházvezetői méltósága. A másik változat szerint gyenge és befolyásolható jellem, betegesen aggályoskodó, döntésképtelen személy. A szembetűnően szélsőséges megítélés oka nyilván az a tény, hogy XIV. Kelemen pápa oszlatta fel a jezsuita rendet 1773-ban. Ő maga, mint leveleiből is kiderül, XIV. Benedek pápát tartotta utolérhetetlen eszményének. Pápává választása – amint az gyakran megtörtént – kompromisszum eredménye volt, és személy szerint Ganganelli nem tartozott korának egyik érdekcsoportjához sem. Megválasztásakor azonban túlsúlyba került az a párt, amelyiknek a jezsuita rend feloszlatása volt a célja. Máig vitatott kérdés, hogy Ganganelli (aki nyíltan nem kedvelte a rendet) tett-e ígéretet a feloszlatásra megválasztása előtt.

A jezsuita rend feloszlatásának eseménye elterelte a figyelmet attól, hogy milyen hitbeli felfogást képviselt XIV. Kelemen, pedig erről a sok nyelvre lefordított és nagyon népszerű *Levelei* vallanak⁹³. Ranke egy helyen megjegyzi, hogy Ganganelli nem volt mentes a janzenista tanoktól, de állítását nem bizonyítja.⁹⁴ Lelkipásztori tanácsai és elmélkedései egyértelműen a szigorú erkölcsű ágostoni teológia híveként jellemzik őt. Ganganellinek részletekbe menően ismernie kellett a janzenista tanokat és a mozgalom körül támadt kontroverziát; bizonyítható ódzkodása a nyílt állásfoglalástól – azaz a hivatalos elítéléstől – arra utal, hogy rokonszenvezett velük. Ráday Gedeon könyvtárában a *Levelek* két különböző francia kiadása volt meg és a jezsuitákat feloszlató brève magyarázatos változata.

⁹² ZOLNAI i.m. 37. p.

⁹³ A magyar fordításról dolgozatom későbbi részében még szó esik (*Verseghy Ferenc könyvtárának elemzése*).

⁹⁴ Leopold von RANKE: *A pápák története*, H.n. Hungária, é.n. 688. p.

Ugyancsak a jezsuitákhoz és a már említett missziós „rítusvita” tárgykörébe tartozik Laczkovits János fordítása (*A Jesus-társaságbeli szerzeteseinek Khinából való ki-üzettetése*). A Martinovics-ügybe keveredett és emiatt kivégzett Laczkovics János (1750–1795) a felvilágosodás korának valójában kevésszámú ateistái közé tartozik. Személyes sérelmei nemcsak az egyházzal, de az uralkodóházzal is szembefordították (1790-ig testőrkapitány volt). Indulatait részben saját, politikai jellegű írásaiban, részben pamflet-fordításaiban jelenítette meg. A fenti röpirat Stefan Rautenstrauch műve, aki leginkább a jezsuita-ellenességben osztozott a janzenistákkal, bár őt is a bécsi janzenisták közé sorolják. Maga a téma a hosszan elhúzódó rítus-vita záróakkordjához kapcsolódik: Róma szigorú irányelveket írt elő a Távol-Keleten működő misszionáriusoknak, s válaszul Kína kitiltotta őket területéről – a pamflet azonban irodalmi fikció, nem egyházpolitikai írás.

A következő szerző, Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) feltétlenül ebbe a csoportba tartozik: személyét egész életében janzenizmussal gyanúsították, noha hivatalosan elfogadta az *Unigenitus* bullát és elítélte Pascal *Vidéki Leveleit* is. A gyanú azonban nem volt egészen alaptalan, amint Zolnai Béla jellemzéséből is kiderül: „A Mária-kultusz ellen ő személyesíti meg a reakciót... kétségbevonva több jámbor csoda hitelét... A katolikus irodalom és tudomány számára több szabadságot követel. A rebellis Pietro Tamburinivel, a páviai janzenizmus fejével, baráti levelezést folytat. ... Ifjú éveiben az augusztinista Enrico Noris lelkes híve, öreg korában titkos ellensége a jezsuitáknak. ... A morálban rigorista. Világnézetében a predesztináció felé hajlik, a tudomány és a vallás szétválasztásáért harcol, kétségbevonva az Egyház illetékességét a hit dolgain kívül.” (i.m. 76–77. pp.)

A Modenából, szegény családból származó tudós a jezsuita rend támogatásával végezhetett tanulmányait a helyi egyetemen, ahol irodalomtörténeti talentuma kitűnt. 1694-ben szentelték pappá, s a rá következő évben Borromei Károly hívta a milánói Ambrosiana könyvtár fő munkatársának. Muratori itt kezdte meg a régi kéziratok azonosítását és feltárását; eredményeit forráskötetekben tette közzé. 1700-ban a modenai egyetem levéltárosa és könyvtárosa lett (ezt a tisztségét haláláig viselte), s folyamatosan publikálta a kiadatlan kéziratok forrásokat. Emellett egyházi

szolgálatot is vállalt, és a kritikai szövegközlések mellett saját tanulmányait is közreadta – ezek részben az olasz irodalomtörténetre és történelemre, részben az irodalomtudományi társaságok megszervezésére vonatkoznak. 1708-ban a Szentszék és az Este-család (Muratori patrónusai) között hatalmi viták lobbantak fel, s ez a konkrét eset készítette Muratorit állásfoglalásra a pápával szemben – a védelmezett helyi pozíció ugyanis nagyobb szabadságot adott a tudomány művelésére, mint amit a Szentszék biztosított volna. – Muratori történész-i életműve is alapvető: számos forrást tárt fel, amelyeket – több helyi vonatkozású kötet után – a *Rerum italicarum Scriptores ab anno æræ christianæ 500 ad annum 1500* című, 28 folio kötetes sorozatban összegzett. Teológiai tárgyú írásai közül híressé vált a „Muratori-kánon” néven ismert dolgozata, amely az Újszövetség kánontörténetének fontos dokumentuma, továbbá alapvető forrásközléseket adott ki az ókeresztény feliratokból és a liturgiára vonatkozó emlékekből is. De a teológia tárgykörében sem szorítkozott a múltra: *De ingeniorum moderatione in religionis negotio* c. műve kora egyik izgalmas kérdésére összpontosít: vajon mennyire lehet a vallási, egyházi témák területén szabadon gondolkodni? S a probléma felvetése nem pusztán teoretikus volt; Muratori maga is kételyeket táplált például a szeplőtelen fogantatással és a szentek közbenjárásával kapcsolatban. Saját ideálját a kegyes életvitelről *Della carità cristiana* c. műve örökíti meg. Univerzális gondolkodó révén a filozófiáról, a jogról, a politikáról alkotott véleményét is művek hosszú sorában foglalta rendszerbe; gyakorló lelkipásztorként pedig foglalkozott szegénygondozással, börtönpasztorációval. Emellett egész életében élénk és kiterjedt tudományos levelezést is folytatott. Kivételes egyénisége és pályája természetesen sok ellenséget szerzett neki, de kora két híres pápája, XIV. Benedek és XIV. Kelemen nagyra becsülte.

Muratori rendkívül népszerű szerzője volt korának; a magyarországi történeti könyvtárakban számos példányban megtalálhatjuk könyveit – a Ráday-könyvtárban például hét különböző művet.⁹⁵ Ezek közül külön említendő egy magyar fordítás: *Britanius Lamindus, avagy Muratorius Lajos*

⁹⁵ Muratori magyarországi elterjedtségéről vö.: SZELESTEI N. László: *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, in: Magyar Könyvszemle 2000, 1.sz. 27–42 pp. – KÓKAY György: *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, in: Magyar Könyvszemle 1998, 3.sz. 193–206 pp.

Antal A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költ munkája... (Eger, 1763).

A névtelen fordítás⁹⁶ Muratori 1723-ban kiadott híres művét, a *Della caritate christiana* gondolatait tolmácsolja. Muratori minden vitatott nézete megtalálható benne, de óvatos fogalmazásban. A valóságos hit alapköve Isten szeretete, a hit maga kegyelemből adatik; szeretet nélkül minden erőfeszítés hiábavaló – ezek ortodox állítások, ám egyben a janzenisták legkedveltebb hivatkozási alapjai. A további gondolatok erőteljesebb kritikát tartalmaznak: a templomok túl hivalkodóak, feleslegesen cifrák; a szegények gondozását nem végzik elég odaszánással; az egyháznak le kellene mondania vagyonáról és visszatérnie az őskeresztény idők erkölcsiségéhez. Egészében véve Muratori könyve gyakorlatias, reformokat sürgető. A felvilágosodás emberbarát és racionális szelleme elegendik benne a janzenizmus elveivel.

A dominikánus Alexander Natalis (Alexandre Noël, 1639–1724) nagy tudású, elismert egyháztörténész volt. 1655-ben lépett be a rendbe, teológiai tanulmányait Párizsban végezte (1675-ben doktori fokozatot szerzett). Vállalta a janzenistákkal való rokonszenvét, szerinte az *Augustinus* nem tartalmazott semmilyen eretnekséget – ebben a *questio facti* pártján állt – s nem fogadta el az *Unigenitus* bullát sem; az egyetemes zsinat felsőbbbségét vallotta. Ekkor csatlakozott az apellánsokhoz. Főművét, a bibliai időktől a trienti zsinatig ívelő egyháztörténetről írt monumentális munkát (amely Ráday Gedeon gyűjteményében is megtalálható), XI. Ince pápa indexre helyezte. Alexandre Noël nemcsak egyháztörténészként tevékenykedett, kora híres tudósaival is személyes kapcsolatot tartott és a domonkos rendből származó XIII. Benedek pápával baráti viszonyban állt. 1694-ben publikálta *Theologia dogmatica et moralis* c. művét. A jezsuita renddel határozottan szemben állt, különösen a kazuisztikát és a jezsuita etikát utasította el – ebben is a janzenistákhoz hasonlóan vélekedett.

A szintén egyháztörténész Antonio de Figueriedo Pereira elkötelezett tagja volt a központi pápai hatalom helyett a nemzeti püspöki testületek irányító szerepe mellett érvelő főpapi csoportnak. A Ráday Gedeon

⁹⁶ 1776-ban Gálfalvi Ózdi Ferenc – erről a névtelen fordításról nem tudva – saját fordítást tett közzé.

könyvtárában meglevő három Pereira-kötet közül kettő ezzel a témával foglalkozik; az egyik ősegyházi történeti példákkal támasztja alá az érvelést.

A természettudós Noël Antoine Pluche (1688–1761) személyét a janzenisták barátai közé számítják. Szülővárosában, Rheims-ben volt tanár, mielőtt a papi rendbe lépett (a tanítást később is folytatta). Az Unigenitus bulla heves ellenzői közé tartozott, csatlakozott az apellánsokhoz is. Emiatt komoly üldözéseknek volt kitéve, egy *lettre de cachet*-t adtak ki ellene. Lord Stafford és a rouen-i királyi intendáns, Gasville nyújtott neki menedéket és magántanári megélhetést – egyházi alkalmazást nem tölthetett be. Főműve, a *Spectacle de la nature* nyolc kötetben tárgyalja a teremtés és az élet kérdését. Más munkáiban nyelvészeti és földrajzi tárgyakat dolgozott fel, de teológiai témákkal is foglalkozott.

A könyvtárban meglevő művei a fiziko-teológiai irodalom jellegzetes darabjai, amelyekben a természet bemutatása is Isten teremtő munkájára utal.

Stefan Rautenstrauch röpiratai nagy számban megtalálhatóak a gyűjteményben; egyértelmű, hogy ezeket gondosan, a teljesség igényével gyűjtötte a Rádayak több nemzedéke (az egyik kolligátumkötetet III. Ráday Pál állította össze a 19. század elején). A röpiratok mind II. József egyházügyi, különösen a tolerancia-rendeletéhez kapcsolódnak. Ez különösen Ráday Gedeon fiának, ifjabb Gedeonnak volt a szakterülete, de apja is kitüntetett figyelemmel olvasta. Szintén ebbe a témakörbe tartozik József császár fiktív imádságoskönyve (Joseph Richter: *Kaiser Josephs Gebetbuch*), amelyben az uralkodó „megmagyarázza” egyházi rendeleteinek értelmét. A népszerű olvasmány név nélkül kiadott magyar fordítása is megtalálható a Ráday könyvtárban. A vékony kis kötet tizenegy elmélkedő imádságot tartalmaz, amelyek többsége II. József nevezetes rendelkezéseivel áll összefüggésben: a szerzetesrendek feloszlataásáról; a türelmi rendelet kibocsátásáról; a pápalátogatás alkalmáról; a támadó röpiratokkal kapcsolatban. Természetesen mindegyik imádság az uralkodó döntéseinek mélyebb és személyes okairól szól. A szöveg erősen Róma- és klérusellenes, ami egyébként nem ellentét az uralkodó valóságos felfogásával. A megemlített politikai tanácsadók, a főnemesség prominens képviselői sem pozitív értelemben szerepelnek. A fiktív önvallomás szerint az uralkodó magányos ember, aki buzgó hittel Istentől várja

a vezetést és a világosságot; és nagy értéket tulajdonít a népnek (általánosságban), a szorgalomnak, a mértékletességnek, az egyszerűségnek. Uralkodói vezérelve a béke biztosítása, a birodalom országainak boldogulása, a köz hasznának előmozdítása. – Ez a jellemzés egybevág II. József valóságos eszményeivel, és ilyenformán a fikció hű képet ad a császár lelkiségéről. – A fordító nyelvhasználata és az egész kötet tendenciája azt valószínűsíti, hogy protestáns átültetésről van szó.

Paul Joseph Rieggert (1705–1775) a szakirodalom a bécsi janzenista kör tagjai közé számítja. A Ráday Könyvtár anyagában két kánonjogi munkájával szerepel.

Charles Rollin (1661–1741) kapcsolatban állt a janzenistákkal, és a 18. században kedvelt fiziko–teológiai irodalmat művelte. Folytatott teológiai tanulmányokat, de nem vette fel a papi rendet. A Plessis-kollégium retorikaprofesszora és a College Royal latin professzora volt; 1696-ban pedig a College de Beauvais előjárója lett – ebből a státuszból 1720-ban távoznia kellett, amikor nyíltan szembeszegült az *Unigenitus* bulla rendelkezéseivel. A fanatikus, szélsőséges megnyilvánulásokat a hitben is elutasította – 1727-ben a párizsi Saint-Médard temető „csodájától” elhatárolta magát – de számos tekintetben osztotta a janzenisták álláspontját. Visszavonulása után, élete utolsó két évtizedében írta meg műveit, amelyeket oktatói múltja készített elő. A *De la manière d’enseigner et d’étudier des belles lettres* c. pedagógiai értekezése 1726-32 között jelent meg először; Ráday Gedeon könyvtárában egy valamivel későbbi, teljes kiadása szerepel; továbbá a mű német fordítása is. Rollin pedagógiája a janzenista elveken alapul: a természet objektív vizsgálata szükséges, ám ettől elválaszthatatlan a hívő ember alázata. Rollin megkülönbözteti a tudományt attól az alapozó szinttől, amelyet a gyermekek oktatásában lát elsődlegesnek (a természettudományt Pascal és elődei munkássága jelenti, míg a gyermekek számára az élővilág közvetlen megfigyelését ajánlja). Művének ez a fejezete, a *Physique des enfans* nagyon népszerű lett, önállóan is megjelent és magyar fordítás is készült belőle (Szönyi Benjámín: *Gyermekek fizikája*), ami szintén megvolt Ráday Gedeon

gyűjteményében.⁹⁷ Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi lelkipásztor (1717–1794) Debrecenben végezte a teológiát, s külföldi peregrinációja során Frankfurt an der Oder, Leyden és Utrecht egyetemeit látogatta. 1745-ben tért haza, s lelkeszi szolgálata, hivatalai mellett több imádságoskönyv, énekeskönyv szerzőjeként vált ismertté.⁹⁸ Charles Rollin művének fordítását (bizonyíthatóan németből) 1774-ben adta közre.

Madame de Sévigné (1626–1696) azon az alapon sorolhatjuk a janzenista vonatkozású szerzők közé, hogy lányához írt híres *Levelei* fontos adalékokat szolgáltatnak a janzenizmus történetéhez. A levelek beszámolnak minden jelentős párizsi eseményről; ráadásul egy időben – a Pax Clementina korszakában – Madame de Sévigné is rajongó híve lett az irányzatnak. (Annak ellenére, hogy Arnauld d’Andilly heves szemrehányásokkal illette őt „szinte pogány és túlzott mértékű” szenvedélyes szeretetért, amelyet leánya irányában táplált.) Madame de Sévigné janzenista korszaka persze nem tartott sokáig; a főúri hölgy inkább csak a divatot követte.

Szvorényi Mihály József (1750–1814) Bécsben végezte el a teológiát, majd több magyar szemináriumban tanított. *Causa religionis contra libertinos defensa* c. műve hitvédő írásai közé tartozik; írt egyházjogi, egyházpolitikai és egyháztörténeti műveket is. Hermann Egyed a janzenista szimpatizánsok közé sorolja (i.m. 372. p.). A Ráday Könyvtár anyagában szereplő másik műve egy teológiai enciklopédia teoretikus vázlatát adja közre.

Gerhard Van Swieten (1700–1772) Mária Terézia orvosa, az udvari könyvtár igazgatója volt. A németalföldi származású Van Swieten Louvain-ben és Leydenben tanult; Boerhaave tanítványa volt és az ő módszereit követte. Mestere ajánlásával Leydenben kezdte meg oktatói tevékenységét, de – mivel egyértelműen nem érezte jól magát a dominánsan protestáns környezetben – örömmel fogadta el Mária Terézia meghívását a bécsi egyetemre 1745-ben. Jól ismerte a janzenista irányzatot és annak történetét; egyértelműen

⁹⁷ A fordítást részletesen bemutatja VÖRÖS Imre idézett művében (pp. 60–67).

⁹⁸ *Imádságok imádsága*, Pozsony, 1753. – *Kegyesség napszáma*, Pozsony, 1753. – *Szentek hegedűje*, Kolozsvár, 1762. – *Istennek trombitája*, Buda, 1790. – *Magyar halleluja vagy hálaadó ének*, mely által a magyar országi ... protestánsok buzgó hálaadással vallások szabad gyakorlásának megerősítését ... meg-köszönik ..., Pozsony és Pest, 1791. – *Az újtestamentomi Énekek éneke*, Pozsony, 1792.

rokonszenvezett vele. Többen őt tekintik a bécsi janzenista kör megalapítójának; más kutatók ezt cáfolják.

Vizer Ádám János (1743–1803) pécsi kanonoktól egy hermeneutikai tankönyv található a gyűjteményben. Idős korában a Klimo-könyvtár vezetője volt. Hermann Egyed őt is janzenista szimpátiával gyanúsítja, de erre semmilyen bizonyíték nincs.

A lengyel származású Mark Anton Wittola (1736–1797), Propstdorf lelképásztora volt a bécsi janzenisták egyik vezéregyénisége. A janzenizmussal Simon von Stock püspök buzdítására került kapcsolatba; annak fő eszményeit, erkölcsi szigorúságát a magáénak vallotta, de emellett a racionalizmus híve, II. József reformjainak elkötelezett támogatója. A Ráday-könyvtárban meglevő két vitairat II. József tolerancia-rendelete mellett tör lándzsát. A *Zweytes Schreiben eines österreichischen Pfarrer über die Toleranz nach den Grundsätzen der katholischen Kirche* c. művet Szerencsi Nagy István református ágens, Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője fordította magyarra.

A Ráday család könyvtára tehát számos elsődleges janzenista művet tartalmazott, bár a két legfontosabb könyv – az *Augustinus* és a *Fréquente communion* – nem volt meg benne (az *Augustinus* esetében szinte bizonyos, hogy a beszerzés nehézsége, a mű tiltott volta miatt).

A nehézségek ellenére Ráday Gedeon beszerezte Jansenius evangéliumi kommentárját, Quesnel Újszövetség–kommentárját (ami szintén indexen szerepelt); Arnauld *Logicáját*; Pascal valamennyi vallásfilozófiai, illetve polemikus írását.

Számos nagy egyháztörténeti összefoglalás, és különösen Leydecker tematikus kötete bőséges információt nyújtott a janzenizmusról (idézetekkel és irodalmi hivatkozásokkal).

A janzenizmussal érintkező művek csoportjában szembeszökő a sok (katolikus) egyháztörténet, amelyek mind támadott vagy vitatott munkák voltak. A század két jelentős pápája, XIV. Benedek és XIV. Kelemen egy protestáns magánkönyvtárhoz viszonyítva meglepően sok kötetrel szerepel. A

jozefinista egyházpolitikára vonatkozó irodalom jelenléte természetes, sőt személyes családi érintettségről is lehet beszélni: Ráday Gedeon fia, ifjabb Gedeon részt vett a türelmi rendelet előkészítő munkájában.

A magyar irodalomból szigorúan véve csupán Fessler, Galambos Mihály Colloredo-fordítása, Háló Kováts József Racine-fordítása, a Muratori-fordítás és Szőnyi Benjámín Rollin-átültetése hozható kapcsolatba janzenista felfogás közvetítésével. A Bécsben tanult és később Magyarországon tevékenykedő teológiai tanárok latin nyelvű munkássága csupán egy szűkebb kört érintett, és az ő „janzenizmusuk” igazolása még további bizonyítékokat igényelne.

A debreceni Nagykönyvtár állománya

A debreceni kollégium könyvtára⁹⁹ egyike a legrégibb és legnagyobb magyar könyvtáraknak. Történeti okokból a legrégibb időkből csak kivételképpen maradtak fenn kötetek; a jelenlegi régi könyv-állomány későbbi adományok, beszerzések eredményeként jött létre. Az állomány robbanásszerű növekedése a 18. században következett be, amit elősegített a könyvtárigazgatók tervszerű fejlesztési gyakorlata. Ugyanebből az időből maradtak fenn az első jegyzékek is.

Közismert, hogy Debrecenben a teológiai szakkönyvek állománya a peregrinus diákok adományaival (illetve vásárlási megbízásaival) tudott folyamatosan gyarapodni. Ez a szokás azt is biztosította, hogy az újdonságok viszonylag hamar eljutottak a kollégium könyvtárába. A nagyobb adományok és hagyatékok szerepe azonban mindvégig döntő maradt a könyvtár növekedése szempontjából. Kézenfekvő feltételezés lenne azt hinni, hogy a kollégium tudós professzorainak tekintélyes könyvhagyatéka is a Nagykönyvtárt gazdagította – ez azonban nem így történt. Az esetek túlnyomó többségében a professzorok magánkönyvtára családi örökség lett, és törvényszerűen szétszóródott. Két híres katasztrófa (az 1707-es Rabutin-féle fosztogatás és gyűjtogatás; valamint az 1802-es tűzvész) jelentősen apasztotta a Nagykönyvtár állományát; de voltak kisebb káresemények is, és voltak tervszerű selejtezések, amikor az elavultnak ítélt köteteket kiárusították (hogy a bevételből újabb irodalmat szerezhessenek be). Ezek a tények, valamint a meg-megszakadó adminisztráció nem teszik lehetővé, hogy a debreceni Nagykönyvtár állományának alakulását történeti folytonosságában írassuk le; illetve hogy a fennmaradt régi könyves állományrészt néhány meghatározó gyűjteményként értelmezzük.¹⁰⁰

⁹⁹ Hivatalos neve: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára.

¹⁰⁰ A debreceni kollégium és Nagykönyvtár történetéről ld.: *A Debreceni Református Kollégium története* (szerk.: BARCZA József), Budapest, A Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988. – BALOGH István: *A Debreceni Református Kollégium gyűjteményeinek keletkezése*, Budapest é.n. – TÓTH Béla: *Maróthi György szerepe a debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében*, Debrecen, 1975.

A katalógusból kiindulva jelentős számú elsődlegesen janzenista művet határozhattunk meg, közöttük ritka kivételként Jansenius alapműve, az *Augustinus* is szerepel. A folio kötet tulajdonosi bejegyzést is tartalmaz, ennek tanúsága szerint a kötet 1748-ban került Hatvani István, későbbi debreceni professzor birtokába (ennek bővebb tárgyalását ld. dolgozatom utolsó fejezetében).

Antoine Arnauld-tól megtalálható a *Logica*; s bár teológiai művei nem szerepelnek a katalógusban, az erre reflektáló irodalomból többet is megőrzött a könyvtár (Pierre Jurieu, Claude Bertram művei) – elsősorban az áldozással kapcsolatos nézetekről van szó. Quesnel Újszövetség-kommentárja Debrecenből sem hiányozhatott, Nicolas Fontaine újszövetségi története (*L'Histoire du Vieux et du Nouveau Testament*) ugyancsak megvan az állományban.

Itt fordul elő első ízben a bécsi janzenisták között számontartott Franz Giftschütz gyermekek számára készített ószövetségi bevezetése; a már említett holland janzenista, Zeger Bernard van Espen egyházi alapműve pedig Debrecenből sem hiányzott. Antoine Godeau-tól nemcsak a már szintén említett zsoltárparafrázis, hanem egy Augustinus-életrajz is megvolt.

A protestáns Pierre Jurieu –t említettem a Ráday-könyvtár elemzése kapcsán; itt a *Le Janséniste convaincu de vaine sophistication* c. művével sorolható az elsődleges janzenista irodalom képviselői közé (számos egyéb, de témánkhoz szorosan nem kapcsolódó egyházi értekezése is megvan Debrecenben).

Joseph Laubert a bécsi janzenisták között tartják számon – tőle egy szentírástudományi értekezés található a könyvtárban.

Melchior Leydecker a janzenizmus történetét összefoglaló művével szerepelt a Ráday-könyvtár anyagában; Debrecenben a tizenhetedik századi kontroverziákat tárgyaló értekezése található meg.

A janzenista klasszikus, Pierre Nicole itt is az *Essais de morale* egyik poszthumusz kiadásával szerepel; Blaise Pascaltól pedig négy példányban található meg a *Vidéki Levelek* (két francia, egy latin és egy későbbi német kiadásban); a *Pensées* ugyancsak négy különböző kiadásban lelhető fel (ezek közül az egyik egy tizenkilencedik századi gyűjteményes kiadás – *Pensées*,

fragments et lettres de Blaise Pascal – keretében). – A Pascal-kötetek közül az egyik *Vidéki Levelek (Les provinciales ...* A Cologne, chez Balthasar Winfelt, 1684) címlapján megtalálható Kármán András possessor-bejegyzése. A losonci lelkészt (1710 körül – 1760 után) említettem mint Ráday Pál pártfogoltját és könyvbeszerzőjét; s maga is jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkezett, amelynek nagy része a Ráday-könyvtárba került. Ez a példány azonban a debreceni Nagykönyvtár tulajdona lett, a könyvtárosi bejegyzés tanúsága szerint 1773-ban katalogizálták. A Ráday-könyvtárban levő Antoine Arnauld-kötet és ez a Pascal bizonyítja, hogy Kármánt foglalkoztatta a janzenizmus iránya.

Egy másik *Pensées* Nagy Mihály szentesi lelkipásztor tulajdonosi bejegyzését őrzi, akinek személyéről bővebbet nem tudunk. A kötetet szintén 1773-ban katalogizálta a könyvtár.

A másik nagy janzenista klasszikus, Pasquier Quesnel két kötetel szerepel az állományban; az egyik egy vitairat, a másik egy gyűjteményes kötet – ez utóbbiban egy elragadtatott bejegyzés *Voltaire Candide*-jének jelentőségéhez hasonlítja a művet. Az ismeretlen olvasó ily módon a recepció kétségtelen bizonyítékát adja, s nem meglepő, hogy Quesnelt a nagy egyházkritikushoz méri – végső soron és bizonyos távlatból a janzenizmus is az egyházszervezetet újíttotta volna meg.

Louis Racine már említett poémájának magyar fordítását, *A vallást* maga a fordító Háló Kovács József halasi lelkipásztor adományozta a kollégiumnak; ezt 1798-ban vették állományba.

A janzenizmussal érintkező művek csoportja ebben az esetben is jelentős – különösen a jozefinista egyházpolitikára, egyházjogra vonatkozó irodalom, de janzenizmussal vádolt katolikus szerzők egyháztörténeti, teológiatörténeti munkái is szép számmal előfordulnak.

Így például a dominikánus Alexandre Noël bibliai egyháztörténete és a janzenistákkal kapcsolatban álló Augustin Calmet több műve (a teljes bibliai kommentár és az ehhez kapcsolódó értekezések, bevezetések), vagy a már szintén említett Louis Ellies Du Pin 17. századi egyháztörténész monumentális

egyház története megvolt Debrecenben is. E kötetek református lelkészek adományaként vagy hagyatékként kerültek állományba; a francia nyelvű szentírási prolegomena (Calmet-től) például Szathmári Paksi Istváné volt. A tudós debreceni püspök (1719–1791) külföldi tanulmányait Frankfurt an der Oder-ben és Franekerben végezte; később, 1747-től a debreceni kollégium tanára lett. Püspökké 1785-ben választották, s bár a tanítást nem hagyta abba, hivatali teendői haláláig lekötötték.¹⁰¹ Teológiai tárgyú saját művei között ismert a *Hat napra való vallástevő vagy poenitentiális könyörgések* c. munkája, amely tanúskodik arról, hogy a bűnbánattal kapcsolatos teológiai kérdések foglalkoztatták.

Joseph Valentin Eybel (1741–1805) neve eddig nem fordult elő; ő 1773–79 között a kánonjog tanára volt a bécsi egyetemen. Kapcsolatban állt a bécsi janzenista körrel és II. József bizalmát is élvezte. Merész röpiratai, egyházpolitikai elvei miatt előbb katedráját veszítette el (ezt követően 1779-től Linz-ben vállalt hivatalnoki, azaz polgári állást), majd formálisan ki is közösítették az egyházból. Hivatalnoki munkája során személyesen ellenőrizte a II. József által feloszlatásra ítélt kolostorok konfiskálását.

Megjelent művei Ausztriában és Magyarországon nagyon elterjedtek és olvasottak voltak (magyar fordításban is terjedtek). A leghatározottabban vallotta, hogy a pápaság tiszteletbeli elsőbbséget jelent csupán – az egységet szimbolizálja, de nincsenek a püspökök és a zsinat felett álló jogai.

Debrecenben két művét tartja számon a katalógus, az egyházi szolgálatról és a bűnbocsánatról. – Ide kapcsolódik, hogy Johannes Hontheim hasonló tárgyú művei és az ahhoz tartozó polemikus irodalom is megvolt Debrecenben.

Fessler Ignaz Aurel és Claude Fleury neve szerepelt a Ráday-könyvtár anyagának ismertetése során. Fessler művei meglepően nagy számban – tizenhét tételben – maradtak fenn, ami valóban népszerűségére utal. Fleury híres egyháztörténete megvolt Marc Anton Wittola német fordításában, latinul és franciául is több példányban. Egyéb kánonjogi és teológiatörténeti művei mellett két értekezése – francia edíciók mellett – magyarul is megtalálható; *Az*

¹⁰¹ Könyvtárából ekkor, püspökké választásakor, több fontos kötetet a kollégium könyvtárának adományozott.

Israelitáknak és a keresztyéneknek szokásaik és erkölcsaik (Veszprém, 1801) és a később ismertetendő *Két elmélkedés*. A kétkötetes *Les mœurs des Israelites et celles des Chrétiens* fordítója Kopácsy József (1775–1847), aki a fordítás idején az egyháztörténet veszprémi tanára volt. Később fokozatosan emelkedett pályája, püspök, majd esztergomi érsek, hercegprímás lett és a MTA tiszteletbeli tagja. A mű alapvetően a bibliai kor etikáját állítja eszményül a későbbi korok elé.

Franz Anton Gilowsky Colloredo érsek már említett pásztorlevelét kommentálta, Jurieu-tól egy prédikációskötetet is birtokol a Nagykönyvtár.

A janzenistákkal következetesen kapcsolatba hozott Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) kapcsán említettem, hogy rendkívül népszerű szerző volt Magyarországon, s Debrecenben is 12 különböző műve volt meg eredetiben, német és latin fordításokban – ezek általában történeti, egyháztörténeti, liturgikus és a keresztyén praxisra vonatkozó munkák.

Rautenstrauch röpiratai, vitairatai sem hiányozhattak Debrecenből, bár nem maradtak fenn akkora számban, mint a Ráday-könyvtárban. Végül a már szintén részletesebben tárgyalt Charles Rollin-től három mű német fordításban, a *Gyermekek' Fisikája* Szőnyi Benjámintól magyar fordításában van meg.

A janzenista irányzatot egyértelműen elítélő, vitázó irodalmat nem sikerült elkülöníteni – ezeket tehát vagy be sem szerezték, vagy későbbi selejtezés során (mint elavult, periférikus irodalmat) kivonták őket az állományból. Erre enged következtetni az az újabbkori könyvtárosi bejegyzés („*Fölösleges*”) is, amelynek tanúsága szerint Arnauld egyik vitairata majdnem szelekció áldozata lett.

KÖNYVJEGYZÉKEK ELEMZÉSE

Verseghy Ferenc könyvtárának elemzése

Verseghy Ferenc ahhoz a helyét kereső, kallódó nemzedékhez tartozott a 18. század végén, amelynek tagjai önerejükben nem tudták megélhetésüket biztosítani, és kényszerből léptek egyházi pályára. Ilyen volt Ányos Pál, Virág Benedek esete is. Ezek a vagyontalan fiatalok a tanulás vágya és a létfenntartás sürgető kényszere miatt lettek szerzetesek, de törvényszerű volt, hogy pályájuk során egyre szélesebb lett a szakadék a velük szemben támasztott követelmények és saját eszményeik között.

Verseghy életútját is törések és kompromisszumok sora jellemzi: nincstelen árvából lett pálos szerzetes (és képzett teológus). 1786-ban tábori pap – ez a hivatala juttatta ahhoz a penzióhoz, amely némi függetlenséget biztosít a számára. Új életformáját a Martinovics-ügyben való részvétele miatt kapott kilencévi várfogság semmisítette meg. Kiszabadulása után, 1803-tól haláláig, 1822-ig szerény nyugdíjából és alkalmi megbízásokból élt.¹⁰²

Verseghy megítélése vitatott – egyháza érthető módon a rebellist látta benne¹⁰³, akit sem a regula, sem a köteles engedelmesség nem fékezett meg. Irodalomtörténeti értékelése történetileg tanulságos: Toldy Ferenc nem tartotta sokra Verseghy műveit¹⁰⁴; Beöthy Zsolt „egyeztető irányú nemzeties ingadozó”-nak nevezi¹⁰⁵. Császár Elemér hivatkozott monográfiája árnyaltan, életkorszakonként értékeli Verseghy Ferenc pályáját; minden vonatkozásban a kiegyenlítettségre törekszik, a kényes pontokat (Verseghy papi alkalmatlansága, szerepe a Martinovics-ügyben, vitája Révaival és

¹⁰² Életéről bővebben: CSÁSZÁR Elemér: *Verseghy Ferenc élete és művei*, Bp. MTA Irodalomtudományi Biz., 1903. – E dolgozat keretében természetesen nem foglalkozom Verseghy írói, nyelvtudói életművével és pályájának, életének részletekbe menő méltatásával; dolgozatomban szempontja (és a felhasznált szakirodalom) Verseghy olvasmányélményeinek feltérképezése.

¹⁰³ Egyházi megítéléséről ld. MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon*. (1780–1846). Budapest, Stephaneum ny., 1934. 57. p.; HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.), München, Aurora, 1973. 399 p., 413–414. pp.

¹⁰⁴ TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig...* 2. jav. kiad., Pest, Emich ny. 1868.

¹⁰⁵ A magyar irodalom története I. kötet. Szerk. BEÖTHY Zsolt, BADICS Ferenc. 3. jav. bőv. kiad., Bp. Athenaeum, 1906. 611–612. pp.

Kazinczyval) igyekszik elsimítani. Szerb Antal feketén–fehéren fogalmaz: leszögezi, hogy Verseghy rossz pap volt, ám jobb sorsra érdemes előfutára a magyar eidosznak.¹⁰⁶ Az 1965-ben megjelent Magyar Irodalmi Lexikon és az ugyanekkor kiadott akadémiai *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig* c. kötet tényszerűen ismerteti Verseghy sokfelé ágazó írói, fordítói, művészetelméleti tevékenységét, kiemelve a Martinovics-ügyben betöltött szerepét és antiklerikális attitűdjét. Az utóbbi időben Verseghyről önálló kötet nem jelent meg; és az először 1994-ben kiadott Új Magyar Irodalmi Lexikon szócikke sem tartalmaz új elemet (ideológiai szempontból természetesen már nem értékel). Megszaporodtak viszont a rá vonatkozó cikkek és tanulmányok, Kókay György újabban megjelent tanulmánya például kitér Verseghy szellemi környezetére, a kor egyházi értelmiségének jellemzésére is.¹⁰⁷

Verseghy egykori magánkönyvtára Deme Zoltán forráskiadványa¹⁰⁸ alapján vált feltérképezhetővé. Deme Zoltán közli mind Verseghy autográf könyvlajstromát 1810-ből, mind a hagyatéki könyvjegyzéket 1822-ből. A jegyzékben összesen 623 cím fordul elő, amelyek – a röpiratok kivételével – viszonylag jól azonosítható bibliográfiai tételek. Elemzésem során azokat a műveket vettem számba, amelyek besorolhatók a janzenista irodalomba, illetve valamilyen szempontból kapcsolódnak a janzenizmushoz; végül amelyek kifejezetten a janzenizmussal szemben foglalnak állást. (A *Függelék*ben közölt lista megadja a publikált jegyzékek tételszámait is.)

A janzenista szerzők csoportjában az első François–Philippe Mésenguy (1677–1763), elkötelezett janzenista teológus, aki az apellánsok, sőt a re-apellánsok közé tartozott. Meggyőződése miatt vált meg a College de Dormans–Beauvais-ben betöltött vezetői tisztségétől 1728-ban. Ennek ellenére Párizs érseke, Vintimille bíboros felkérte a párizsi breviárium (*Bréviare de Paris*, 1736) második kiadásának javítására, sőt megbízta az új misekönyv (*Missel de Paris*, 1738) szerkesztésével is. A breviáriumot egyébként a janzenisták barátja, az oratoriánus Vigier készítette. Mindkét kiadvány heves

¹⁰⁶ SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*, 8. kiad., Bp. Magvető, 1986. 253–254 pp.

¹⁰⁷ KÓKAY György: *Horváth János, Verseghy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat*, in: Magyar Könyvszemle, 2004. 3. sz. 213–225 pp.

¹⁰⁸ DEME Zoltán: *Verseghy könyvtára* (Irodalomtörténeti füzetek 113.) Bp., Akad. K., 1985.

vitákat váltott ki, de olyan népszerűvé váltak, hogy átvették vagy mintául használták más helyeken is. 1744-ben Mésenguy kiadta előadásait *Exposition de la Doctrine chrétienne* címmel – ennek a műnek a német fordítása az az 1781-es bécsi kiadás, amely Verseghy könyvtárába került. A művet Patouillet felvette a janzenista kiadványok bibliográfiájába. Több nyelvre is lefordították és kiadták, még azután is, hogy az 1758-as olasz edíciót janzenizmussal vádolták. 1761-ben XIII. Kelemen pápa *Dum inter gravissima* bullája elítélte a művet, azonban sok ország – köztük Ausztria – nem fogadta el a pápai határozatot; így jelenhetett meg Bécsben.

A klasszikus janzenista Pierre Nicole-tól az irányzat egyik alapműve, az *Essais de morale* német fordítása szerepel Verseghy olvasmányai között. Deme Zoltán adata szerint¹⁰⁹ ezt vette alapul Horváth János veszprémi kanonok (Verseghy barátja) magyar Nicole-fordításához.¹¹⁰ A janzenizmus híres szerzői közül Pascal *Lettres Provinciales* c. vitairatának német fordítása volt még a könyvtárban.

Bonaventure Racine egyháztörténetét (eredeti cím: *Histoire ecclésiastique*; vagy *Discours sur l'histoire universelle de l'Église*, Cologne, 1759) Deme Zoltán és Zolnai Béla is a janzenista művek közé sorolja. Első kiadása 1748–54 között jelent meg; az 1776-os bécsi *Catalogus librorum prohibitorum* a tiltott janzenista könyvek között tartja számon. Verseghy ebből is német fordítást használt.

A bécsi janzenista, Mark Anton Wittola személyéről esett már szó. A toleranciáról szóló írása (eredeti címe: *Schreiben eines Oest. Pfarrers über die Toleranz*) természetesen nem más, mint az uralkodó rendeletének egyetértő kommentárja.

Wittolát Magyarországon is olvasták, sőt a magyar klérussal heves polémiába keveredett. Ennek anyagát Zolnai Béla feldolgozta a magyar janzenistákról írt tanulmányában, bibliográfiát is mellékelve.¹¹¹ A vita lényege az volt, hogy a szélsőséges janzenista Opstraet ellen Katona István egy

¹⁰⁹ DEME Zoltán i.m. 46. p.

¹¹⁰ ZOLNAI Béla: *A janzenizmus kutatása Középeurópában I.*, Kolozsvár, 1944. 99–105. pp. (Itt esik szó részletesen a fordításról.) – BADICS Ferenc: *Horváth János püspök 1769–1835.* Veszprém, 1927.

¹¹¹ ZOLNAI Béla: *Magyar janzenisták...* i.m. 133–140. p.

*Dissertation*ót írt (tárgya a bűnbocsánat, a gyónási feloldozás gyakorlata volt); ezt viszont Wittola támadta meg. A támadásra Katona István újabb tanulmányával válaszolt, amelyben már általában a janzenizmus tanai ellen érvelt. Ezután többen bekapcsolódtak a vitába pro és kontra; a Wittola pártján állók – akik rokonszenveztek a janzenista eszmékkel – főként a *Merkur von Ungarn* lapjain helyezték el írásaikat. Szaitz Leó a *Más is Igaz Magyar* c. művében csaknem száz oldalt szentelt a Wittola-párti „merkurialisták” elleni polémiaira. Ebből Zolnai idézi azt a részt, amelyben Szaitz felsorolja a legnevezetesebb janzenistákat (Saint-Cyran, Arnould, Quesnel, Nicole, Pascal, Opstraet és Van Espen szerepel a névsorban), de ugyanitt olvasható egy még érdekesebb részlet: „Némellyek azt mondgyák, hogy nintsenek Jánzenisták de az olyanok vagy magok-is azok, vagy még igen keveset tudnak a Jánzenistákról, s az igaz Jánzenizmusról, s nem többet, hanem tsak a mit a Theologiában in Tractatu de gratia tanulnak.” (93. p.)

Végül a már szintén említett Zeger–Bernard Van Espent sorolhatjuk a janzenista szerzők közé; a jegyzéken egy nehezen azonosítható művel szerepel. Több munkája is megjelent a bűnbocsánat tárgykörében; Verseggy könyvtárában ezek közül volt meg valamelyik.

Verseggy könyvtárának másik – népeőbb – csoportjában a janzenista irányzattal valamilyen (távolabbi, érintőleges) kapcsolatban álló irodalmatvettem számba.

Az első idesorolható szerző, Veronius (François Veron, 1578–1649) munkáját a budai szeminárium tankönyvként használta. Zolnai Béla részletesen ismerteti a mű gondolatmenetét és kulcsfogalmait¹¹². Itt annyit emelhetünk ki, hogy az exjezsuita szerző rokonszenvezett a gallikán eszmével, amely az önálló nemzeti egyházszervezet kialakítását támogatta, és az egyetemes egyház tekintélyét a pápa méltósága fölé helyezte. Mindez megegyezik a (későbbi) janzenista felfogással, de egybecseng a jozefinista egyházpolitikával is. Veronius elsősorban Bellarmino munkáira és a tridenti zsinat dokumentumaira

¹¹² ZOLNAI Béla i.m. 155–159. pp. – A kötet elterjedtségére utal, hogy Zolnai öt magyarországi, illetve bécsi kiadást sorol fel. Ehhez hozzájárul egy hatodik is: Posonii 1762 (PETRIK V., 540. p.)

támaszkodott – és a szabad véleményalkotás pártján állt minden olyan kérdésben, amelyekben zsinati állásfoglalás nem született.

Nézetei – nincs emberi érdem, csak ingyen kegyelem; a hit legfőbb mértéke a kinyilatkoztatás; a kanonizálódás folyamata, sőt a pápa véleménye sem mentes a tévedésektől – meglepően közel állnak a janzenista felfogáshoz, amelynek létezéséről Veronius tudott.

A második szerző, Frank György (1742–1822) teológiai tanulmányai során egy évet Bécsben töltött, éppen abban az időben – 1765-66-ban – amikor a bécsi janzenista kör hatása a legintenzívebb volt. Hazatérése és felszentelése után a generális szeminárium egyháztörténet-tanára volt; fenti műve tankönyvként szolgált az 1780-as években. Hermann Egyed monográfiája a generális szemináriumokat általában jozefinista, racionalista központokként jellemzi; Frank György személyét janzenistának és febroniánusnak tartja.¹¹³

Bizonyos, hogy Frank György jozefinista elkötelezettségű volt, és joggal tekinthető febroniánusnak is, amennyiben ellene volt a pápa egyházvezetői primátusának. Janzenizmusa azonban nem egyértelmű.

Augustinustól a *Confessiones* volt meg Verseghy könyvtárában. Augustinus művei nemcsak a janzenizmus irányzata számára alapvetőek, hanem minden olyan kegyesség számára is, amelyek a személyes megtérést, a bűntől való teljes elfordulást és a kegyelemre hagyatkozást hirdetik. A *Vallomások* mellett Verseghy könyvtárában megvolt az ágostonos rend Regulája is.

A szegény sorból származó olasz teológus és egyháztörténész, Giovanni Lorenzo Berti (1696–1766) ágostonos szerzetes volt és (természetesen) az augusztiniánus teológia híve. Rendjében fontos pozíciókat töltött be, többek között híres szakkönyvtárak, az Angelica prefektusa is volt. 1748-tól a pisai egyetem egyháztörténeti professzora. *De Theologicis Disciplinis* c. művét Augustinus teológiájának bevezetéséül szánta. A művet d’Ise de Saléon (1747-51 között Bécs érseke) és Languet de Gergy (Sens érseke) hevesen támadta janzenizmus vádjával. Berti két további kötettel (*Augustinianum Systema de Gratia* és *In Opusculum*) próbálta körülhatárolni saját felfogását, de ez nem segíthetett a helyzeten, mivel interpretációja valóban a janzenista felfogás felé

hajlott. A vita elmérgesedett, és Berti csak XIV. Benedek pápa közbeavatkozása nyomán mentesült a további zaklatástól. – Mindettől függetlenül művei Ausztriában és Magyarországon tankönyvként voltak forgalomban.

Nicolas Boileau–Despréaux személyét korábban említettem; itt is műveinek összkiadásáról van szó.

Az egyháztörténész Claude Fleury szintén szerepel a jegyzékben – német, és ami sokkal fontosabb: Virág Benedek magyar fordításában is. Virág Benedek (1754–1830) budai visszavonultsága idején fordított magyarra kiválasztott részleteket a nagy műből.

Az első elmélkedés a kora középkor idejét vizsgálja, a 7–12. század korszakát. Ebben Fleury – óvatosan – elhajlással vádolja az egyházat az őskereszténység gyakorlatától. Szól a penitencia fellazulásáról és a vagyonosodással járó erkölcsi torzulásokról.

A második elmélkedés a 12. századra összpontosít (ezt a századot Fleury kiemelkedően fontosnak tartotta, mivel ekkor alakult ki a katolikus egyház hosszú időkre változatlanul fennmaradó struktúrája és liturgiája). Ebben a püspökségekről, a pápa hatalmáról, az egyházi rendtartásról és a hitéletről ír. Virág Benedek válogatása tendenciózus: pontosan ezekért a fejezetekért vádolták a leghevesebben Fleuryt. A 17. század végi Franciaországban Fleury kritikája óhatatlanul a janzenizmus egyházkritikájával csengett egybe. A 19. század elején, Magyarországon, egészen más körülmények között hatott a szöveg. Virág Benedekre minden bizonnyal a jozefinista egyházpolitika hatott – bizonyos értelemben Fleury eszméi felfoghatók a korszak egyházi problémáira adott harmadik lehetséges válaszként is (szemben Szaitz Leó szélsőséges és külsődleges konzervativizmusával, valamint a jozefinista politika merev és szűklátókörű irányelveivel). Fleury a belső értékeket és az erkölcsi tisztaságot tartotta az egyetlen alapnak, amelyre felépülhet a megújult látható egyház.

A jezsuita rendet feloszlató XIV. Kelemen (Lorenzo Ganganelli) pápa személyével a Ráday Könyvtár elemzése során foglalkoztunk; a magyar nyelvű *Levelek* a fordító előszava szerint a francia, Carraccioli–féle kiadáson

¹¹³ HERMANN Egyed i.m. 372–373. pp.

alapulnak. A válogatás 1747 és 1769 között merít Ganganelli írásaiból. A magyar olvasóközönséghez eljutott kötet pontos képet nyújt személyes hitfelfogásáról: „*Az ember magában elégtelen csak leg-kevessebb jót is tselekedni*” (146. p.), írja. A legfontosabb vezérfonalnak Pál apostol tanítását tekinti. „*Meg ne engedje Méltóságod – írja Quirini bíborosnak – hogy a szabad akaratnak erősítése mellett a kegyelemnek mindenhatóságát tagadja valaki...*” (262. p.). Ez ortodox teológiai nézet, amely éppen a lehetséges szélsőségektől óv és minden körülmények között a mértéktartásra figyelmeztet. „*Iszonyatos volna, ha az ember azért eretneknek nevezetnék, hogy ő Augustinianus vagy Thomista ... mindazonáltal ha az ember az eszelősségtől valamire indíttatik, tehát már semmit meg–nem fontolhat és semit nem lát.*” (90. p.)

Valószínűleg gyakran érdeklődtek véleményéről a gallikán problémával kapcsolatban, mert többször is kénytelen szólni az ügyről: „*Ha engemet kérdez az Úr – írja Canillac apátnak – hogy én a Frantziai Egyházi szabadságokról mit tartok, tehát ez által az hallgatásra kíszt. Mi haszon ezen kérdésben ... ? A régi időnek Pápai, és Királyai ebben hibáztanak, és szerentsére 14-dik Benedek leg-alkalmasabb mind ezeket feledékenységbe hozni.*” (206. p.) Ez fontos részlet: 1754-ben írta Ganganelli, akkor, amikor XV. Lajos a hallgatás törvényét rendelte el; XIV. Benedek pápa pedig a janzenista és gallikán viszályok elsimításán fáradozott. Az idézett részlet ennek fényében nemcsak általában a francia helyzetre vonatkozik, hanem az aktuális janzenista viszályra is. Mivel Ganganelli a francia kultúra ismerője és tisztelője volt – a hozzá fordulókat ezt köztudomású tényként kezelik – érthető, hogy tőle vártak eligazítást. Elzárkózása az értékeléstől csak egyet jelenthet: rokonszenvezett velük. A hallgatás ebben a kérdésben ugyanis az Unigenitus bulla és a király rendelete után egyértelmű a helyesléssel (de persze a szélsőségek elutasításával is).

Ganganelli nem fogadta el a janzenista teológusok bizonyos tételeit – például azt, hogy az ember csak vétkezni képes: „*Az Istent mintegy rab–módjára szolgálná az ember, ha azt gondolná, hogy mindenkor vétkezik*”, írja, és Augustinust idézi: „*Nincs gyönyörűsegebb és könnyebb iga, mint az Úré. Szeressétek az Istent, úgy mond Szent Ágoston, és tselekedjétek, a mit akartok...*” (65. p.). Ez a szabadság természetesen a szívbeli megtérésnek, Isten

szeretetének és az evangélium követésének a gyümölcse Ágostonnál és Ganganelli értelmezésében is. Mindezek alapján Ganganelli a janzenizmus pascali és janseniusi intellektuális hagyatékára tekinthetett rokonszenvvel, nem pedig a mozgalomra.

Ezt támasztja alá az a hosszabb rész is, amelyben (126–140. p.) egy kicsapongó életformából megtérő ifjú grófnak írja lelkipásztori intéseit. Szeretetteljes, de szigorú tanácsokat ad: minden napját bűnbánattal kezdje; naponta imádkozzék és olvasson kegyes, építő műveket; a vasárnapi misét és az adakozást el ne mulassza. A gyökeres változás érdekében tanácsolja, hogy az ifjú ne csak régi cimboráival szakítson, hanem teljes személyzetét is cserélje le. Korábbi bűneit, amennyire lehet, tegye jóvá; keressen magának hasznos, másokat szolgáló elfoglaltságot. Végül házasságra buzdítja, hogy kísértésbe ne essen. – Ezek a tanácsok éppen olyanok, mint amilyeneket Port–Royal világban élő barátai is követtek. A következő gondolat pedig árulkodó egyezést mutat: *„Ő [ti. a Ganganelli által ajánlott lelkiatya] igen drága tanítója az Istenes életnek, és ha ő az Urat valamely kevéssé ideig, a szent Sacramentumnak élésétől egy kevéssé fenntartóztatja, az egyedül abból esik, hogy ő előbb Gróf Uramnak változásáról valójában bizonyos lenni ... akar.”* (137. p.)

Az áldozástól való ideiglenes eltiltás, a töredelmes és bizonyított bűnbánathoz kötött feloldozás Arnauld *Fréquente communion*-jának alapgondolata.

Szintén tanulságos az az olvasmányjegyzék, amelyet egy világi főúr kérésére ajánl Ganganelli (180–189. p.). Legelső helyen a Biblia áll, abban is különösen Pál apostol leveleit javasolja gyakori olvasásra gyakorlati útmutatóul. Ezután Szent Ágoston és a többi egyházatya művei következnek, majd a *Krisztus követése*. A francia nyelvű könyvekkel kapcsolatban így ír: *„Hogy ha a Frantzia nyelvben nagyobb készsége lészen kegyelmednek, tehát ... Pascalnak az hit igazságiról való elmélkedéseit olvasására fogom ajánlani.”* (184. p.) Szerepel még Muratori és általánosságban a klasszikus irodalom. Meglepő módon Ganganelli nem tilt meg semmit – csupán figyelmeztet és gondolkodásra, óvatosságra int, például a misztikus irodalommal, a legendákkal és az apokrif művekkel kapcsolatosan. Olvasmányjegyzéke

pontosan az az irodalom, amely a janzenisták körében is kedvelt szellemi táplálék volt.

Ez az áttekintés azt kívánta bizonyítani, hogy a janzenista szimpátia kimutatása nehéz feladat, és állítása akkor indokolt, ha több egybevágó adat támasztja alá.

A következő szerzőt, Karl Anton von Martinit, a bécsi egyetem híres államjogászát a szakirodalom gyakran az osztrák janzenisták közé sorolja; de ez a minősítés nem állja meg a helyét.¹¹⁴ Martini a felvilágosodott abszolutizmus jogi teoretikusa volt. Mária Terézia nevezte ki a jogi kar élére; elvei azonban sokkal inkább II. József elképzeléseivel találkoztak.

Martini ideálja a központosított és egységesített közigazgatás, a jól működő hivatali apparátus. Felfogása szerint a közoktatás állami kötelesség, amelynek célja az, hogy hasznos állampolgárokat neveljen. A tudomány szervezését egy Bécsben felállítandó központi Akadémia keretei között képzelte el. Jogtudósként a természetjog kidolgozásával foglalkozott. Mivel könyveit a hazai egyetemek is használták, magyarországi hatása valóban számottevő. A bécsi janzenista körrel tanítványain, munkatársain keresztül volt kapcsolata.

Az evangélikus Johann Lorenz von Mosheim (1694–1755), a filozófia és a teológia professzora – pályája elején kiel, élete végén göttingeni professzor – egyháztörténeti művei révén ismert és népszerű szerző volt a 18. század második felében. Hatott rá a felvilágosodás praktikus szelleme és a gyakorlati morálteológia vonzotta. (Első publikációja az ókeresztény egyházfegyelemmel foglalkozott.) Emellett egyetemes egyháztörténeti műveket írt, amelyek több nyelven, számtalan kiadásban – teljes sorozatok, kompendiumok – láttak napvilágot egészen a 19. század közepéig. Könyvei elterjedtek a hazai protestáns iskolákban is.

¹¹⁴ Így pl. MESZLÉNYI Antal i.m. 16. p. – Ld. még: F. KLEIN-BRUCKSCHWAIGER: Karl Anton von Martini in der Zeit des späten Naturrechts, in: *Festschrift für Karl Haff*, hrsg. von K. BUSSMANN – N. GRASS, Innsbruck, 1950. – Erhard MOCK: Ammerkungen zur Rechts- und Staatsphilosophie Carl Anton Martinis, in: *Festschrift für E.C. Hellbling*, Salzburg 1971. – HORVÁTH Pál: A felvilágosodás hatásának főbb területei a magyar jogi gondolkodásban, in: *Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának aktái*, 1967. 3-21. pp.

Mosheim szigorúan történeti alapon tárgyalja az egyháztörténetet,¹¹⁵ bár természetesen bővebb terjedelmet szentel a protestáns egyházak történetének. Felsorolja a janzenizmus mozgalmára vonatkozó valamennyi fontos tény az *Augustinus* kiadásától kezdve a Saint-Médard temető körüli csodákig. Jelentős megújulási törekvést lát az irányzatban, észrevehető sajnálattal szól az erőszakos feloszlatási törekvésekről, a kiátkozó pápai bullákról. A janzenizmust európai jelenséggént tárgyalja, tehát számba veszi a spanyol, a németalföldi és az itáliai szálakat. A mozgalom történetét nem tekinti lezártnak; említést tesz az elszakadt holland janzenistákról is.

Mosheim szimpátiája újabb adalék arra, hogy protestáns közegben meglepően kedvező visszhangja volt a janzenizmusnak; hangsúlyozom azonban, hogy ő maga nem tekinthető sem a janzenizmus hívének (szimpatizánsának), sem ellenségének.

Joseph Johann Nepomuk Pehem (1740–1799) jozefinista egyházjogász volt, a bécsi egyetem professzora. II. József uralkodása alatt művei tankönyvként szolgáltak a birodalom egész területén. Ő sokkal több joggal számíthat janzenistának, mint Karl Anton von Martini, úgy is, mint a bécsi kör tagja. Minden befolyását latba vetette, hogy a pápai bullák ne lépjenek érvénybe II. József felségterületén.

Zolnai Béla idézi Pehem kortársainak véleményét a professzor egyházjogi felfogásáról: „*repetit factam pro terris Austriacis prohibitionem dogmaticae et ab omnibus acceptatae Bullae Unigenitus*”.¹¹⁶ Pehem megérte, hogy pápai kiátkozásban részesült, ami persze nem érintette személyében, mert Ausztriában védelmet élvezett. VI. Pius pápa bécsi látogatásakor mégis beszélni kívánt volna az egyházfővel, de a pápa „*Haereticus est!*” kiáltással elutasította közeledését.

¹¹⁵ Ez jelentős előrelépés volt a korábbi, jellemzően dogmatikai–hitvallási alapú egyháztörténetekhez képest.

¹¹⁶ ZOLNAI Béla i.m. 38. p.

Wenzel Schanza szintén a bécsi egyetem egyházjogásza volt, és a janzenista körhöz tartozott. Erkölcsanát Magyarországon is tankönyvül használták. Közvetlen kapcsolatban állt az utrechti janzenista egyházzal.¹¹⁷

Végül az utolsó idesorolható szerző, Johann Rautenstrauch (1746–1801), a jozefinista bécsi jogász foglalkozott újságszerkesztéssel, francia színművek fordításával és politikai műveket is közreadott. A *Traum von einem Hirtenbrief* 1783-ban jelent meg. Hieronymus Joseph Colloredo salzburgi hercegérsek híres pásztorlevelét kommentálja. Az *Über das betragen...* a kor problémájáról, az egyházi és világi hatáskörök összeütközéséről szól. A *Vorstellung...* két korabeli magyar átültetéssel is rendelkezik, amelyik közül az egyik a kolozsvári református kollégium kiadása.¹¹⁸ A mű egyházi reformokat sürget, szigorú erkölcsi követelményekkel. Célkitűzése a fanatizmus visszaszorítása, a pápa világi hatalmának teljes felszámolása, az *In coena Domini* és az *Unigenitus* bullák visszavonása, valamint puritán szigorítások a liturgiában és a hitéletben (pl. az ereklyék tiszteletének visszaszorítása).

Verseghy könyvtárában el tudunk különíteni néhány olyan tételt is, amelyek kifejezetten a janzenizmus irányzatával szemben foglalnak állást.

Ezek közül talán a legfigyelemreméltóbb szerző a magyar Szaitz [Szaicz, Szeitz, Szeicz] Leó (1746–1792) szervita szerzetes, „Eger oroszlánja”. Különösen írásaiban egyike volt a felvilágosodás, a tolerancia és a liberalizálódó teológia legádázabb ellenfeleinek.¹¹⁹ Nagyszámú broszúráiban az uralkodó katolikus államvallás védelmezőjeként lép fel. Értékrendjében az első helyen a katolikus Anyaszentegyház által képviselt hit áll; a magyarság mint értékfogalom ehhez kapcsolódik a Szent István király – Regnum Marianum-eszmehagyomány segítségével. Ebből következik, hogy a harcias egri apologéta törvényszerűen összeütközésbe kerül a más felekezetűekkel; a jozefinistákkal (Szaitz ugyanis kurialista meggyőződésű); a szekularizációt

¹¹⁷ HERMANN Egyed – EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából, 8.), Veszprém, 1942. 24. p.

¹¹⁸ Ld. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társ., 1888. 136–137. p.

¹¹⁹ Vö: BALLAGI Géza i.m. 199–210. pp. – LESKÓ József: *Szaicz Leó, a katolikus újságírást magyar úttörője*, Bp. 1898.

terjesztő felvilágosodással (ennek képviselőit nevezi „Aufklärungsz-Fantaszták”-nak); és ugyanilyen alapon a liberális teológia képviselőivel is. Véleménye szerint ezek az irányzatok aláássák a pápa tekintélyét, bomlasztják a hagyományos ájtatossági formákat és relativizálják a hitigazságokat.

Legjelentősebb műve az *Igaz Magyar* és a *Más is igaz Magyar* c. röpiratok; ezek voltak a legelterjedtebbek. A janzenizmust a következő összefüggésben említi:

[II. József tolerancia-rendeletéről szólva:] „... némellyek azonn nem egyebet értenek a tsupa Indifferentizmusnál ... ezt a Tolerántziát ő Felsége nem engedte, ki a maga meg-határozott Tolerántziáját tsak a Luteránusokra, Kálvinistákra, s el-szakadtt Görög hitűekre terjesztette, semmiképpen nem pedig az Indifferentistákra, Naturálistákra, Deistákra, Volteristákra, nyilván való, vagy alattomban való Jánzenistákra, Port-Rojálistákra, vagy is a mostani új hitű, semmi hitű Reformátorokra, kik se nem Pápisták, se nem Luteránosok, vagy Kálvinisták, hanem új Pogányok.” (Igaz Magyar, 133. p.)

Az idézetből világosan kitűnik, hogy Szaitz Leó nem a történelmi, 17. századi értelemben vett janzenizmusról beszél, hanem egyszerűen besorolja azt a kor divatos szellemi áramlatai közé – így kerül egymás mellé deista, naturalista, voltaireiánus és janzenista. A közös nevező nehezen határozható meg – talán a dogmáktól és az egyház előírásaitól független, individualista álláspont lehet az. A felsorolt irányzatokat Szaitz hevesen támadja, sokkal hevesebben, mint a már történelmi múlttal rendelkező protestáns felekezeteket. Különösen meglepő, hogy éppen a rigorózan szigorú janzenizmust jellemzi a *semmi hitű, új pogány* kitételekkel. Az idézet illusztrálja, hogy a 18. század második felében, időben és térben távol az irányzat hazájától, a janzenizmus a hitetlenség szinonimájaként szerepelhetett. Szaitz másutt még durvábban fogalmaz:

„Mondja már bár valaki, hogy én nem vagyok nagy Tolerántista, ki a Tolerántziát nem csak a Luteránusokra, Kálvinistákra, hanem még a pogányokra, bálványozókra, sz. Háromság-tagadókra is ki-terjesztem, még az Atheistákra, Deistákra, Jánzenistákra is, még a Tolvajokra, Haramiákra, Kurvákra is ... szabad és kell tolerálni, mikor nem lehet őket kigyomlálni...” (Igaz Magyar)

Az általánosságokon túl Szaitz személy szerint támadja a bécsi janzenista kört: Wittolát, Eybelt, Rautenstrauchot; de nem mint janzenistákat, hanem, kedvenc kifejezésével, mint „Aufklärungs-Fantaszták”-at. Egyértelműen az ő hatásuknak tartja, hogy Magyarországon is terjednek nézeteik – többek között Kovachich Márton Györgyöt, Fessler Ignác Aurélt, Frenreisz Ernőt és Verseghy Ferencet említi a magyar tanítványok között. Verseghy egyébként távoli rokona volt Szaitz Leónak; de ez nem akadályozta abban, hogy az *Eggy jó szívből költt Szatíra* c. vígposzában gyilkos karikatúrát ne fessen róla.

A másik idesorolható tétel Claude-François Xavier Millot (1726–1785) egyetemes történeti műve, amely Verseghy magyar fordítása révén kitüntetett helyet foglal el a magyar irodalomtörténetben. Hazájában az *Éléments d’histoire générale* szerzője feledésbe merült.¹²⁰ Verseghy Bessenyei György, Péczeli József és Batsányi János biztatására kezdett a fordításhoz, amelynek első két kötete (a legkorábbi birodalmak és a görög kultúra története) 1790–91-ben jelent meg. A fordításhoz Verseghy szabadelvű, Voltaire hatását tükröző valláskritikai toldalékokat kapcsolt (*Értekezések*). Millot abbé hitfelfogása egyértelműen deista, történetiszemlélete a felvilágosodás elvein alapult (ideálja a jó törvényekkel kormányzott monarchia és a tolerancia érvényre jutása). Millot nem volt tekintélytisztelő, és szakított mind a retorikus, mind az isteni gondviselés elvén nyugvó történetírói hagyományokkal. Műve teljesen szekuláris. Mindez kiváltotta Szaitz Leó és Alexovics Vazul ellenséges indulatát, ami nyílt támadásokban nyilvánult meg. 1792-ben sikerült a fordítást leállíttatniuk és Verseghy hivatalos elmarasztalásban, valamint háromhavi egyházi áristombban részesült.¹²¹

¹²⁰ PENKE Olga: Millot abbé munkássága és világtörténetének magyarországi hatása, in: *ItK* 1984. 90–108. pp. (A tanulmány ismerteti Millot életrajzát, műveit; elemzi a különböző magyar fordításokat, a részletkérdésekhez is bő bibliográfiát ad.) – Verseghyvel kapcsolatban Császár Elemér idézett monográfiáján kívül ld. még: WALDAPFEL József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp. Akad. K., 1963. – Verseghy a fordításhoz a német, Christiani-féle kiadást használta, de összevetette az eredeti szöveggel.

¹²¹ A Millot-perre vonatkozóan: BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai I–II.*, Bp. Akad. K. 1952–57. A forráskiadvány az ügy dokumentumait is közli (I. kötet 890–896. pp.). – LÖKÖS István: Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről, in: *ItK* 1968. 213–218. pp. (A cikk érinti a Millot-per is.) – CSÁSZÁR Elemér: Verseghy és a cenzori hivatal, in: *Századok* 1900, 38–55, 122–140. pp.

A feltárt adatok arra utalnak, hogy a Millot-fordítás inkább ürügyül szolgált Verseghy félreállítására, hiszen a könyv eredetileg minden gond nélkül megkapta a cenzori engedélyt.

A következőkben csupán arra szorítkozunk, hogy összefoglaljuk Millot állásfoglalását a janzenizmusról, amelyet a Magyarországon szélesebb körben elterjedt német fordításból, illetve a francia eredetiből is ismerhettek az érdeklődők.

A janzenizmus történetét Millot tényszerűen ismerteti a kezdetektől egészen saját koráig. Az adatokat szakaszosan, több kötetben találhatjuk meg, mivel Millot egy-egy időszakon belül komplex történetábrázolásra törekedett. A mutatók segítségével azonban a janzenizmus története folyamatosan követhető. Tematikailag a szűkebb értelemben vett egyháztörténet eseményei között tárgyalja Millot, és csupán a kései janzenizmust kezeli művelődéstörténeti fogalomként. Az adatok részletesek és pontosak; Jansenius könyvétől a pápai bullákon át a mozgalom vezéralakjainak a tevékenységéig minden lényeges elem megtalálható. Ám Millot érzékelhető idegenkedéssel szól a tárgyról: számára ez teológiai szörszálhasogatás. Viszolyogva ismerteti a janzenista kontroverziát, amelyet mindkét oldalról meddő szócséplésnek tart. Személyes véleménye szerint már sokkal korábban kifulladás volt a janzenista mozgalom, ha a pápák és az uralkodók kevesebb figyelmet szenteltek volna rá. Értetlenül áll a tény előtt, hogy miért lett a janzenizmusból ekkora probléma; ezt végül is a vallási fanatizmussal magyarázza. A janzenista dogmatikát az *obskúrus* jelzővel illeti. Egyetért viszont a mozgalom Róma-ellenességével (ő maga is gallikán meggyőződésű). Helyesli, hogy a janzenizmus hitfelfogása a belső, lelki megújulásra szólított fel, de elutasítja az elzárkózó, komor, aszketikus szellemet.

Harmadik tételünk az *Acta a sanctissimo patre et domino nostro Pio divina providentia papa sexto – causa itineris sui Vindobonensis, anno 1782 c.* mű. A kötet részletes és hivatalos beszámoló VI. Pius pápa bécsi látogatásáról. II. József ekkorra már kiadta egyházügyi rendeleteit, s a pápa személyes látogatása az utolsó kísérlet volt arra, hogy az uralkodót megpróbálja eltéríteni szándékától.

Az 1782-es pápalátogatásnak számottevő irodalma van; mind az előkészítő levelezéseket, mind a témára vonatkozó röpiratokat megjelentették

VI. Pius érkezése előtt.¹²² Így a pápa és az uralkodó nézetkülönbsége nyilvános közügyé vált.

A legnagyobb ellentétet az egyházi javadalmak felett való rendelkezés jogának kérdése okozta. II. József ragaszkodott álláspontjához, hogy ez uralkodói hatáskör; a pápa viszont az egyház jogának tekintette. De volt még sok vitás kérdés, például az egyházi cenzúra eltörlése; a placetum regium értelmezése. Az utóbbi jogra hivatkozott II. József, amikor birodalma területén nem engedélyezte az *In coena Domini* és az *Unigenitus* bullák kihirdetését.

A magyar klérus gróf Batthyányi József prímás, esztergomi érsek vezetésével a pápát támogatta. Az érsek hivatalos felterjesztése nyíltan támadta a császár vallásügyi rendelkezéseit, kétségbe vonta ezek jogosságát és különösen sérelmezte az említett bullák felfüggesztését. Batthyányi József a janzenista irányzat nagy ellensége volt, legszívesebben életfogytiglani börtönre ítélte volna minden papot, aki janzenistának vallja magát.¹²³

Eredményre azonban sem a pápa gesztusa, sem a magyar klérus kiállása nem vezetett. II. József a kötelező udvariassággal, tartózkodóan fogadta VI. Piuszt, és semmiben sem tudtak megegyezésre jutni.

A 623 tétel alapján állíthatjuk, hogy Verseghy olvasmányai sokoldalú érdeklődést és tájékozottságot mutatnak. Könyvtára egyértelműen munkaeszköz volt, összetétele még arányaiban is visszatükrözi Verseghy érdeklődési területeit. Legnagyobb részben (203 mű) szépirodalmi alkotásokat tartalmazott, mind a klasszikus, mind a kortárs modern irodalomra kiterjedően. A második legnagyobb tárgykör a teológia, ide 186 mű sorolható. Mintegy 65 kötetre tehető a nyelvészeti művek csoportja, és a történeti munkák száma is kimagasló (56 kötet). A fennmaradó tételek művészetelméleti, természettudományi jellegű művek, valamint segédkönyvek (lexikonok).

A vizsgált teológiai művek csoportjában szerepel a Biblia (több nyelven és kiadásban); bibliai és teológiai szótárak, breviáriumok, azaz minden, ami

¹²² BALLAGI Géza i.m. 152. p.

¹²³ Idézi HERMANN Egyed i.m. 374. p. – A klérus felterjesztésére vonatkozóan ld. BALLAGI Géza i.m. 139–143. p.

egy papi személy alapkönyvtárához tartozik. A témakörön belüli egyéni érdeklődésre vall a feltűnően nagy mennyiségben található egyháztörténeti és egyházjogi művek, valamint számtalan brosúra, röpirat, amelyek a kor nagy egyházpolitikai problémáival kapcsolatosak. Ilyenek pl. a tolerancia, a papi nőtlenség, a pápai jogkör, a püspöki testület jogait tárgyaló iratok, amelyek önmagukban is bizonyítják Verseghy jozefinista szimpátiáját az 1780-as években. A röpiratok egy csoportja igen radikális szellemben bírálja az egyház pénzgazdálkodását, a kolostorok ügyeit. Verseghy természetesen nem érdeklődött kifejezetten a janzenizmus iránt, egyértelműen kora egyházpolitikája foglalkoztatta. Ehhez képest figyelemreméltó arány, hogy könyvtárából 6 mű sorolható a janzenizmus primer irodalmához és 16 további tétel több vagy kevesebb indokkal a janzenista jellegű teológiai irodalomhoz kapcsolódik. Annyit mindenképpen igazol, hogy Verseghynek ismernie kellett az irányzatot és a körülötte támadt kontroverziát is.

A nagyszombati egyetem (ma: Budapest, Egyetemi Könyvtár) könyvtárának elemzése a 17. századi katalógusok alapján

A budapesti Egyetemi Könyvtár régi állományának jelenlegi legalaposabb feltárását Farkas Gábor Farkas végezte el; munkája eredményeként a publikált kéziratos katalógusok segítségével mintegy 5000 kötet leírása vizsgálható a nagyszombati jezsuita könyvtár 17. századi állományából.¹²⁴

Az Egyetemi Könyvtár, amely legjelentősebb történeti könyvtáraink közé tartozik, keletkezését tekintve a 16. századi jezsuita kollégiumokra vezethető vissza – bizonyos egységei tehát már az egyetem alapítása előtt is a jezsuita rend birtokában voltak. A nagyszombati letelepüléstől az egyetem megalakulásáig tartó időszakban (1615–1635) már intenzíven gyarapodott az állomány, az oktatásban nélkülözhetetlen művek mellett főként jezsuita szerzők műveivel és a legfrissebb teológiai irodalommal.

1632-ben Némethi Jakab (1573–1644) elkészítette a könyvtár katalógusát, amely kb. 1500 tételre terjedt ki (*Catalogus Bibliothecae Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu 1632*; BEKK Ms J 1). Noha ezt a katalógust az utódok igyekeztek folyamatosan kiegészíteni – ezért találhatunk benne 1632 után megjelent műveket – idővel mégis szükségessé vált újabb katalógus szerkesztése. 1690-ben Szentiványi Márton (1633–1705) rekatalogizálta az 5500 kötetre gyarapodott állományt 23 tudományszakban (*Catalogus Novus librorum, Collegii Tirnaviensis Societatis Jesu. Conscriptus Anno Domini MDCXC*; BEKK Ms J 2). Munkájának óriási értéke a külön feltüntetett beszerzési dátum. A két katalógus anyagában természetesen bőven van átfedés, mégis célszerű minden esetben együtt vizsgálni őket.

Témánk szempontjából természetesen előnyösebb lett volna egy későbbi, 18. század végi állapotot vetni elemzés alá, ez azonban aligha lehetséges. Mint ismeretes, 1773-ban a jezsuita rend feloszlatásakor az egyetem és a könyvtár Nagyszombatról Budára költözött. Ezt megelőzően nagyarányú selejtezés,

¹²⁴ FARKAS Gábor Farkas: *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig II. Nagyszombat 1632–1690*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/2 – Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 18.) Szeged, Scriptum Kft., 1997. (Bevezető tanulmány és bibliográfia.)

illetve leválogatás történt. 1787–97 között hét árverésen óriási mennyiséget – mintegy 25000 kötetet – értékesítettek. Ráadásul már a költözést megelőző 1773-as inventárium is feljegyzi, hogy körülbelül kétezer feldolgozatlan, rendezetlen kötetet találtak a könyvtárban.

Így tehát előnyt kovácsolva a hátrányból, a két viszonylag korai katalógus állományában arra keressük a választ, hogy a janzenizmus történetének első korszakából milyen irodalmat birtokolt az első magyar egyetemi (jezsuita) könyvtár.

A legfeltűnőbb és legfontosabb eredménynek azt tekinthetjük, hogy – a primer janzenista művek csoportjában – Jansenius főműve nemcsak megvolt a könyvtár állományában, hanem viszonylag korán (1655-ös datálással) beszerezték. (Azaz nem történeti, hanem aktuális teológiai irodalomként jelent meg a gyűjteményben.) Az „*et Propositiones*” megjegyzésből arra következtethetünk, hogy a mű nem megjelenésekor vált fontossá a magyar területen működő kollégium számára, hanem akkor, amikor az öt tétel nyomán – 1649–1653 között – híressé és ismertté vált. Tehát ha nem a könyv megjelenéséhez, hanem a *Cum occasione* bullához viszonyítunk, akkor nagyon gyorsnak számító, egy-két éves átfutási idővel (késési indexszel) jelent meg a mű a nagyszombati gyűjteményben; immár kellő vonatkoztatással ellátva.

Hogy a „*suspectus*” szóval jellemzett másik Jansenius-mű mi lehetett, nem tudhatjuk. A *Mars Gallicus*-t és magát az *Augustinust* leszámítva Jansenius munkáiban (amelyek főként kommentárok) semmilyen vitatott elem nem található. Talán már a janzenista kontroverziák termékéről lehet szó.

A *Mars Gallicus*-t Alexander Patricius Armacanus néven publikálta Jansenius. Az első ízben 1635-ben megjelent mű teljes címe: *Alexandri Patricii Armacani Theologi Mars Gallicus seu de justitia armorum regis Galliae libri duo*. A terjedelmes röpirat Richelieu külpolitikájának szatirikus bírálata. Szkeptikus mű, amely rendkívüli tájékozottságról tanúskodik. Kritikája a „legkeresztényibb” francia nemzet militáns és agresszív hatalmi terjeszkedése ellen irányult.

Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár példányán kívül nem ismeretes a *Mars Gallicus* magyarországi előfordulása.

Ami a janzenizmussal kapcsolatba hozható, az irányzattal harmonizáló vagy rokonszenvező szerzőket illeti, a katalógusok nem sokat árulnak el. A rengeteg Augustinus-példány természetes egy nagy teológiai könyvtár esetében (de úgy tűnik, az egyházatyák közül Augustinus volt a legjobban reprezentált). Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Augustinus teológiájával – főleg kegyelemtanával – a jezsuita teológusok hagyományosan szembehelyezkedtek, így a nagyszámú kiadás nem a preferálással magyarázható, hanem inkább a reflexió permanens igényével.

Johannes Bona kardinális felsorolt művei (ld. *Függelék*) feltehetőleg szorosan vett tárgyuk miatt voltak meg, semmint a szerző janzenista szimpátiája miatt.

Rendkívül érdekes viszont a janzenizmussal vitázó, ellenkező tételek sora (amelyekhez hozzá kell számítanunk a kiadott pápai bullák gyűjteményes kiadásait is). Ezekből egyértelműen kitűnik, hogy valóban az 1649-53-as évek során vált európai, azaz egyetemes jelentőségű üggyé a janzenizmus kérdése; annyira, hogy a vitával a nagyszombati kollégium lépést tartott és szinte azonnal hozzájutottak az alapvető irodalomhoz (mind Jansenius művéhez, mind a vele vitázó jezsuita termékekhez és a hivatalos pápai állásfoglalásokhoz).

A jezsuita Ludovicus de Marche egyik műve kifejezten a janzenizmus irányzatával vitázik; másik művében az „*Apologia pro iuventutis*” kitétel utal arra, hogy a nevelés, az oktatás szempontjára is figyeltek – tehát terjesztették és a körülményeknek megfelelően adaptálták a rend állásfoglalását az aktuális vitákban. Ludovicus de Marche 1654-es Apológiájának pontos címe: *Apologiam pro Constitutione Innocentii Papae X adversus Jansenium*; vagyis X. Ince pápa 1653-ban kiadott *Cum occasione* bullájának apológiájáról van szó.

A szintén jezsuita Pierre Annat (1590–1694) – több műve szerepel az egyetemi könyvtár jegyzékében – teológiai professzor és XIV. Lajos gyóntatója volt (1654–1670 között). Teológiai tudását és személyes befolyását egyaránt latba vetette Jansenius művének elítélésében.

Habár a katalógusok az 1690-es évszámmal zárulnak, joggal merülhet fel a kérdés: ha Jansenius és az öt proposíció körüli viták anyagából találtunk irodalmat; akkor miért hiányzik Pascal, Arnauld, Quesnel (akik jelentőségük szerint semmiképpen sem hiányozhatnának)? Vagy, ami talán még meghökkentőbb, miért hiányzik a Pascallal, Arnauld-val, Quesnel-lel vitázó jezsuita irodalom? Ez a hiány annyira feltűnő, hogy nem is tudok más választ elképzelni, mint azt, hogy ezek a művek *megvoltak*, de nem lettek katalogizálva. (Azt bizonyosan tudjuk, hogy szép számmal akadtak katalogizálatlan művek¹²⁵.)

Persze, ha ez a feltételezés igaz, akkor az a kérdés, hogy Jansenius *Augustinusa* és a katalógusban szereplő néhány tétel miért nem került ugyanoda. Véleményem szerint azért, mert maga Jansenius nem számított heretikus szerzőnek; és csupán a kritikus 1653-as pápai elítélés után váltak egyértelműen tiltott irodalommá a mozgalom szellemi termékei.

¹²⁵ Farkas Gábor Farkas im. 19–20. pp.

Szegedi könyvjegyzékek elemzése

I. A szegedi piaristák könyvtára

A szegedi piaristák könyvtára¹²⁶ 1719–1950 között működött a rendház tagjainak szolgálatában. Varga András bevezető tanulmánya bizonyítja, hogy az első időkben tudatos állományfejlesztő és feltáró munka folyt a könyvtárban. Jelentős magánadományok is gyarapították a gyűjteményt. 1798 után, anyagi problémák következményeként, sor került az értékesebb példányok rendszeres értékesítésére. A hanyag elhelyezés az évek alatt hatalmas kárt okozott, jóvátehetetlenül megsemmisítve a nedvességnek kitett műveket. 1811-től új helyiségek és könyvvállványok használatba vételére, majd újrakatalogizálásra került sor – ennek tanúsága szerint 4028 kötetben 2512, felerészben teológiai mű volt ekkor a könyvtár birtokában. Ezután következett a gyűjtemény második virágkora: 1814–1864 között adományok sokasága és aktív használat jellemezte; a helyiségek azonban ismét elnedvesedtek és a rendszeres leltárak jelentős pusztulást és hiányt állapítottak meg. 1879-ben újabb rekonstrukcióra került sor, új katalógus készült, és a gyarapodás ismét fellendült (1931: 18867 kötetben 9488, zömében már világi mű). A könyvtár történetének végét az 1950-es államosítás jelentette. A szétszóródásból 246 kötet került vissza a szegedi Tudományegyetem könyvtárába, ahol különgyűjteményként őrzik; ezt tárja fel Varga András katalógusa.

Témánk szempontjából csak sajnálhatjuk, hogy csupán a véletlenszerűen fennmaradt 246 tétel vizsgálható a szegedi piaristák könyvtárából.

A katalógusban szereplő művek többsége 17–18. századi edíció; ám ez önmagában semmit sem árul el az egykori gyűjteményről, sőt a példányok állományba kerülésének időpontjáról sem (mivel a múlt századi magánadományozások is tekintélyes mennyiségű régi könyvet tartalmaztak).

¹²⁶ VARGA András: *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi piaristák könyvtára* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tomus IX. Fasc. 1.), Szeged, 1986.

246 tétel esetében figyelemreméltó eredmény nyolc olyan janzenista-barát vagy janzenista kiadvány, amelyből öt tétel Quesnel *Réflexions morales*-jának kötete. Mindehhez hozzászámíthatjuk, hogy a bevezető tanulmányban közölt 1768-os könyvkötő-számla tanúsága szerint a könyvtár rendelkezett Muratori olasz nyelvű morális műveivel és Pouget katekizmusával is.

A legszigorúbb kritériumok alapján állíthatjuk, hogy Augustinus, Calmet, Fleury és Muratori tekinthető a 18. századi teológiai könyvtárak kötelező szerzőinek (tehát előfordulásuk önmagában véve nem jelent semmilyen irányzatosságot); Quesnel azonban nem fordulhat elő véletlenül. És valóban így van: valamennyi kötet Gúl János (1754–1826) possessor-bejegyzését viseli. Gúl János házfőnök volt a szegedi piarista rendházban, és áthelyezésekor, 1814 őszén, 116 kötetből álló magánkönyvtárát a rendháznak ajándékozta. Ebből ma már csak hét tétel azonosítható, az említett Quesnel-köteteken kívül még a következő kettő:

(43.) BURNET, Thomas: Th. Burnetii Telluris theoria sacra. Originem et mutationes generales orbis nostri. Quas aut jam subiit, aut olim subiturus est, completens. Accedunt archeologiae philosophicae, sive doctrina antiqua de rerum originibus. Editio ultima, priori longe correctior, et copioso rerum indice auctior. Amstelaedami, 1699, Joannes Wolters. 4° (RA 2067)
Possessor: Joannis Bapt. Gúl Inscriptus Bibl. Szegediensi — S.J.B.G.

(53.) *CONCORDIA* pia et unanimi concensu repetita confessio fidei et doctrinae electorum, principum et ordinum imperii, atque eorundem theologorum, qui Augustanam confessionem amplectuntur: cui e Sacra Scriptura, unica illa veritatis norma et regula, quorundam articulorum, qui post d. Martini Lutheri felicem ex hac vita exitum in controversiam venerunt, solida accessit declaratio; ante haec tempora communi eorundem electorum, principum ac ordinum imperii consilio, post vero singulari serenissimi Saxoniae electoris Christiani II. mandato, instituendis et erudiendis subditis ecclesiis atque scholis suis ad posteritatis memoriam typis vulgata. Cum appendice tripartita et novis indicibus ... Lipsiae, 1677–1678, Christophorus Uhmman. 8° (RA 2048–RA 2049)
Possessor: Joan. Bapt. Gúl Inscriptus Bibl. Szegediensi

Feltételezni lehet, hogy Gúl János érdeklődhetett a janzenista irodalom iránt, mert magánkönyvtárában több ilyen jellegű mű volt.

II. A szeged–alsóvárosi ferences rendház könyvtára

A ferencesek szegedi rendtörténete két jól elkülöníthető korszakra osztható: az 1530 előtti időkre, valamint a témánk szempontjából lényegesebb 1726-os második letelepedésre. (A két dátum között, a hódoltság korából a szalvatoriánus obszerváns ferencesek szegedi jelenlétére vannak adatok.) Maga az alsóvárosi kolostor és templom 1459–1468 között épült, és a hódoltság ideje alatt is megmaradhatott a ferencesek birtokában. 1726-ban a visszatelepedett minoritákkal erősítették meg a szegedi obszerváns ferenceseket, a rend ugyanis a paphiányra való tekintettel felvállalta plébánosi teendők ellátását az egyházmegyében. Az alsóvárosi kolostoregyüttes felújítása már 1690-ben elkezdődött, bár a munkálatok egészen a 19. századig elhúzódtak.

A 18. század második felében indult meg a rend elvilágiasodásának hosszú folyamata, amely ebben az esetben azt jelentette, hogy a szerzetesi életformát a világi papok életformájával cserélték fel. 1914-ben az utolsó házfőnök is világi pap lett.

A rend fő célkitűzése kezdettől fogva a lelkigondozás keretében végzett anyanyelvű prédikáció, valamint a gyógyítás, betegápolás volt – figyelmük tehát a lélek és a test gondozására egyaránt kiterjedt.

Az alsóvárosi ferencesek könyvtára az egyetlen olyan egyházi könyvtár, amely a középkortól 1951-ig folyamatosan működött (azaz könyvgyűjteményként használható volt).¹²⁷ A könyvekre vonatkozóan a 16. századtól maradtak fenn adatok; a legkorábbiak általában az állomány mentésére vonatkoznak. Nemcsak Szegedről, hanem Szegedre is menekítettek könyveket; ilyenformán az állomány állandó változásban volt. Eredetüket tekintve elsősorban a ferences rendházak közötti – tehát a konventuális, a szalvatoriánus és az obszerváns rendházak közötti – vándorlás adatolható. Örökölték könyveket megszűnt konventektől, valószínűleg az 1529-ben elmenekült domonkosok könyvtárát is átvették; ezenkívül vásároltak és könyvadományokat is kaptak. Egy 1748-as vizitációs jegyzék tanúsága szerint abban az időben 373 művet tartottak nyilván (a szám valószínűleg a

¹²⁷ A szegedi minoriták és a szalvatoriánus ferencesek is rendelkeztek külön-külön könyvtárakkal.

kolligátumok darabjainak felsorolása nélkül értendő). Ez igen jelentős mennyiség, figyelembe véve, hogy szegény és kislétszámú rendházzal van szó.

A 18. század közepe táján, a könyvek elérhetőbbé és ugyanakkor nélkülözhetetlenné válásával a könyvtár állománya ugrásszerűen növekedett. Ebből az időből könyvtárkezelési adatok is vannak. Modern értelemben vett katalógus azonban csak 1846-ban készült. A munkát Dubecz József végezte el, aki 1479 bibliográfiai egységet (2644 darabot) vett fel szakrend szerinti csoportosításban. Noha ezt a katalógust később igyekeztek kiegészíteni és folytatni, szakszerű és pontos összeírás nem valósult meg. 1930-ban körülbelül 4000 bibliográfiai tételt vettek számba. Az államosításkor, 1951-ben a gyűjtemény szétszóródott, és a pontos rekonstrukció lehetetlenné vált. Az állományból 540 kötetet visszaosztottak a szegedi Tudományegyetem könyvtárába, ahol azonosíthatóan nyilvántartják őket.

Varga András 1998-ban publikálta Dubecz József kéziratot katalógusát, és ezzel lehetővé vált az 1846-os állapotában rögzített könyvtár állományának vizsgálata.¹²⁸

Az egyházatyák csoportjában számos Augustinus-kiadvány található, ezek közül a *Meditationes et Soliloquia*, valamint a pelagiánusok ellen írt értekezések nagyon népszerű olvasmányok voltak a janzenisták körében, de természetesen a keresztény alapirodalomhoz tartoznak.

Viszont François–Aimé Pouget (1666–1724) katekizmusa (*Institutiones Catholicae*, 1765) már egyértelműen a janzenista irodalomhoz sorolható. A Mikes Kelemen kapcsán említett mű¹²⁹, amelyet Noailles bíboros egyházi jóváhagyása ellenére janzenista szellemű katekizmusnak ítélték, 1702-ben jelent meg először. 1712-ben egyházi indexre került, de ez nemigen befolyásolta terjedését és újabb kiadásait. (Latin fordításának címe: *Institutiones catholicae in modum Catecheseos...*). Első kiadásának nyomtatása közben egyházi revízióra került, de mivel ezt egy ugyancsak janzenista érzelmi szerző

¹²⁸ VARGA András: *A szeged–alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846.* (Olvasmánytörténeti dolgozatok VIII.) Szeged, Scriptum, 1998. (Bevezető tanulmány és bibliográfia.)

¹²⁹ Ő fordította magyarra; a kéziratban maradt munka forráskiadásban megjelent: *Mikes Kelemen Összes Művei* V/1-2, Budapest, Akadémiai K. 1986.

(P. N. Desmolets) végezte, a mű szellemisége végeredményben nem változott. Az itt feljegyzett 1765-ös kiadás körülbelül a huszonötödik az edíciók sorában.

A katekizmus klasszikus keresztény műfaj, lényegében a hitre vonatkozó ismeretek rendszerezett átadását célozza, s az apostoli időktől a jelenkorig használatos hitoktatási segédlet. Az egyházatyák, majd a skolasztika tudósai után humanista műveltségű teológusok is készítettek katekizmusokat. A felekezeti szakadások idején sorra megjelentek a különböző protestáns káték, amelyekre válaszul újabb katolikus katekizmusokat adtak ki, s szinte egyidejűleg megindult a nemzeti nyelvű változatok terjesztése is. Magyarországon történelmi okokból a protestáns kátéirodalom virágzása és hagyománnyá válása figyelhető meg – a katolikus káték, elsősorban a Canisius-féle latin és magyar nyelvű edíciók sohasem tudtak hasonló átütő befogadói sikert elérni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyarországi kátéirodalom a felekezeti hitvallás műfajává vált, miközben a katolikus hívek nem helyeztek erre megkülönböztetett figyelmet. Ezzel szemben például Franciaországban nemcsak egyházmegyékre adaptált katekizmusok jelentek meg, de a katolicizmuson belüli irányzatok is kifejezésre jutottak az egyes kiadásokban. Természetesen a katekizmus-műfaj kialakult kerete és a fontos definíciók mindig adottak voltak; az irányzatosság a részletekben (példák, magyarázatok, ajánlások), a hangvételben, a tartalmi súlyozásban volt tetten érhető.

A janzenista vonatkozású anyag érdekes darabja a *Der Geist des herrn Nicole* című munka, amely nyilvánvalóan Nicole életrajzának és teológiai munkásságának áttekintését tartalmazza, és a német szöveg több potenciális olvasót érhetett el. A bécsi janzenisták köréből három szerző, Anton Wittola, Joseph Riegger és Petrus Maria Gazzaniga szerepel az állományban: Wittolától egy ószövetségi történeti bevezetés, Rieggertől egy kánonjogi törvénykötet, Gazzanigától pedig két teológiai tankönyv. Paul Joseph Riegger (1705–1775) kánonjogász a jozefinista egyházreformok legfőbb megalapozójának tekinthető, amelyekben gallikán elveket érvényesített. Rigorista hitfelfogása alapján sorolják a bécsi janzenistákhoz.

A janzenistákkal rokonszenvező Alexander Natalis (Alexandre Noël) egy kommentárját és az evangéliumokhoz írt bevezetőit is megtaláljuk az

állományban; akárcsak a már említett augusztianus Giovanni Lorenzo Berti latin nyelvű egyháztörténeti összefoglalását. Egy német nyelvű életrajzi monográfia ismerteti Lorenzo Ganganelli, azaz XIV. Kelemen pápa pályáját.

Az eredetileg cisztercita szerzetes Giovanni Bona (1609–1674) kardinális rendkívül nagy műveltségű teológus volt; nevéhez elsősorban liturgiai művek és reformok fűződnek. Pályáját a torinói rendházban kezdte meg, majd Rómában végzett részben tudományos, részben hivatalos egyházszerkezési tevékenységet. Remélte, hogy idős korát már teljesen művei megírásának szentelheti, de VII. Sándor pápa a Szentszék és az index-bizottság irányítását bízta rá. Érseki stallumát 1669-ben kapta meg, azonban közismerten egyszerű, puritán életvitelén nem változtatott. Javadalmát hagyományosan a római misszionárius kollégiumra fordította. A janzenizmus irányzatával rokonszenvezett, sőt segítette is a mozgalmat.¹³⁰ Teológiai munkássága elsősorban a keresztény aszkézisre irányul (*Via Compendii ad Deum*; *Manuductio ad coelum*; *Horologium Asceticum*). Ez utóbbi, nagyon népszerű művet – olvasmányossága és szigorú elvei alapján – gyakran Kempis *Krisztus követéséhez* hasonlítják. – Bona kardinális másrészt kora kitűnő ókeresztényspecialistája is volt; a zsoldárhagyomány és a mise történetének jeles kutatója. A *De Rebus Liturgicis* c. művével kivívott tekintélye révén kérték fel liturgiai újítások bevezetésére (amelyek tehát valójában az eredeti gyökerekhez nyúltak vissza). – A szeged–alsóvárosi ferences rendházban a szellemek megkülönböztetéséről írt teológiai értekezése volt meg.

A *Casus conscientiae. De mandato Prosperi Lambertini, tardius Clementis 14i.* című tétel vitathatatlanul a janzenista vonatkozású irodalom része: a munka XIV. Benedek pápa híres, a lelkiismeretről szóló tézisét tárgyalja (hogy ti. a lelkiismerete ellenére még pápai bullákkal sem lehet kényszeríteni senkit semmire). Erre a passzusra a janzenistákon kívül később maga XIV. Kelemen pápa is hivatkozott.

Lodovico Antonio Muratori és Antoine Godeau is a már említett szerzők sorába tartozik, egy-egy kötetük szerepel a katalógusban.

Néhány tétel meghatározása problematikusabb: a 981. sorszámú (hiányos) *Controversia de sacramento Poenitentiae* c. munka – a bűnbánat

szentségéről – a kiadás évszáma alapján nagy valószínűséggel a janzenista kontroverziához tartozik. A következő, négykötetes tétel (*Controversia de Justificatione et bonis operibus*) szintén kapcsolódhat ehhez az irodalomhoz – hacsak nem egy reformáció idején írt mű újabb kiadásáról van szó.

Az 1479 tételt számláló katalógus egészét vizsgálva kitűnik, hogy a rendház rendkívül nagyszámú prédikációs kötetet (köztük magyar nyelvűeket is) és pasztorációs szakirodalmat gyűjtött. Az egyházatyák nem túl népes csoportjában Ágostontól található a legtöbb mű, viszont az egyházatyák közé soroltak későbbi teológusokat is (például Szalézi Szent Ferencet, Borromei Szent Károlyt vagy Roberto Bellarmino érseket). Kommentárok, bevezetések, konkordanciák és más teológiai segédkönyvek szintén kiugró számban találhatók. A különválasztott német nyelvű könyvek döntő többsége szintén prédikációs-kötet vagy homiletikai segédkönyv; és ezzel már a teljes állomány egyharmadát áttekintettük.

Ezután következik körülbelül 300 nehezebben jellemezhető tétel; katekézisek, kegyességi művek, szentek élete, elmélkedések, ferences irodalom, latin klasszikusok, dogmatikai művek, egyháztörténetek és zsinati összefoglalások.

Az állomány hátralevő része még aprólékosabban csoportosított: néhány nyelv szerint elkülönített tétel után teológiai traktátusok következnek (hermeneutikai tartalmúak, szentségekre, egyházi törvényekre, egyházatyákra, liturgiára vonatkozóak). Jelentősebb számot képvisel az erkölcsi (theologia moralis) művek csoportja, majd körülbelül ötven orvosi könyv következik. A kontroverziák tárgykörében szintén ugyanennyi művet találunk, végül a könyvrégiségek (és a *gotticus* betűvel nyomott könyvek) következnek. Mindez összesen 1109 tétel; az utolsó négyszáz cím a világi irodalom (jogi, bölcsész, természettani, történeti, magyar nyelvű könyvek, valamint szótárak és folyóiratok) témaköreit tartalmazza.

Az állomány összességében tehát jól illeszkedett a rend két fő célkitűzéséhez, a prédikáláshoz és a gyógyításhoz. A janzenizmus legfontosabb művei nem találhatóak meg; azonban a janzenista kegyesség irodalma (Pouget,

¹³⁰ Lucien CEYSSENS: *Johannes Bona et le Jansénisme*, in: *Benedictina* 10, 1956, 79 ff. 267 ff.

Godeau, Bona) és a bécsi janzenisták jelenléte kimutatható. Alexander Natalis és Wittola biblikus teológiai munkákkal van képviselve; a janzenista kontroverziáról pedig – talán – két összefoglalás tudósít. Az alsóvárosi ferencesek könyvtára tehát nem tekinthető janzenista művek tárházának, de megjegyzendő, hogy más irányzatok – leszámítva természetesen a *franciscanisticát* – még ennyire sem érhetők tetten.

III. A szegedi minorita könyvtár

A szegedi felsővárosi minoriták könyvtárára vonatkozóan szintén Varga András publikációjából tájékozódhatunk a legbővebben.¹³¹

A minorita ferencesek 1726 után telepedtek le a Felsővárosban, magukkal hozva saját könyvtárukat is, amelynek jól elkülöníthető része volt a Belgrádból elmenekült szerzetesek könyvgyűjteménye. Az 1764-ben összeállított katalógus 350 művet sorol fel; mennyiségét tekintve tehát vetekedett az alsóvárosi ferencesek könyvtárával. Az ezt követő évtizedekben a minoriták bibliotékája is számottevően gyarapodott, és több ízben történt erőfeszítés katalógus létrehozására – sajnos ezek többsége töredékesen vagy egyáltalán nem maradt fenn. 1912-13-ban 4080 művet tartottak nyilván. A gyűjtemény az 1949-es államosításkor, hasonlóan a piarista és két évvel később az alsóvárosi könyvtár sorsához, szétszóródott. A szegedi Tudományegyetem könyvtárába 144 kötet került vissza.

Ellentétben az eddig vizsgált állományokkal, a minorita könyvtár publikált 1764-es könyvjegyzéke egyetlen olyan címet tartalmaz, amely a janzenizmussal kapcsolatba hozható. Ez a következő:

A *Libri Gallici* csoportban az „*Oeuvres de Racine*” cím valószínűleg Jean Racine-ra vonatkozik. Ha az 1742-es vagy annál későbbi valamelyik kiadást birtokolták, akkor abban benne volt Racine emlékirata is Port–Royal-ról. (Máskülönben a minoriták könyvtára szépirodalmat nem tartalmazott, csupán a *Libri Gallici* hat tételéből négyről gyanítható vagy állítható, hogy ebbe a műfajba tartozik.)

A minorita könyvtár esetében éppen ez a hiány a feltűnő; hiszen ugyanolyan méretű teológiai állományról van szó, mint az alsóvárosi könyvtár esetében. Még a *Controversistici* csoportban sem találhatunk janzenizmussal foglalkozó művet (és ez a csoport is csupán tizenegy tételt számlál). A jegyzék egészét tekintve megállapítható a német teológiai művek és a pasztorációs szakirodalom jelentős aránya; számottevő az egyházjogi és humanista művek száma is, ám az egyházatyák, az egyháztörténeti munkák és a klasszikus

¹³¹ VARGA András: *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században* (Olvasmánytörténeti dolgozatok II.) Szeged, Scriptum, 1991. (Bevezető tanulmány és bibliográfia.)

szerzők hiányzanak. A *Libri Haeretici* csoport csupán egy Luther-Bibliát és Wilhelmus Amesius egyik művét tartalmazza. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a könyvtár gyarapításában nem a teljesség, hanem a praktikus használat célja dominált (kevés kivételtől eltekintve a tridenti zsinat utáni teológiai irodalommal). A kontroverziák, heretikus művek negligálása tudatos eljárásra utal – ezekkel az irányzatokkal a szegedi minoriták nem foglalkoztak.

A pécsi Klimo-gyűjtemény állományának elemzése

A Pécsi Egyetemi Könyvtárban található Klimo-gyűjtemény sorsa meglehetősen hányatott volt.¹³² Noha minden könyvtártörténet büszkeséggel említi, hogy Klimó György püspök (1710–1777) magánkönyvtára az első nyilvános, azaz szélesebb körben hozzáférhető szakkönyvtár volt Magyarországon – *publicae omnium utilitati* –, aranykora egyértelműen csupán Klimó püspök életére esett.

A szegény sorból származó főpap már fiatalon megkezdte a gyűjtést, és 1755-ben történt püspöki kinevezése adhatta az indítást egy igazán nagyarányú könyvtár létrehozására. A saját gyűjteményéből, valamint az elődjétől származó 3000 kötetes könyvtárból¹³³ és a pécsi káptalan 1000 könyvéből létrejött püspöki könyvtár színvonalas és tekintélyes gyűjteményt képviselt, ám ez csak a kezdet volt. Klimó György alapítványt hozott létre a könyvtár korlátolatlanul nyilvános működésére¹³⁴, és élete során nagyértékű vásárlásokkal gyarapította a gyűjteményt. Megvett teljes állományokat (pl. Dobai Székely Sámuel kapitány könyvtárának nagy részét); igénybe vette Batthyány Ignác erdélyi püspök segítségét a gyarapításban. Külföldi kapcsolatai közül feltétlenül megemlítendő a janzenista hírben álló bécsi teológus, Pietro Maria Gazzaniga professzor, aki több ízben ajánlott könyveket és személyesen is járt Pécsen. Az állománygyarapítás érdekében a püspök hasonló, személyes kapcsolatot ápolt Drezdával és Rómával. Ez a körülmény arra utal, hogy Klimó kifejezetten igényes, kora tudományos igényeinek megfelelő könyvtárat kívánt kialakítani. Tervei között szerepelt a pécsi egyetem megalapítása – ez nem valósult meg, de a könyvtárfejlesztést nyilvánvalóan befolyásolta. Egyik kedves pártfogoltját, Koller Józsefet (1745–1832) kifejezetten arra képezte, hogy könyvtárvezetői teendőinek

¹³² VARJU Elemér: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1907. – VASSKÓ Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai*, Pécs, 1932. – *Pécsi Egyetemi Könyvtár*. Jubileumi évkönyv 1774–1974. Szerk. FÉNYES Miklós, Pécs, 1974.

¹³³ Berényi Zsigmond püspök († 1748) teológiai, liturgiai, történeti és jogi művekből álló hagyatéka.

¹³⁴ Ez 1774-ben, a szakszerű elhelyezés után indult meg. A könyvtár használatától csak az írástudatlanok, a közveszélyes egyének és a *fecsegők* (*fabulator*) voltak eltiltva.

megfelelhessen. Katalógusról már az 1760-as évekből van adatunk, ami a használhatóság legfontosabb kritériuma.

Klimo György életének végén már 15.000 művet számlált a gyűjtemény, de az alapító halála után – hiába maradt a posztján még évtizedekig Koller József – lassú hanyatlás köszöntött a könyvtárra. Ezen az sem segített, hogy az utódok közül Esterházy Pál László, vagy később Szepessy Ignác sokat áldozott rá. A kanonoki hagyatékok nem pótolták a tervszerű, folyamatos fejlesztést, és a 19. század végén már csak a „régiségbúvárok” látogatták, azaz múzeumi jellegű gyűjteménnyé vált.

1923-ban a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre településével már-már megvalósult volna az évszázados álom – Zichy Gyula püspök az egyetem céljaira átengedte a püspöki könyvtár épületét és kb. 35.000 kötetes állományát – ekkor azonban a pénztelenség, a Trianon utáni átrendeződés zűrzavara és a gazdasági válság hátráltatta a kibontakozást. A második világháború utáni évtizedekben elpusztult a harmincas években készült katalógus; s ezt csak a hatvanas években sikerült pótolni. A szélesebb kutatói kör kiszolgálását lehetővé tevő nyomtatott katalógus 2001-ben jelent meg.¹³⁵

A rövid áttekintésből is nyilvánvaló, hogy a pécsi Klimo–könyvtárat nem tekinthetjük egy személy ízlésének, érdeklődésének lenyomataként. Bizonyos azonban, hogy legrégebbi, eredeti állománya a 18. század teológiai olvasmányait teljességre törő igénnyel tartalmazza. Így gondolta Zolnai Béla is, aki Vasskó Ilona közleménye alapján vette számba a Klimo–könyvtár teológiai állományának a janzenizmussal kapcsolatba hozható köteteit.

Zolnai Béla azonban, talán külső körülmények miatt, nem végezte el a teljes állomány vizsgálatát, csupán a francia nyelvű állományrészt tekintette át és ebből publikált néhány fontos tételt. Már ezek is arra utaltak, hogy Pécssett megtalálható (és hozzáférhető) voltak a legfontosabb janzenista források. A most megjelent katalógus segítségével elvégezhető volt a teljes állomány vizsgálata.

¹³⁵ MÓRÓ Mária Anna: *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimo–könyvtár katalógusa*. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa; Bp. Tarsoly Kiadó, 2001.

A Klimó-gyűjtemény esetében külön érdekesség, hogy – amint erről Csajághi Sándor, Klimó életrajzírója beszámol¹³⁶ – az alapító püspök halála után egy tervszerű „tisztogatás” keretében az eretneknek minősített szerzők köteteit kivonták és megsemmisítették. Mintegy 200 kötet pusztulásáról van szó; és a gyűjtemény jellege, valamint a prohibitus könyvek korabeli indexe kétségtelenné teszi, hogy sok janzenista mű vesztett oda.

Janzenista irodalom a Klimó-könyvtár állományában

Betűrend szerint haladva, az első klasszikus szerző Antoine Arnauld – neve alatt 14 önálló tétel szerepel, továbbá a Nicole-lal közösen jegyzett *Logica (L'art de penser)* egy latin és egy francia kiadásban. A művek tartalmazzák Arnauld legfontosabb teológiai értekezéseit: a *De la fréquente communion* két különböző kiadásban is fennmaradt (az 1683-as edíció Petheő Imre possessor-bejegyzését tartalmazza); ide tartozik még a Jézusban való hit üdvözítő voltáról írt munka; a görög- és más keleti kereszténység dogmatikai összevetése a katolikus hittel; a szentségekről szóló értekezés (melynek kapcsán a reformáció sákramentum-értelmezését is tárgyalja), valamint az egyházatyák teológiájáról írt kötete. – Mivel Arnauld munkásságának java részét a polemikus teológiai irodalom alkotja, nem meglepő, hogy ezeket találjuk nagyobb számban: a Mons-ban kiadott Újszövetséggel kapcsolatos vitairatok közül kettő is megvan a Klimó-könyvtár anyagában, a *De la perpétuité de la foi* c. mű körüli kontroverzia anyagából is több viszontválasz. Egy vitairat az általános zsinat autoritásának kérdésében foglal állást, egy másik a kálvinistákkal vitatkozik a megigazulás-tan értelmezésében. Egy apológia a szentatyák teológiájával érvel a kegyelemtannal kapcsolatosan – ez a kötet Pietro Maria Gazzaniga possessor-bejegyzését tartalmazza¹³⁷, bizonyítván, hogy a bécsi professzor tulajdon könyvei közül is ajándékozott Klimó Györgynek.

¹³⁶ CSAJÁGHI Sándor: *Klimó György pécsi püspök élete*, in: Munkálatai a pesti növendékpapság Magyar Iskolájának 5., 321–343. pp. – A könyvek elégetéséről a 331. oldalon.

¹³⁷ „Gazzaniga Vienna 1764”

A következő szerző Arnould D’Andilly (1588–1674), aki szintén a nagy Arnould-családhoz tartozott. Tőle egy szentek élete-összeállítás található Pécsen.

Jacques Joseph Duguet-től három mű van meg: egy fejedelmi tükör német fordításban – ez Gruber György possessor-bejegyzését tartalmazza –, egy francia szentírási vezérfonal és a Rómaiakhoz írt levél kommentárja.

A németalföldi janzenista, Zeger Bernard van Espen összes művét egybegyűjtötte Klimó György – egy *opera omnia canonica*-kiadás mellett két *opuscula varia*-kiadás is megvan, amelynek kiegészítő kötete Espen életrajzát is tartalmazza. Emellett még kilenc különböző kánonjogi és kánonjog-történeti mű szerepel a katalógusban; közülük kettő eredetileg szintén Gruber György könyvtárából származik.

Le Maître de Sacy titkárának, Nicholas Fontaine-nek történeti szentírásmagyarázata nemcsak francia eredetiben volt meg Pécsen, de a budai Landerer-nyomdában készült horvát nyelvű fordítása is.

Cornelius Jansenius *Augustinus*ának első, 1640-es kiadása és az evangéliumokhoz írt kommentárja megvolt és máig fennmaradt a könyvtárban. Pierre François Lafiteau az Unigenitus-bulla történetét írta meg két kötetben, ez francia eredetiben és olasz fordításban maradt fenn.

Saint-Cyran titkára, Claude Lancelot teológiai művei valószínűleg megvoltak a gyűjteményben, de ma már csupán új módszerrel kísérletező latin nyelvkönyve található meg (szintén francia és olasz verzióban).

Philippe Le Cerf de La Viéville (1677–1748) neve alatt szerepel egy speciális monográfia az Unigenitus-bulla történetéről. A bencés szerző tudós filológus és rendtörténész volt. Egész életében krónikus betegség gyötörte, élete utolsó tizenhárom évében ágyban fekvő beteg volt. Egy összefoglalást készített kongregációja tagjainak irodalomtörténeti munkásságáról, amelyet hiányosságai miatt többen kritizáltak. Nagyobb elismerés fogadta az Unigenitus bulla történetéről szóló művet, amelyet nem a teljesség igényével, csupán a renddel kapcsolatos összefüggésekre koncentrálni írt. A bullával foglalkozó, valamelyik irányban elfogult írások között ugyanis kivételnek számított tárgyilagos hangvételével – ez talán éppen a szerző kényszerű elszigeteltségével magyarázható.

A következő tétel – *Memoires composés par les plus célèbres jurisconsultes et theologiens de France* – az apellánsok ügyéhez kapcsolódik. Az *Unigenitus* bullát a párizsi parlament 1714-ben csak fenntartásokkal fogadta el; Louis Antoine Noailles bíboros a hozzá csatlakozó nyolc püspökkel egyetértésben nemzeti zsinat elé kívánta terjeszteni a szöveget. Ez akkor nem valósult meg; de Orléans-i Fülöp régenssége idején, 1717-ben négy püspök egy fellebbezést készített a bulla ügyében az egyetemes zsinathoz. (A négy püspökhöz később többen is csatlakoztak.)

XI. Kelemen pápa 1718-ban *Pastoralis officii* kezdetű bullájában elutasította a fellebbezést és kiközösítette az apellánsokat. A francia klérus azonban egyrészt ismét fellebbezett az igazságtalannak ítélt döntés ellen; másrészt a párizsi parlamenthez fordult a *Pastoralis* bulla hatályon kívül helyezése érdekében (ezzel a fordulattal kapcsolatosak a kötetben közölt iratok). Az apellánsok ügye még évtizedekig megosztotta az európai egyházpolitikát.

Pierre Nicole-tól megvolt az Arnauld-val közösen írt *Logica* és főműve, az *Essais de morale* egy 18. századi (tehát a teljes, kibővített változatot tartalmazó) kiadásban. 1815-ben a pécsi könyvtár beszerezte Horváth János magyar fordítását is (*Hitbéli s erkölcsi oktatások...*).

Az Arnauld-tanítvány és rigorózus janzenista Johannes Opstraet (1651–1720) öt teológiai munkája maradt fenn az állományban, közte főműve, a *Pastor bonus* is.

Érdekes módon Blaise Pascal-tól nem maradt fenn nagyszámú kiadvány; mindössze a *Les provinciales* egy francia és egy latin kiadásban, a *Pensées* Madame Périer Pascal-életrajzával kiegészített kiadása és a *Gondolatok* első magyar kiadása¹³⁸, amely azonban már kívül esik vizsgált korszakunkon. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a könyvtár 18. század végi teológiai „tisztítása” során a legfontosabb Pascal-művekből legalább egyet-egyet igyekeztek megmenteni. A latin nyelvű Vidéki Levelek 1775-ös kiadása Király József possessor-bejegyzését őrzi; a tulajdonos valószínűleg azonos Király József pécsi püspökkel, aki 1825-ben hunyt el.

¹³⁸ Hilibi Gál Domokos fordítása, Pest, 1831.

A következő szerző, a 17. század végén – a 18. század első felében működött bencés Mathieu Petitdidier kétarcú jelenség: pályája elején elkötelezett janzenista volt (az Unigenitus-bulla ellen apellálók közé tartozott), később azonban pontosan az ellenkező irányban, hasonló kérlelhetetlenséggel a pápai tekintélyelv mellett foglalt állást. A Klimó-könyvtár állományában megvan tőle Pascal *Vidéki Levelek* c. vitairatának apológiája (amelyben a jezsuitákkal szemben védelmezi a janzenista felfogást); és megvan – mindjárt három különböző kiadásban is – a pápai tekintélyről és csalhatatlanságról írt műve, amely második korszakához köthető.

E művében Petitdidier világosan elhatárolódik korábbi meggyőződésétől, és minden erudíciójával a pápai infallibilitás mellett érvel (a janzenisták mindvégig azon az állásponton voltak, hogy az egyetemes egyház /zsinat/ szentesítése szükséges a pápai döntésekhez). Petitdidier természetesen az egész egyháznak szóló, különleges pápai kinyilatkoztatásokról beszél; magánszemélyként a pápa is tévedhet, sőt akár eretnekség bűnébe is eshet. Érvelésének mindvégig gyenge pontja, hogy a pápai csalhatatlanság az egyház történelme folytán nem tudott dogmai rangra emelkedni (egészen 1870-ig, amikor teljesen Petitdidier felfogásában hirdették azt ki). – A kötetek közül az 1727-es kiadásban ismét Király József possessor-bejegyzését találjuk.

Jean Pichon műve a gyakori szentáldozás körül támadt teológiai diskurzus terméke; az egyház korabeli gyakorlatát és az evangéliumok szellemét állítja szembe.

Pasquier Quesnel személyéhez két tétel kapcsolódik (ebben az esetben is gyanakodhatunk a célzatos szelekcióra): az egyik névtelen kiadvány az Unigenitus-bulla körüli populáris kontroverzia-irodalom terméke, a másik Quesnel vitairata saját műve, a *Réflexions morales sur le Nouveau Testament* védelmében (és az Unigenitus-bulla ellenében).

Bonaventure Racine egyháztörténetét francia eredetiben, az első kiadás sorozatában sikerült beszerezni.

Nem hiányozhatott Jean Racine művei közül a Port–Royal történetét megörökítő alkotás sem; és megvolt Louis Racine mindkét tankölteményének – a kegyelemről és a vallásról írt poémáknak – francia eredetije és német fordítása (a protestáns magyar fordítás viszont nem volt meg).

A janzenista szerzők között számontartott Louis–Jacques de Chapt de Rastignac pásztorlevele a Tours-i egyházmegye papjainak a bűnbánat, a penitencia és az áldozás gyakorlati kérdéseit helyezi előtérbe – a mű olasz fordításban van meg a Klimó-gyűjteményben.

Egy helységnév és nyomdajelzés nélkül megjelent kiadvány szintén az Unigenitus-bulla körül támadt hatalmas vitairodalom körébe tartozik; ez az elítélt tételeket a jezsuiták, a Szentírás és az ismert egyházi szerzők állításai fényében vizsgálja; a következő tétel pedig az apellánsok ügyéhez kapcsolódó irodalom darabja: az olasz kiadvány személyes hangvételű, levélformához fűződő kommentár keretében foglalkozik a kérdéssel.

Laurent Etienne Rondet röpirata Bonaventure Racine egyháztörténetének védelmezésére készült; válaszul egy támadó írásra és válaszul egy másik, a janzenista szellemiséget támadó műre.

Végül Antoine de Singlin (1607–1667) – a Port–Royal gyóntatója, a zárda előljárója a janzenisták első nemzedékének idejében – vezérfonala is szerepel a Klimó-könyvtár állományában, amelyet Jézus misztériumának átéléséhez és a nagy keresztény ünnepekre való lelki készüléshez állítottak össze hívei, ő maga ugyanis semmilyen írásos feljegyzést nem készített.

Louis–Sébastien Le Nain de Tillemont (1637–1698) francia pap és történész a Port–Royal *petites écoles*-jának volt a növendéke, Pierre Nicole oktatta. Történészként meggyőződése volt, hogy az eseményeken (ténytörténeten) túl a kiváltó okok gyökeréig kell visszamenni. Pappá szentelése viszonylag későn, csaknem 40 éves korában történt meg – minden bizonnyal azért, mert janzenista módon akart megbizonyosodni hivatásáról. Port–Royalban élt egészen 1679-ig (a közösség feloszlataáig), akkor ősei birtokára vonult vissza Tillemont-ba. Haláláig élt ott visszavonultan, hátralevő éveit történeti munkáinak és imaádságnak szentelve. (Isaac–Louis Le Maître de Sacy számára két évig gyűjtötte az anyagot Szent Lajos királyra vonatkozóan, de Sacy halála miatt megghiúsult a tervezett monográfia.) – A Klimó-könyvtárban megvan Tillemont két nagyszabású főműve, a *Histoire des empereurs et des autres princes* és a korai kereszténységről írt *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique*.

A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható irodalom a Klimó-könyvtár állományában

Az első ide sorolható, már többször említett szerző, Alexandre Noël művei nyolc tételben maradtak fenn a gyűjteményben – az eddigi elemzésekből megállapítható, hogy ismert, megbecsült teológiai szerző volt Magyarországon; Pécsen talán a legteljesebb számban találhatók meg művei (köztük a Pál apostol leveleihez írt kommentárja, az evangéliumokhoz készített bevezetése, bibliai egyháztörténete, egy homiletikai tankönyve, a tridenti zsinat dogmatikai-morális határozatainak ismertetése). Egy kisebb kötete a kegyelemtani kontroverziákhoz kapcsolódik.

Augustinus művei rendkívül sok kiadásban megtalálhatók a Klimó-könyvtárban. *Opera*-kiadásból a katalógus egy 18. századi, 11 kötetes sorozatot tüntet fel (1729–1734 között jelent meg Velencében, „exl. Georgii Klimó 1754”-jelzéssel). Ezenkívül még hat 19. századi *opera*, ill. *opera omnia*-kiadás található. Az önálló kiadások között szerepel egy *Confessionum libri* (1715), két *De Civitate Dei* (az egyik ősnymtatvány), egy *De doctrina christiana* (1764). Témánk szempontjából fontos a két *De gratia Christi* (Jaurini, Streibig, 1770; possessor-bejegyzés: Francisci Fridvalszy 1792; és Tyrnaviae, Typ. Collegii Acad., 1767). Ezen kívül két *epistolae*-, négy *excerpta*-kiadás; két *meditationes*, egy *milleloquium*, egy *sermones* és három *soliloquia* található még Augustinustól.

A nagy egyházatyához hasonlóan a tudós XIV. Benedek pápa művei is nagy számban, összesen 31 tételben fordulnak elő a Klimó-könyvtárban (B387–B417. katalógusjelzetek); és ez a mennyiség szokatlanul kirívó lenne, ha nem literátus pápáról volna szó. A kiadások közül témánkba vág a brévék és konstitúciók csoportja (az apellánsok ügyével kapcsolatban); valamint a *theologia moralis* tárgykörbe sorolt teológiai írások, amelyek a janzenizmushoz közelálló felfogásról tesznek bizonyosságot.

Antoine Henri Berault–Bercastel nagyszabású francia egyháztörténetének (összesen 24 kötet) utolsó négy kötete tárgyalja a janzenizmus teljes történetét (annak kezdetétől 1721-ig, XI. Kelemen pápa haláláig). A művet német fordításban, bécsi kiadásban szerezték be.

Giovanni Lorenzo Berti neve is több ízben szerepelt már; Pécssett műveinek gyűjteményes kiadásait találhatjuk meg. Témáiból kitűnik, hogy a bűnbeesés és a kegyelem teológiai problémája különösen foglalkoztatta. – Az *Opus de theologicis disciplinis* második kötetének alcíme a következő: „*Augustianum systema de gratia ab iniqua Bajani et Janseniani erroris insimulatione vindicatum.*” Ebből akár arra is lehetne következtetni, hogy Berti a janzenizmus tételeit cáfolta volna; ám a cím védelme alatt igazolás, apológia rejtőzik. – Elsősorban ennek a könyvnek alapján tekintették Bertit janzenista-szimpatizánsnak.

A janzenistákkal rokonszenvező cisztercita Giovanni Bona (1609–1674) kardinális egy opera omnia-kiadással és hét különböző művel képviseli magát az állományban. Egyes tételek a lelkeségi irodalomhoz köthetők (a szellemek megkülönböztetéséről, a keresztény életvitelhez és praxishoz szükséges tudnivalókról); másrészt megvan a kardinális válogatott leveleinek kiadása, illetve a liturgia reformjáról írt nagyszabású műve (ez utóbbiban ismét Gruber György possessor-bejegyzése szerepel). Magyar fordításban is fennmaradt *A keresztényi életnek kezdeti és tanúsági* c. műve (Horváth József, 1778). Ebben egy 19. századi tulajdonosi bejegyzés mellett a következő kéziratos bejegyzés olvasható: „*ne busulj barátom, majd jobbra fordul egyszer a kotzka, nem mindig boldogtalan az ember, midőn olyannak lenni gondollya magát*”.

Augustin Calmet (1672–1757) apát ugyancsak a kedvelt teológiai szerzők közé tartozik, 12 tétel sorakozik neve mellett. Pécssett is megvolt a janzenista bibliafordítás alapján készült teljes bibliai kommentárja és szótára, ezenkívül világtörténete (latinul és olasz fordításban), a predesztinációról írt értekezése, Jézus-életrajza, szentírási bevezetője szerepelt a gyűjteményben. – Bár nem a tárgyunkhoz tartozik, mégis érdemes külön megemlíteni az Erdélyben fellelhető vámpírokról szóló értekezését, amely fő forrása lett a későbbi keletű horror-irodalomnak¹³⁹.

Hieronymus Joseph von Colloredo érsek korábban tárgyalt, janzenista ihletettségű reformterveket vázoló 1782-es pásztorlevele természetesen itt is fellelhető.

¹³⁹ A Klimo-könyvtárban olasz fordításban van meg: *Dissertazioni sopra le apparizioni de spiriti, e sopra i vampiri, oi redivivi d'Ungheria, di Moravia...* Venezia, S. Occhi, 1756.

A rendkívül termékeny szerző, Daniele Concina (1687–1756) XIV. Benedek pápa köréhez tartozott; a jezsuita teológia nagy ellenfele volt. A 23 tétel között több kiadásban is szerepel tízkötetes főműve, a teológia dogmatikai–morális rendszerezése. Írt a bűnbocsánat (feloldozás) kérdésköréről; a színjátékok szekuláris és egyházi fejlődéséről. Foglalkozott a szerzetesi szegénység kérdésével a tridenti zsinat határozatainak értelmében; vitairatot írt kora elvilágiasodó szellemi irányzatai – az ateizmus, a deizmus, a materializmus és az indifferencizmus – ellen. Témánkhoz tartozik, hogy könyvet szentelt a probabilizmus és a rigorizmus történetének (elutasítva a jezsuiták által kedvelt előbbi módszert és érvelve az erkölcsi szigorúság mellett), valamint a kazuisztika kritikájának; és több kötetben elemezte az ősegyház, az újkori egyház és a szerzetesrendek egyházfegyelmének gyakorlatát. Az apellánsok ügyével is foglalkozott, és nyíltan vitába szállt a jezsuita doktrínával. – A tételek jelentős része olasz nyelvű.

A janzenistákkal rokonszenvező Ellies Louis Du Pin egyháztörténész szintén sok művet jegyzett, és Pécsen is megtalálható – két különböző kiadásban – a *De antiqua ecclesiae disciplina* c. értekezése. Ezenkívül egy bibliai prolegomena, egy teológiai tankönyv és a 19 kötetes *Nouvelle bibliotheque des auteurs ecclésiastiques* c. bio-bibliográfia tesz tanúságot korabeli közkedveltségéről.

Joseph Valentin Eybel neve a Verseggy-könyvtár elemzése során fordult elő; a bécsi kánonjogásztól 7 mű szerepel a Klimo-könyvtár katalógusában – a *Was ist der Ablass?* c. röpirat kivételével egyházzogi értekezések és kézikönyvek. Érdekes, hogy hivatalos egyházi kiközösítése ellenére (és a teológiai felülvizsgálat igényével megtartott szelekció ellenére) műveit megtartotta a püspöki könyvtár; ugyanakkor Eybel azon egyházi szerzők közé tartozik, akiknek műveit a protestáns gyűjtemények is beszerezték.

Ez az állítás igaz a hányatott sorsú Fessler Ignaz Aurel-re is, róla részletesebben szoltunk a Ráday Könyvtár és a debreceni Nagykönyvtár kötetei kapcsán. A pécsi Klimo-könyvtárban önéletrajzát kivéve minden fontos műve megtalálható 19. század legelejei kiadásokban. – Fessler éppen önéletrajzi vallomásai miatt kapott helyet a janzenizmussal rokonszenvező írók között (amelyben részletesen szól lelki fejlődésének janzenista korszakáról). Irodalmi

munkásságát inkább a felvilágosodás és a romantika jegyei és eszméi határozzák meg.

Nem esett szó még François duc de Fitz-James-ről, Soisson püspökéről. *Mandement et instruction pastorale* c. pásztorlevelében állást foglalt a janzenistákat üldöző jezsuitákkal szemben. Ő maga aláírta a *Formulárét* és elfogadta az *Unigenitus*-bullát; tehát nem tekinthető janzenistának, de nem tagadta meg szigorú augusztiniánus felfogását a hit és a vallásgyakorlat terén. – A Klimo-könyvtár még két művét tartja számon; az egyik vasárnapokra és ünnepnapokra szóló főpásztori instrukciókat tartalmaz; a másik egy kései magyar fordítás: *Fitz-James Ferentz oktató beszédei...* címmel 1830-ban adta ki Végh István.

Claude Fleury művei minden eddig vizsgált állományban előfordultak, általában nagy számban, több példányban. Pécsen is 17 tételben sorolja ezeket a katalógus; megtalálható a nagy egyháztörténeti és káté-történeti monográfiája (előbbi francia és latin kiadásokban és a részleges magyar fordításban, az utóbbi német fordításban is), egyházzogi összefoglalása, *Az Israelitáknak és a keresztyéneknek szokásaik és erkölcsaik* c. értekezés francia eredetiben (Gruber György possessor-bejegyzésével), valamint magyar és olasz fordításban, és több kisebb teológiai műve.

Egy 18. századi olasz egyháztörténész, Andrea Gallandi gyűjteményes kötetet állított össze *De vetustis Canonum collectionibus dissertationum sylloge* címmel. A kötetet az egyházzogra koncentráló történeti és elméleti tanulmánygyűjteménynek szánta. A címlapon megnevezett nyolc szerző között szerepel Pasquier Quesnel neve, ám Pierre de Marca-é, a *Formuláré* egyik fogalmazójáé is – Marca olyan elkötelezett üldözője volt a janzenista irányzatnak, mint amilyen hajlíthatatlan janzenistának számított Quesnel. Az 1778-ban kiadott tanulmánykötetben azonban, tudományos teljesítményük révén, mindketten helyet kaptak.

A pécsi kapcsolataik okán is említett olasz származású bécsi professzor, Pietro Maria Gazzaniga három tankönyvvel és társszerzőkkel írt teológiai művekkel szerepel a katalógusban. (Az egyik társszerzőt, Giuseppe Bertierit szintén a bécsi janzenista körrel hozza összefüggésbe a szakirodalom.)

Megtalálható Gazzaniga főműve, az ágostoni és tomista teológia összegegyeztetetőségét tárgyaló kötet, valamint előadásainak gyűjteménye is.

Egy terjedelmes, 1793-ban kiadott kolligátumkötet – *Gesammelte Schriften unserer Zeiten zur Vertheidigung der Religion und Wahrheit* – 12. kötetének második darabja a janzenisták és a katolikus egyház viszáljának békés rendezését szorgalmazza (figyelemre méltó a kissé késeinek tűnő dátum). Ugyanebben a sorozatban a 16. kötet ötödik darabja a következő címet viseli: *Was sind im Ganzen genommen Diejenigen, die unter dem Namen Jansenisten, Appellanten, Aufklärer, Kirchenreformatoren etc. vorzüglich Frankreich, die Niederlande, manche Theile Deutschlands und Italiens die Zeit her verwirrten?* A brosúra fogalmi és tartalmi tisztázásra törekszik a 18. századi egyházi csoportok körében. Igen tanulságos, hogy ez a német kiadvány is mintegy szinonimaként kezeli a „janzenista–apelláns–aufklérista–reformpárti” meghatározásokat (Szaitz Leó szóhasználatához hasonlóan, aki valószínűleg ehhez hasonló forrásokból tájékozódott.)

A janzenistákkal rokonszenvező Antoine Godeau olaszra fordított egyháztörténete és a *theologia moralis* tárgyában írt monográfiája szerepel a Klimó-könyvtár katalógusában.

Joseph Hillmair temetési beszéde a bécsi janzenista kör vezéralakjának, Simon von Stock püspöknek állít maradandó emlékezetet.

Johann Nikolaus von Hontheim püspök (1701–1790) Febronius álnéven közzétett nagy egyházpolitikai művéről és az ehhez kapcsolódó vitairodalomról korábban már részletesebben is szó esett. Klimó György könyvtárában fennmaradt egy példány a *De statu ecclesiae* 1763-1770-es kiadásából, és két tétel a vitairodalomból. (Valójában meglepő, hogy a 18. század közepének e híres esete csak ilyen szerényen reprezentált.)

Ezzel szemben a protestáns Pierre Jurieu művei közül négy kötet is megtalálható, köztük a bűnös ember és Isten igazságáról szóló értekezése, a vállalt hívő élet előnyeiről és a kegyelemről szóló művek.

A népszerű Kempis Tamás, akinek szellemi örökségével minden szigorú elveket követő teológiai irányzat azonosulni tudott, több példányban és kiadásban áll rendelkezésre a Klimó-könyvtárban. (Csupán annyiban tartozik témánkhoz, hogy a janzenistáknak is kiemelten kedvelt és gyakran hivatkozott

olvasmánya volt.) A *Krisztus követése* két latin, két francia, egy olasz, egy spanyol, egy cseh, egy szlovén, egy magyar és egy latin *opera omnia*-kiadásban található. Az egyik francia és az egyik latin nyelvű példányban ismét előfordul a „G. Gruber” (Gruber György) possessor-bejegyzés.

Jean Frederic Le Bret az *In coena Domini* bulla körüli viták és körülmények részletes történetét írta meg, ennek német fordítása található meg az állományban (*Pragmatische Geschichte der so berufenen Bulle in Coena Domini...* 1769). Ez a pápai irat mindenben az Unigenitus-bulla rendelkezését kívánta megerősíteni és kiterjeszteni, ám akárcsak azt, ezt sem fogadták mindenhol tetszéssel. Az *In coena Domini* a hitélet olyan területeit érintette volna, amelyet az abszolút uralkodók állami fennhatóság alá esőnek ítélték, s így például sem Mária Terézia, sem II. József nem engedélyezte a bulla kihirdetését. (A kötetben Petheő Imre és Gruber György possessor-bejegyzése olvasható.)

Egy névtelen kiadvány – *Lettere d'un direttore ad un suo penitente intorno al libro intitolato: Lettere provinciali* – Pascal Vidéki Levelek c. művének védelmében készült.

A tudós filológus és bencés Jean Mabillon (1632–1707) rendtörténeti és diplomatikai műveiről ismert. Igen tájékozott volt a janzenizmus körüli vitákat illetően. Nem csatlakozott a mozgalomhoz, de a janzenista teológiai felfogással szimpatizált. Híve volt a gallikán egyház eszméjének. A Klimó-könyvtárban hat munkája van meg, köztük a híres rendtörténet, a diplomatika és a gallikán liturgiáról írt kötetek.

A 18. században rendkívül népszerű és Magyarországon is kedvelt Lodovico Antonio Muratori műveit a Klimó-könyvtárban is számos példányban megtalálhatjuk. A leghíresebb történeti munkái és forráskiadványai nem is szerepelnek a felsorolásban (azokat ugyanis cím szerint vette fel a katalógus, így pl. a *Rerum Italicarum*-sorozatot); nem beszélve az ugyancsak jelentős Muratori-reflexiókról. Így is 24 önálló tétel maradt fenn, ezek közül itt csupán kettőt emelek ki: a keresztény szeretetről írt teológiai munkáját (*Della carita cristiana* /olasz és latin kiadásokban, valamint Gálfalvi Ózdi Ferenc 1776-os magyar fordításában/; és a helyes devócióról írt értekezését (*Della*

regolata divozion de' Cristiani /olasz, latin és német, valamint egy 1763-as magyar fordításban).

A *Neueste Sammlung jener Schriften* gyűjtőcím alatt rengeteg kötetet és alcímet sorol fel a Klimó-könyvtár katalógusa; ezek közül két kötetben találhatunk a janzenizmusra vonatkozó tételeket. A 14. kötetben kettőt:

Koll. 1.: *Kurzer Unterricht von dem Jansenismus, für Leute, die in der Sache nicht genug bewandert sind.*

Koll. 2.: WARMONT: *Was ist die Utrechter Kirche? und woher entspringt sie?*

Az első irat a janzenizmus irányzatát mutatja be hangsúlyozottan alapfokon, a témában teljesen járatlanok számára, a második az utrechti (janzenista) egyházat ismerteti.

A 15. kötetben négy további tételt határozhatunk meg:

Koll. 1.: WARMONT: *Fortsetzung von dem Ursprunge der Utrechter Kirche.*

Koll. 2.: *Der Jansenismus ist kein Schreckenbild der Kinder.*

Koll. 3.: [BERGER von Charancy, Georg Lazar]: *Unerhörte Ränke der eigentlichen Jansenisten, und erzboshafte Lehren des Jansenismus aufgedeckt in dem Hirtenbriefe des -- Bischofs zu Montpellier. 1740.*

Koll. 4.: *Geheime Satzungen des Jansenismus. Kreisbriefe an die Herrn Lehrjünger des heiligen Augustinus um die Unwissenheit derer kenntbar zu machen, so einer andern Lehre folgen, als zu der sich die Kirche bekennet.*

Az első írás az utrechti egyház kialakulását elemzi; a többi a 18. századi janzenizmusra vonatkozó röpiratok, vitairatok körébe tartozik.

A janzenisták érdekében fellépő Louis Antoine Noailles párizsi érsek személyét említettük korábban, a Klimó-gyűjteményben megtalálható XI. Kelemen pápához intézett levele (kiadásjelzés nélkül jelent meg), amelyben az *Unigenitus* bulla kiadása ellen érvelt.

Enrico de Noris (1631–1704) olasz történész Janseniushoz hasonlóan már fiatal korában elkötelezte magát Augustinus teológiája és Augustinus tanulmányozása mellett. 1647-ben lépett az ágostonos rendbe; tanulmányait egyre magasabb szinteken egészen 1672-ig folytatta. Főműve, a *Historia Pelagiana* 1673-ban jelent meg először. Már ebből is nyilvánvaló, hogy Ágoston teológiájából különösen a kegyelemtan vonzotta. Álláspontja

gyakorlatilag megegyezett a janzenistákkal, azzal az egyetlen különbséggel, hogy a tudós alkatú Noris nem vett részt a janzenista mozgalomban. 1692-ben a vatikáni könyvtár munkatársa lett, 1695-ben érseki méltóságot kapott. Mindezek ellenére janzenista felfogású teológusként vált ismertté, és 1747-ben – jóval halála után – művei indexre kerültek, amelyet csak XIV. Benedek pápa oldott fel. Főműve mellett a *Vindicae augustinianae* is bizonyítja, hogy teljes mértékben Jansenius teológiájának követője. Pécsen egy *opera omnia*-kiadás mellett három kiadásban is szerepel a *Historia Pelagiana* (ezenkívül a Szentháromságról, az investitúra-jogról és Augustinus kegyelemtanáról is található egy-egy kötet) – mindez Noris pécsi népszerűségét bizonyítja.

Egy kevésbé ismert francia teológus, Novi de Caveirac (1713–1782) az apellánsok érdekében érvelve publikálta az ügyet ismertető művét, majd bővítette is azt (ezek német fordítása található a Klimó-könyvtárban).

François–Aimé Pouget több ízben említett katekizmusa két példányban maradt fenn, ezenkívül a szentmise áldozatáról írt traktátusa is szerepel a katalógusban – benne Gruber György possessor-bejegyzésével.

A francia származású Giacomo Giacinto Serry (1659–1738) padovai dominikánus teológusként működött; és nemcsak nyíltan jezsuitaellenes álláspontot képviselt, hanem Quesnel egyes teológiai tételeit is védelmébe vette. Az Unigenitus–bullát nem fogadta el; annak alapos átdolgozását szorgalmazta. Pécsen feltűnő arányban gyűjtötték egybe műveit, egy *opera omnia*-kiadás mellett kötetei sorakoznak a pápai jurisdikcióról; a zsinatok tekintélyéről; a gallikán egyházról; az egyházi polémiákról; a kegyelemtanról. A padovai egyetemen tartott előadásainak gyűjteményes kötetében külön egységet alkot a janzenizmusról előadott (alapos) ismertetése, és külön bibliográfiai egység az *Unigenitus*-bulla ügyében írt tiltakozó, vitázó értekezése.

Végül a Verseggy-könyvtár elemzése során említett François Veron bécsi és pozsonyi kiadású teológiai tankönyvei említhetők még ebben a csoportban.

A janzenizmus ellenfeleinek irodalma a Klimó-könyvtár állományában

A Klimó-könyvtár esetében külön szólnunk kell a művek azon csoportjáról is, amelyek kifejezetten a janzenizmus ellenében készültek.

Az első tétel – *Causa Quesneliana* – nem más, mint egy hivatalos egyházi dokumentum Pasquier Quesnel kiutasításának okairól, körülményeiről.

Antoine Charlas traktátusa a gallikán egyházjogok kritikája. Kibővített kiadása külön fejezetben ítéli el Ellies Du Pin munkáit. – XI. Kelemen pápa összes műveiben külön kötet tartalmazza az általa kiadott bullák szövegét; közülük a híres *Unigenitus* különálló kötetben, francia fordításban is megvan a Klimó-könyvtárban.

Gabriel Daniel jezsuita atya (1649–1728) a párizsi rendház vezető teológusa és történésze volt. (E minőségében máig hasznosítható főműve a 17 kötetes Franciaország története.) Erősségei közé tartozott a polemikus irodalom művelése; vitázott Descartes filozófiájával is, de főként a janzenistákkal. Pascal *Lettres provinciales* c. művére válaszul egy hasonló, párbeszédes formában írt cáfolatot készített – ez francia és olasz változatban is megtalálható Pécsen. A mű azonban sohasem vált olyan népszerűvé, mint amelyre reflektált. – Egy másik műve a pécsi állományban, a kegyelem teológiáját tárgyaló értekezés az ágostoni kegyelemtannal foglalkozik, visszautasítva annak janzenista értelmezését. (A kötet Gruber György possessor-bejegyzését tartalmazza.) Gabriel Daniel vitázott a dominikánus Alexandre Noël-lel is a kegyelem, a probabilizmus és a predesztináció kérdéseiről; ezt a levelezést több ízben publikálták.

Két névtelen írás nyíltan Jansenius teológiájával, illetve Pasquier Quesnel 101. elítélt tételével foglalkozik (mindkettő az *Unigenitus*–vitairodalom terméke).

A jezsuita Franz Herzig (1674 – 1732) rendkívül népszerű és elterjedt műve, a *Manuale controversisticum* a papság tájékoztatását szolgálta; a gyakorlati pasztoráció segédkönyve volt. Ismerteti a kor valamennyi jelentős irányzatát és tömören összefoglalja az aktuális kontroverziákat. Különösen árucikk, hogy 476 oldalas terjedelméből mintegy 140 oldalt szentelt a janzenizmusnak.

A XIV. Lajos nevével fémjelzett kiadvány (*Lettres patentes sur la constitution de nostre S. pere le pape en forme de Bulle, portant condamnation*

d'un livre intitulé: *Le Nouveau Testament en Francois*) bizonyítja, hogy az uralkodó aktívan részt vett az *Unigenitus* bulla előkészítésében és támogatta az egyházjogi szankciókat.

A már említett gyűjtemény, a *Neueste Sammlung jener Schriften* közreadott a janzenizmus ellenében született dokumentumokat is. A 16. kötet második kolligátuma Louis Patouillet Quesnel ellen írt brosúráját tartalmazza; a 19. kötet második kolligátuma a *Der entlarvte Jansenist* c. pamflet.

A *Raccolta d'apologie* c. gyűjtemény tartalmaz Antoine Arnauld-dal kapcsolatos írásokat, két tétel pedig a febronianus vitairódalomhoz tartozik.

Henri Michel Sauvage terjedelmes monográfiája a zsinati határozatok értelmében foglalkozik a janzenista teológia kritikájával.

A jezsuita Tommaso Tamburini (1591–1675, nem tévesztendő össze a janzenista Pietro Tamburinnal) a messinai és palermói kollégium tanára volt. Munkássága elsősorban a *theologia moralis*-ra koncentrált; különösen a janzenisták által leghevesebben elutasított probabilizmus és a laxizmus gyakorlatát alapozta meg. (Nézeteit a Szent Offícium 1665-ben és 1679-ben elítélte.) Pécselt egy opera omnia-kiadás mellett öt különböző kiadásban vannak meg művei.

Szintén a híres jezsuiták közé tartozott Domenico Viva (1648–1726), a janzenisták nagy ellenfele, a nápolyi kollégium rektora és provinciálisa. A hallgatók számára készített tankönyveken kívül főműve a négy részben, két kötetben megjelent *Trutina theologica damnatarum thesium* (1708). Az első kötet sorra veszi a három pápa (VII. Sándor, XI. Ince, VIII. Sándor) tevékenysége során egyházi elítélés alá vont tételeket, valamint Jansenius *Augustinus*-ának öt tételét – a tárgyalta tételek mind a janzenista kontroverzia tárgyához tartoznak. A második kötet Quesnel elítélt tételeivel (a 101 proposícióval), valamint az *Unigenitus*-bullával foglalkozik. A mű számtalan kiadást megélt a 18. század során; a Klimo-gyűjteményben is megtalálható két kiadásban – az egyiket az a Francesco Antonio Zaccaria kommentálta, akitől még két antifebronianus értekezés is található Pécselt (és több teológiai mű). Zaccaria (1714–1795) ugyancsak a jezsuita rend tagja volt, teológus, történész, és a kontroverzia műfajának tehetséges művelője – biobibliográfiája 161 nyomtatásban megjelent művét sorolja fel.

A Klimó-gyűjtemény esetében nem volt meglepetés, hogy a janzenista irodalom egyik legjelentősebb hazai állományával találkozhatunk. Jansenius Magyarországon ritka *Augustinusa* mellett Antoine Arnauld művei is itt lelhetők fel a legnagyobb számban (17 tétel). A mozgalom több jelentős szerzőjének neve – a kutatás jelenlegi fázisában – csak a Klimó-könyvtárban fordul elő (például Robert Arnauld d’Andilly, Pierre François Lafiteau, Claude Lancelot, Mathieu Petitdidier, Laurent Etienne Rondet, Antoine Singlin). A francia nyelvű és a szintén jelentős számú latin nyelvű állomány mellett hat olasz nyelvű kiadvány is található.

A janzenista irányzattal kapcsolatba hozható művek csoportja a legnépesebb; kommentárok, egyháztörténeti, egyházjogi és dogmatikai (kegyelemtani) munkák sorolhatók ide. Magyarországon unikumnak számít a teológiai–egyházpolitikai kisnyomtatványok gyűjteményes sorozata (Neueste Sammlung), amelyben a tárgyra vonatkozó számos, ma már alig fellelhető röpiratot találunk.

16 esetben a janzenizmussal vitázó tételt különíthetünk el, ezek főleg jezsuita munkák, hivatalos állásfoglalások, illetve vitairatok.

Adalék a janzenizmus közvetlen hatásához: Hatvani István kézíratos bejegyzése a janzenizmus tételeiről

A Ráday Könyvtár 1–16758V raktári jelzetű kötete – a heidelbergi káté 1671-es, leideni kiadása¹⁴⁰ – több fontos possessor-bejegyzést és kézíratos kiegészítést tartalmaz, köztük Hatvani István debreceni professzornak a janzenizmusra vonatkozó feljegyzéseit.

A könyv első possessor-bejegyzése Szombathi M. Andrástól származik¹⁴¹; személyéről közelebbi adat nem ismeretes. Feltételezhető, hogy neve Rimaszombatra utal, a mű jellegéből következik, hogy református teológus vagy lelkész lehetett; bejegyzése a 18. század elejére datálható.

A következő possessor Hatvani Gergely¹⁴², Hatvani István apja. Életútja a magasabb műveltségre vágyó, vagyontalansága miatt megalkuvásokra szoruló kismemesi pálya példája: Hont vármegye jurátusa volt, aki eredetileg könyvkötőmesteri képzettséggel is rendelkezett – szakmáját Kolozsvárott, Kassán és végül Rimaszombaton is gyakorolta. Bizonyosra vehető, hogy a mesterséget nem csupán jövedelemszerzési célokból választotta: könyvszerető, olvasó embernek kellett lennie, ha 1721-ben – már nem fiatal emberként – a Cocceius-féle Káté megszerzésére törekedett. Fia önéletrajzi írásaiból bizonyítható, hogy ambícióit a magasabb műveltség megszerzésére gyermekei nevelésében érvényesítette. Hatvani István fiatalkora nem más, mint szívós küzdelem a tanulás lehetőségéért; egy jó tanárért vagy iskoláért hajlandó volt várost cserélni; praeceptorságot csak azért vállalt, hogy maga is tógás diák lehessen. Végre 1738-ban felvételt nyert a debreceni kollégiumba; tanulmányait azonban nem kezdhette meg, hely hiányában várakoznia kellett. (A várakozási időből a tervezett egy év helyett három lett, ugyanis az 1739-es debreceni pestis egészen 1741-ig veszélyeztette Kelet- és Észak-Magyarországot.) A hosszúra nyúlt várakozás Hatvani Istvánt elkeserítette; nevelői állása mellett szigorú önképzéssel igyekezett elmélyíteni tudását. Apja

¹⁴⁰ *Heydelbergensis Catechesis Religionis Christianae ex S. Scriptura Explicata et Illustrata a Johanne Cocceio...* Lugduni Batavorum, apud Felicem Lopez de Haro, 1671.

¹⁴¹ Címlap közepén: Ex libris Andras . m: Szombathi

¹⁴² Bejegyzése (közvetlenül a fenti possessor-bejegyzés alatt): Gregorii Hathvani Ab Anno 1721.

könyve 1740-ben került hozzá: "Jam filii Stephani Hathvani d.e. Losoncini Anno 1740 mpp" – tanúskodik bejegyzése. A hátsó szennylapra a következő feljegyzést írta:

Dogmata Jansenistarum (?)

1. Aliqua Dei praecepta hominibus iustis, volentibus et conantibus, secundum praesentes quas habent vires sunt impossibilia, deest quoque illis ? gratia qua possibilia fiant.
2. Interiori gratiae in statu naturae *lapsae* nunquam resistitur.
3. Ad merendum et demerendum in statu naturae lapsae, non requiritur in homine libertas a necessitate, sed sufficit libertas a coactione.
4. Semipelagiani admittebant, praevenientis gratiae interioris necessitatem ad singulos actus, etiam ad initium fidei, et in hoc erant haeretici, quod vellent eam gratiam talem esse, cui possit humana voluntas resistere vel obtemperare.
5. Semipelagianum est dicere, Christum pro omnibus omnino hominibus mortuum esse, aut sanguinem fudisse. Vide Melch. Leidekkeri Historia Jansenismi. Has propositiones Innocentius X. damnat. est 1653. ad conveniret Calvinii et Luth.

Cornel. Jansenius erat Epps Iprensis qui dicitur vicies et bis opera Augustini capite ad calcem per legisse. ibid. edidit sed postumus J. et usus vir... Lovananseni.

Az összegző bejegyzés nem más, mint a janzenizmus híres öt tételének rögzítése. A kötetben természetesen nem esik szó a janzenistákról, így ez a kiegészítés nyilvánvalóan Hatvani saját megfontolásokból fontosnak ítélt toldaléka – nyilván a janzenizmus és a reformátori teológia dogmatikai egybeesése miatt tartotta érdemesnek feljegyezni.

Hatvani forrása megállapíthatatlan; valójában bármely egyháztörténeti vagy dogmatikai kézikönyvből kijegyezhetette. Hogy azonban érdeklődése nem volt futó szeszély, azt bizonyítja a debreceni Nagykönyvtár állományában levő Jansenius-kötet (Cornelius Jansenius: Augustinus... Tom. 1,2,3. Rothomagi, sumptibus Jo. Berthelin, 1643), amely az ő tulajdona volt, s halála után került a

Nagykönyvtárba. – Kivételképpen, mert Hatvani professzor értékes könyvtárhagyatéka is szétszóródott az idők folyamán. Kivételes szerencsénkre értesülünk mind a vásárlás, mind a későbbi adományozás tényéről:

"Emi Amstelodami 1748 Mense Augusto" – illetve: "Ex munifica oblatione Celeberrimi Domini Stephani Hatvani MDris et Professoris Phil. Math. Juris obtinuit Collegimi Debrecinense".

1748-ban Hatvani Hollandiában tartózkodott, s bár ekkor elsősorban orvostudományi stúdiumaival foglalkozott, mégis feltétlenül beszerezendőnek ítélte Jansenius alapművét (amelynek meglehetősen drágának kellett lennie). – Mindeddig ez az egyetlen Jansenius-példány, amelynek sorsa így módon nyomon követhető. A két egybeeső adat azt támasztja alá, hogy a kivételesen művelt és tájékozott Hatvani István – elkötelezett református teológus létére – a forrásokig hatoló, mély érdeklődéssel tanulmányozta a janzenizmus teológiáját.

Összefoglalás

A vizsgált állomány-együttesek még nem teszik lehetővé a janzenista irodalom magyarországi elterjedtségének teljes felrajzolását, de néhány tendencia vázolható.

Meghatározó tényező a gyűjtő személyes érdeklődése, amennyiben személyhez tudjuk kötni könyvtárak vagy állományegységek beszerzéseit. Így beszélhetünk Klimó György püspök tudatos állománygyarapításáról – mármint a janzenista alapirodalom tudatos begyűjtéséről – ; ugyanez vonatkozik a dolgozat keretében nem tárgyalt szombathelyi Herzan-gyűjteményre és a protestáns Ráday Gedeon beszerzéseire. A szakirodalom gyűjtése természetesen nem a könyvtárfejlesztők janzenista irányú elkötelezettségére utal, jelzi azonban tájékozottságuk mértékét és az érdeklődés jelenlétét. Még fokozottabban érvényes mindez azokra az esetekre, amikor possessor-bejegyzések révén határolhatunk be janzenista könyvegyütteseket (Gúl János piarista atya könyvei; Gruber György könyvei /amelyeket később Klimó György vásárolt meg/). Azok a possessor-bejegyzések is fontosak, amelyek csak egy-egy tétel esetében fordulnak elő (ilyen például Hatvani István Jansenius-példánya, de Szathmári Paksi István, Kármán András esetében is ki lehet terjeszteni a további kutatást).

Egy másik fontos tényező a felekezeti jelleg. A katolikus könyvtárállományok esetében azt tapasztaljuk, hogy csupán a valóban nagy gyűjtemények rendelkeztek átfogó irodalommal a janzenizmus tárgykörében (a vizsgált gyűjtemények közül a nagyszombati és a pécsi könyvtár), amely tehát kiterjedt mind az alapművekre, mind a pápai dokumentumokra és részben a polemikus irodalomra is. A nagyszombati könyvtár esetében sikerült kimutatni a kortárs, azaz a 17. századi beszerzéseket. A janzenizmussal tágabban értelmezett kapcsolatba hozható irodalom esetében egészen széles spektrumot tapasztalhatunk; különösen a (tendenciózus) egyháztörténeti művek száma kimagasló. A patrisztika szakcsoportjában az Augustinus-kiadások száma szinte mindenütt kiugró; ám ez általános jelenség.

A vizsgált kisebb szerzetesi könyvtárak viszont arról tanúskodnak, hogy a mindenképpen jóval szerényebb méretű állományokban is akadtak janzenista alapművek (főleg erkölcsstani, kateketikai és egyháztörténeti munkák), tágabban értelmezett janzenista szellemiségű kegyességi művek szintén előfordultak. Itt nehézséget jelent annak elkülönítése, hogy véletlenszerű előfordulásokról van-e szó – netán a könyvtárak gyarapítóinak a figyelmét elkerülte az a tény, hogy heretikusnak ítélt mű került a gyűjteménybe, vagy olykor tudatos érdeklődés folytán jutott oda.

A protestáns könyvtárak esetében a janzenista művek jelenléte mindenképpen tudatos választást feltételez, hiszen nem protestáns teológiai szakirodalomról és nem standard teológiai művekről van szó. Az eddigi eredmények szerint különösen a janzenista Szentírás-kommentárok, valamint a dogmatikai (kegyelemtani), etikai, és egyháztörténeti munkák keltettek érdeklődést a protestáns olvasóközönségben. Pascal kivételével a janzenista polémia jelenléte nem mutatható ki; az eddigi adatok szerint a pápai bullák beszerzésére sem fordítottak gondot. A katolikus gyűjteményekkel összehasonlítva viszont nagyságrendekkel jelentősebb a jozefinista egyházpolitikára, egyházjogra vonatkozó irodalom mértéke. Bár ez az anyag teljes egészében nem vonható tárgykörünkbe, jelentős része a bécsi késő-janzenizmushoz kötődik.

FÜGGELÉK

A Ráday Könyvtár állományának katalógusa

I. Janzenista művek

ARNAULD, Antoine: Histoire de Dom Jean de Palafox, évêque d'Angelopolis et depuis d'Osme. Des differens qu'il a eus avec les P.P. jésuites. H.ny.n. 1690 (0-2512)

Logica, sive ars cogitandi, in qua vulgares regulas plurima nova habentur, circa mentis operationes et methodum cogitationes... Basileae, Thurneisen, 1749. (0-4229)

[BIBLIA] Le Nouveau Testament en françois, avec des réflexions morales sur chaque verset, pour en rendre la lecture plus utile, et la méditation plus aisée. [Par Pasquier Quesnel.] 1–8. tome. Amsterdam, 1727–1728. (0-2159)

[BIBLIA] Quesnel, Paschasius: Das Neue Testament unsers Herrn Jesu Christi, mit erbaulichen Betrachtungen über ieden Vers. Franckfurth am Mayn, 1718. (0-4712)

A fenti mű német fordítása. Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

CALMET, Augustin: Commentaire littéral sur tous les livres de L'Ancien et du Nouveau Testament. 1-8. tome. Paris, Emery–Saugain–Martin, 1724–1726. (0-74)

Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible... 4. tome. Paris, Emery–Saugain–Martin, 1730. (0-4071)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

DU GUET, Jacques Joseph: Institution d'un prince, ou traité des qualités, des vertus et des devoirs d'un souverain. 4 tome. Londres, Nourse, 1750. (0-609)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[FONTAINE, Nicolas]; Sieur de Royaumont: L'histoire du Vieux et du Nouveau Testament, avec des explications édifiantes... Bruxelles, Fricx, 1691. (1–3390)

L'histoire du Vieux et du Nouveau Testament, avec des explications édifiantes... Paris, Petit, 1728. (1–3393)

[Catholischer Geschicht-Spiegel Alt- und Neues Testaments.] H.ny.n. 1684. (1–8697)

GOUJET, Claude Pierre: Bibliotheque françoise ou histoire de la littérature françoise... 1-18. tome. La Haye–Paris, Neaulme – Mariette-Guerin – Guerin-Mercier, 1740–1756 (különböző kiadások). (0-263)

Lettre d'un laïc aux ... a monsieur B. ... laïc. Au sujet de l'article 70. des Mémoires de Trevoux pour le Mois de Juillet 1735. [Paris], ny.n. 1736. (0-602 Koll.2.)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

JANSENIUS, Cornelius: Tetrateuchus, sive commentarius in Sancta Jesu Christi evangelia. Lugduni, Canier-Gey, 1667. (0-4789)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[JURIEU, Pierre:] Abrégé de l'histoire du concile de Trente. H.ny.n. 1682. (0-4015 Koll.1.)

Histoire du calvinisme et celle du papisme mises en parallele, ou apologie pour les reformateurs, pour la reformation... Rotterdam, Leers, 1683. (0-2511)

Jugement sur les methodes rigides et relachées d'expliquer la Providence et Grace... Rotterdam, Acher, 1688. (0-1516 Koll. 2.)

Le Janséniste convaincu de vaine sophistiquerie, ou examen des réflexions de monsieur Arnauld sur le preservatif contre le changement de religion. Amsterdam, H.ny.n. 1682. (0-4015 Koll. 2.)

Staats-Griffe der frantzösischen Geistlichkeit... das ist, unter dem Schein des Rechten mit fälschlichen Angebungen... die Edicta des Königs verachtet, und ... die Reformirten entweder vom Glauben... gar vom Leben gebracht... H.ny.n. 1686. (0-4506)

Traité de la Nature et de la Grace. Ou du concours général de la providence et du concours particulier de la grace efficace... Rotterdam, Acher, 1688. (0-1516 Koll.1.)

Traité historique contenant le jugement d'un protestant, sur la theologie mistique sur le Quietisme, et sur les démelez de l'Eveque de Meaux avec l'Archeveque de Chambray; jusqu'a la Bulle d'Innocent XII. et l'Assemblée Provinciale de Paris, du 13. de May 1699. inclusivement. Avec le Probleme Ecclesiastique contre l'Acheveque de Paris. H.ny.n., 1699. (0-6070)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

LEYDECKER, Melchior: De historia Jansenismi libri sex, quibus de Cornelii Jansenii vita et morte nec non de ipsibus et sequacium dogmatibus disseritur. Trajecti ad Rhenum, Halma, 1695. (0-1085)

[PASCAL, Blaise:] Les provinciales, ou lettres écrites de Louis de Montalte a un Provincial de ses amis et aux R.R.P.P. Jésuites sur la morale et la politique de ces Péres. Avec les notes de Guillaume Wendrock [= Pierre Nicole álneve]. 1-4. tome. Cologne, Vallée, 1739. (0-2518)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Pensées de -- sur la religion et sur quelques autres sujets... Paris, Desprez, 1678. (0-283)

RACINE, Jean: Oeuvres de -- , avec de commentaires par Luneau de Boisjermain. Paris, Cellot, 1769. 1-5. tome. – A folytatás Londonban jelent meg : Oeuvres diverses de -- , enrichies de notes et de préfaces. Londres, ny.n. 1769. 6-7. tome. (0-2038)

Oeuvres de -- . Ed. augmentée de diverses pieces et de remarques... Amsterdam–Leipzig, Arkstée–Merkus, 1750. 1-3. tome. (0-2093)

Oeuvres de -- . Paris, Durand, 1755. 1-3. tome. (0-2041)

Ez a kötet sohasem volt Ráday Gedeon tulajdona (possessorbejegyzés: „Michaëlis Lazsik Genevae d. 20 Martii 1794”; a Ráday-könyvtárba a Dombi-hagyatékkal került).

RACINE, Louis: Oeuvres de -- . Amsterdam, Rey, 1-6. tome. (0-2094)

Ide kapcsolódik a következő fordítás:

KOVÁTS József, Háló: A vallás, avagy az iffjabb Racinnek a vallásról írott munkája. Szabadabb versekbe foglalván kiadta -- . Komárom, Weinmüller, 1798. (2-19829V)

TILLEMONT, Louis Sébastien: Mémoires pour servir a l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles, justifiés par les citations des auteurs originaux... Paris, Robustel, 1701–1712. 1-16. tome. (0-806)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

VAN ESPEN, Zeger Bernard: Commentarius in canones et decreta juris veteris ac novi et in jus novissimum. Opus posthumum. Lovanii, Societas, 1765. (0-4076)

Opera quaecunque hactenus in lucem prodeunt omnia. Juris ecclesiastici universi hodiernae disciplinae praesertim Belgii, Galliae, Germaniae et vicinarum provinciarum accomodati. Lovanii, 1721. 2 tom. (0-4869)

Tractatus de Promulgatione legum ecclesiasticarum, ac speciatim bullarum et rescriptorum Curiae Romanae. Ubi et de placito regio... requiritur. In quo placiti usum, tum apud Belgas, tum alias nationes jampridem usitatum fuisse ostenditur... Bruxelles, T'Serstevens, 1712. (0-3722)

II. A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható művek

AUGUSTINUS, Aurelius: De civitate Dei. Comm. Thomas Waleys, Nicolaus Trivet. Venezia, Bonetus Locatellus, 1489–1490. (I 103 Inc.) – Újabb kiadásban: De civitate Dei libri 22... Accedunt commentarii eruditi et integri Joan. Ludov. Vivis, ac Leonh. Coquei... Francofurti–Hamburgi, Hertelius, 1661. 2 tom. (0-751)
Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.). A két kötetet aukción vásárolta, erre utal a beleragasztott "315" és "316" tételszám.

Opera post Lovaniensium theologorum recensionem castigatus. Opera, studio Monachorum Ordinis Sancti Benedicti e Congregatione Sancti Mauri. Antwerpiae, Societas, 1700. 1-10. tom. (0-4070)

Praecipuorum operum ad doctrinam de gratia Christi pertinentium. 2 tom. Tyrnaviae, Typ. Coll. Acad. Soc. Jesu, 1767. (0-378)¹⁴³

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[BENEDEK, XIV. pápa]: Commentario de D.N. Jesu Christi matrisque ejus festis, et de missae sacrificio retractati atque aucti. Patavii, Typ. Seminarii, 1751. (0-218)
Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.) Egy további possessor-bejegyzés ("Conventus Szakolcsiensis Carmelitarum") szerzeteskönyvtári tulajdonra utal.

De sacrosancti missae sacrificio libri tres. Patavii, Typ. Seminarii, 1764. (0-3847) Possessorbejegyzés a címlapelőzéken: "Ignatii Asenii (?) mpp."

De synodo diocesana libri tredecim... 2. tom. Ferrariae, Manfre, 1764. (0-2383)

De festis domini nostri Jesu Christi et beatae Mariae virginis libri duo. Patavii, Typ. Seminarii, 1766. (0-3848)

¹⁴³ A felsorolt tételek nem a Ráday-könyvtár valamennyi Augustinus-edícióját, csak a kegyelem- és egyháztani műveket tartalmazzák.

Epistola encyclica Ad Missionarios per Orientem deputatos, de ritibus ecclesiae Graecae aliarumque orientalium conservandis... Romae... 1755. Magno Karolini, Károlyi, 1759. (0-6065)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Institutionum ecclesiasticarum... 2 tom. Parmae, Borsi, 1762. (0-3842)

BOILEAU–DESPRÉAUX, Nicolas: Oeuvres de -- , avec éclaircissemens hitoriques, donnez par lui-même. Amsterdam, Mortier, 1718. (0-2825)

Oeuvres de -- , avec éclaircissemens hitoriques, donnez par lui-même ... avec des remarques et des dissertations par de Saint Marc. 1–5. tome. Paris, Libraires Associés, 1772. (0-652)

Oeuvres posthumes de -- , et Historiographe du roi Louis XIV. ... Amsterdam, 1711. (0-3187; Koll. 2.)

A kötet gerincének felső részén egy felragasztott, megkopott papírcédula utal arra, hogy a kötet aukciós beszerzésből került Ráday Gedeon birtokába.

[COLLOREDO], Hieronymus Joseph: Hirtenbrief auf die am 1ten Herbstm. diesen 1782ten Jahrs, nach zurückgelegten zwölfen Jahrhundert eintretende Jubilfeyer Salzburgs. Wien, Trattner, 1782. (0-5706) – Második kiadása: Nachdr. von Franz Anton Gilowsky, [Wien], Hartl, 1782. (0-5709)

Mindkét kiadásban szerepel Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzése (G.R.)

Colloredo más művei a Ráday Könyvtár anyagában:

Hirtenbrief und warnender Unterricht gegen die unbefungenen Unternehmungen gewisser Exorcisten an die Geistlichkeit de Erzbissthums Salzburg. Salzburg, Druck. Hof- und Akad. Waienhausbuchdruck, 1776. (0-529)

Verordnung sr. hochfürstl. Gnaden an höchst Dero geistlichen Rath über die Anwendung einen von hüchst demselben, gemachten Schankung zum Besten der Armen, Kranken und Vernunftlosen... Salzburg, ny.n. 1782 (0-5844 Koll.)

Ide tartozik a következő fordítás:

GALAMBOS Mihály: Hieronimus Josef [Colloredo] ... Pásztori levele. Ford. -- . Pozsony, Wéber ny. 1787. (0-6445)

DU PIN, Louis Ellies: De antiqua ecclesiae disciplina dissertationes historicae. Excerptae ex conciliis oecumenicis et sanctorum patrum scriptis. Coloniae Agrippinae, Huguetani, 1691. (0-1130)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.) Du Pin egyéb meglevő művei:

Dissertation préliminaire ou prolegomenes sur la Bible. 2 tome. Amsterdam, Huguetan, 1701. (0-809/20)

Kiegészítő kötet a nagy egyháztörténeti biobibliográfiához (ld. következő tétel).

Nouvelle bibliotheque des auteurs ecclésiastiques, contenant l’histoire de leur vie, le catalogue, la critique et la chronologie de leurs ouvrages... et le denombrement des differentes editions de leurs oeuvres. 1-3 tome part 1: Paris, Pralard, 1693. – 3. tome part 2.–6. tome: Mons, Huguetan, 1691-92. – 7-14. tome: Paris, Pralard, 1696–1703. – 15-19. tome: Amsterdam, Humbert, 1710–1715. (0-809)

A nagyszabású biobibliográfiát Ráday Gedeon minden bizonnyal aukción – tehát külföldi forrásból – vásárolta; erről tanúskodik a beleragasztott "305" szám (az aukció tételszáma).

Bibliothèque universelle des historiens, contenant leurs vies, l'abregé, la chronologie, la geographie et la critique de leurs histoires... Amsterdam, Chastelain, 1708. (0-496)

Histoire des revolutions d'Espagne... 1-5. tome. Paris, Hochereau, 1724. (0-295)

L'histoire profane depuis son commencement jusqu'a présent. Anvers, Lucas, 1717. 1-6. tome. (0-4918)

FESSLER Ignaz Aurel: Abälard und Heloisa. Berlin, ny.n. 1807. 1-2. Theil. (0-5724)

További művei a Ráday Könyvtár anyagában:

Aristides und Themistocles, Berlin, Maurer, 1792. 1-2. Theil. (0-3675)

Marc-Aurel. Breslau, Korn, 1790-1791. 1-3. Theil. (0-3466); 4. Theil (1792) (0-6137)

FLEURY, Claude: Histoire ecclésiastique. Bruxelles, Fricx, 1716–1725. 1-20. tome. (0-2590)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

In historiam ecclesiasticam dissertatione octo... Bambergae–Francofurti–Lipsiae, Göbhardt, 1772. (0-3644)

A possessorbejegyzés alapján nem valószínű, hogy a kötet Ráday Gedeon tulajdona lett volna („Volphgangi Tihani Anno 1778”).

Institutiones juris ecclesiastici. Latinas reddidit et cum animadversiones Justi Henningii Boehmeri; ed. Joannes Daniel Gruber. Francofurti–Lipsiae, Crugius, 1725. (0-5181)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

GAZZANIGA, Petrus Maria: Praelectiones theologiae habitae in Vindobonensi Universitate... Venetiis, Typ. Balleoniana, 1803. (0-2034)

GODEAU, Antoine: Histoire de l'Église. Paris, ny.n. 1680. 1-6. tome. (0-2517)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Paraphrase des pseumes de David, Paris, Chez Pierre Le Petit, 1676. (0-4112)

[HONTHEIM, Johann von]: Febronius, Justinus: Commentarius in suam retractationem Pio VI. Pont. Max. Kalendis Novemb. an. 1778 submissam. Francofurti ad Moenum, Ex officina Esslingeriana, 1781. (0-738)

De statu ecclesiae, et legitima potestate Romani pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus per Justinum Febronium. Bullioni, Apud Guillelmum Evrardi, 1763. (0-2821)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

De statu ecclesiae... Editio altera. 1. tom. Bullioni, Apud Guillelmum Evrardi, 1765; 2-4. tom. Francofurti–Lipsiae, ny.n. 1770–1773 (0-3676)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

További kapcsolódó irodalom:

Justinus Febronius abbreviatus et emendatus, id est De statu ecclesiae tractatus ex sacra Scriptura, traditione et melioris notae catholicis scriptoribus adornatus... Coloniae–Francofurti, ny.n. 1777. (0-3713)

Principia juris publici ecclesiastici catholicorum, ad statum Germaniae accomodata... Venetiis, Apud Jo. Pasquali, 1767. (0-3039)
Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[HORVÁTH Mihály]: Introductio ad historiam Ungariae critico-politicam. Viennae, Ghelen, 1770. (0-3079)

JENICHEN, Gottlob: Historia Spinozismi Leenhofiani publica in Belgio auctoritate novissime damnati... Lipsiae, Sumpt. Jo. Herebordi Klosii, 1707. (0-1576 Koll. 3.)

Indices generales et observationes selectae in Augustini de Leyser meditationum ad pandectas volumina novem. Lipsiae–Guelpherbyti, Meisner, 1748. (0-2246)
Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[KELEMEN, XIV. pápa]: Lettres intéressantes du pape Clément XIV. Paris–Liege, chez J.F. Bassompierre, 1776. 2 tome. (0-2569)
Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Lettres... avec des discours, panégyrique et autres pieces intéressantes... Paris–Liege, Plomteux, 1777. 3 tome. (0-5858)
A jezsuita rendet feloszlató brevével kapcsolatosan:

Sensa Romanorum pontificum Clementis XIV., praedecessorum, cum animadversionibus circa ejusdem breve datum 21. julii 1773. Amstedolami, Apud Gerardum Tielenburg, 1776. (0-4514)

LACZKOVICS János: A Jesus-társaságbeli szerzeteseinek Khinából való kiűztetése. Ford. -- . Róma, ny.n. 1791. (0-5976)

MURATORI, Lodovico Antonio: Anecdota Graeca quae ex mss. codicibus, nunc primum eruit, Latino donat... Patavii, Apud Joannem Manfre, 1709. (0-706)

Anecdota, quae ex Ambrosianae bibliothecae codicibus nunc primum eruit... 1-2. tom. Mediolani, Typ. Josephi Pandulsi Malatestae, 1697-1698. - 3-4. tom. Patavii, Manfre, 1713. (0-4740)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Antiquitates Italicae medii aevi, sive dissertationes de moribus, ritibus, religione, regimine... Italici populi... Additis etiam mummis, chronicis, aliisque monumentis... Mediolani, Typ. Soc. Palatinae, 1738–1742. 1-6. tom. (0-1280)
Aukciós katalógusra utaló bejegyzéssel.

[Lamindus Pritanius álnéven]: De ingeniorum moderatione in religionis negotio, ubi quae jura, quae Frena futura sint homini christiano in inquirenda et tradenda veritate, ostenditur: et sanctus Augustinus vindicatur a multiplici censura Joannis Phereponi. Ed. 3. Venetiis, Typ. Joannis Baptistae Pasquali, 1741. (0-704 Koll. 1.)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[Antonius Lampridius álnéven]: De superstitione vitanda, sive censura voti sanguinari in hominem immaculatae conceptionis deiparae emissi... Mediolani, ny.n. 1742. (0-704). – Egy másik kiadásban: Mediolani, ny.n. 1762. (0-703 Koll. 1.)

Mindkét kiadásban Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

[Ferdinandus Valdesius álnéven]: Epistolae, sive appendix ad librum Antonii Lampridii de superstitione vitanda... Mediolani, ny.n. 1743. (0-704 Koll. 2.). – Egy másik kiadásban: Mediolani, ny.n. 1766. (0-703 Koll. 2.)

Rerum Italicarum scriptores... quorum potissima pars... ex Ambrosianae, Estensis aliarumque... bibliothecarum codicibus... -- collegit. Mediolani, Typ. Soc. Palatinae, 1723–1738. 1-24. tom. (0-1279)

Aukciós katalógusra utaló bejegyzéssel.

Ehhez a csoporthoz tartozik még a következő fordítás:

MURATORI, Lodovico Antonio: Britanius Lamindus, avagy Muratorius Lajos Antal A keresztény embernek valóságos áhitatosságáról költ munkája... Eger, Bauer, 1763. (0-3794)

NATALIS, Alexander: Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti... in ... dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae. Venetiis, sumpt. Societatis, 1771. 1-18. tom. (0-762)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

PEREIRA, Antonio de Figueriedo

Abhandlung von der Macht der Bischöfe. Frankfurt–Leipzig, Dodsley, 1773. (0–3558)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Dissertatio historica et theologica de gestis ac scriptis Gregorii papae VII. adversus Henricum IV. imperatorem. Wien, Kurzböck, 1773. (0–3502)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Doctrina antiquae ecclesiae de suprema imperantium civilium etiam in personas ecclesiasticas potestate... Wien, 1773. (0-4579)

PLUCHE, Noel Antoine: Histoire du ciel. Consideré selon les idées des poetes, des philosophes et de Moise. A Paris, chez la Veuve Estienne, 1739. 2 tome. (0-4193)

Le spectacle de nature ou entretiens sur les particularités de l’histoire naturelle. Francfort–Liege–Bruxelles, J.F. Bassompierre – J. van den Berghen, 1752. 1-7. tome. Kiegészítő, 8. kötet: Ce qui regardé l’homme en société avec Dieu. 1-2. part. Paris, Estienne, 1752. (0-4147)

RAUTENSTRAUCH, Johann: Abfertigung der im von Kurzböckischen Verlag erschienenen Riedelischen Kritik der Biographie Marien Theresiens. Wien, ny.n. 1780. (0-2703)

Biographie Marien Theresiens, Wien–Pressburg, in Verl. bey Anton Löwe, 1780. (0-2703)

Jesuitengift wie es unter Clemens XIII. entdeckt, unter Clemens XIV. unterdrückt und unter Pius VI. noch fortschleicht, oder der Jesuit in fünferlei Gestalten allen Christen zur Warnung... Philadelphia, ny.n. 1784. (0-2558)

Traum von einem Hirtenbrief... Wien, Sebastian Hartel, 1782. (0-5552)

Unwahrscheinlichkeiten. Aufgelöst durch passende Anmerkungen. Freiburg, ny.n. 1785. (0-3075)

Über das Betragen der Bischöffe in den k.k. Staaten, in Rücksicht der landesherrlichen Verfügungen in geistlichen Sachen. Wien, bey Sebastian Hartel, 1782. (0-5844 Koll. 4.)

A kötet egyházpolitikai röpiratok kolligátuma; az egybekötöttést Ráday Gedeon unokája, III. Ráday Pál végeztette el a 19. század elején (erről a kötés és a

gerincen található "R" jelzésű vignetta – amelyet III. Ráday Pál használt – tanúskodik).

[RICHTER, Joseph]: Kaiser Josephs Gebetbuch. Wien, bey Joseph Hraschanky, 1787. (0-5308)

Magyar fordítása:

[RICHTER, Joseph]: Josef tsászár imádságos könyve. Németből fordított. Pozsony, Landerer, 1787. (0-4915)

RIEGGER, Paul Joseph: Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae. Vindobonae, Ioan. Thomas Trattner, 1770–1771. 1-3. pars. (0-5477)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

Specimen corporis iuris ecclesiastici inclyti Regni Hungariae et partium eidem adnexarum... Vindobonae, Ioan. Thomas Trattner, 1768–1773. 1-2. pars. (0-3799)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

ROLLIN, Charles: Anweisung wie man die freyen Künste lehren und lernen soll... Aus dem Französischen übers. von Johann Joachim Schwaben. Leipzig, Breitkopf, 1760. 2 Bd. (0-4627)

De la maniere d'enseigner et d'étudier des belles lettres, Paris, chez la Veuve Estienne et Fils, 1741. 1-4. tome. (0-2167)

Létezik magyar fordítása is, ld. később.

Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs. Paris, chez la Veuve Estienne et Fils, 1748–1756. 1-13. tome. (0-588)

Histoire romaine depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Actium... Paris, chez la Veuve Estienne et Fils, 1741–1748. 1-9. tome. (0-589)

Rollinhoz kapcsolódik a következő fordítás:

[SZÖNYI Benjámin] Charles Rollin: Gyermek fizikája, avagy olly szép és hasznos tudomány s engéje, mellyben... meg-mutattatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket... kegyes elmélkedésekre és az azokban nyilván való isteni böltsességet és hatalmat... tsudáltatni. Ford. és maga egy néhány kegyes elmélkedésével meg szaporította Szőnyi Benjámin. Pozsony, Landerer, 1774. (0-3040)

SÉVIGNÉ, Madame de [Marie de Rabutin Chantal]: Lettres de Madame de la Marquise De Sévigné, a Madame la Comtesse de Grignan, sa fille. Amsterdam, La compagnie, 1766- 1-8. tome (0-2080)

SZVORÉNYI Mihály József: Causa religionis contra libertinos defensa. Budae, Typ. Univ., 1779. (0-689)

Idea encyclopaediae theologiae secundum Vindobonensem studii theologici reformationem proposita. Viennae–Zagrabiae, Trattner, 1785. (0-5550)

VAN SWIETEN, Gerhard: Commentaria in Hermanni Boerhaave aphorismos de cognoscendis et curandis morbis. Lugduni Batavorum, Apud Johannem et Hermannum Verbeek, 1766–1770. 1-5. tom. (0-2295)

Ráday Gedeon monogramos possessor-bejegyzésével (G.R.)

VIZER Ádám: *Hermeneutica sacra Novi Testamenti in tres partes divisa, quibus praemittitur prolegomenon*. 1 pars. ... Budae–Pestini, Weingand–Köpf, 1784. – 2-3. pars. ... Posonii, Weber, 1784–1785. (0-5103)

[WITTOLA, Marcus Antonius]: *Text des augsburgischen Intoleranten mit den Noten eines toleranten Oesterreichers*. Wien, Sonnleithner, 1782. (0-5613)

Zweytes Schreiben eines österreichischen Pfarrer über die Toleranz nach den Grundsätzen der katolischen Kirche. Wien, Sonnleithner, 1782. (0-5844 Koll. 3.)

A debreceni Nagykönyvtár

I. Primer janzenista művek

ARNAULD, Antoine: Logica sive ars dirigendi cogitationes, continens, praeter regulas vulgares, plurima nova quae iudicio formando inserviunt / ex gallico traducta per Cornelium ab Ackersdyck; [Utrecht] Trajecti ad Rhenum : Ackersdyck, 1666.1 db ; 16r (D8; N893)

Pergamen kötésű.

BERTRAM, Claude: Réponse au Livre de Mr Arnauld intitulé la perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie défenduë. Tome I-III. [S.l.] : J. Lucas, 1671. 8r C976 D8;C284

Réponse au Livre de Mr Arnauld intitulé la perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie défenduë. Premiere Partie. A Geneve : pour Iean Antoine et Samuël De Tournes, [1672]. XXXII, 832 p. 8r . D9/4,TEB1/B57,R202 (RHE Teológiai Szakkönyvtár - Raktár1)

[BIBLIA] Le Nouveau Testament en françois, avec des réflexions morales sur chaque verset.[Par Pasquier Quesnel.] Tome Cinquieme. Tome Septieme. Amsterdam, Nicolai Jos. 1728. Két kötet. Félpergamen kötés. D8, B429.

Nouvelle bibliotheque des auteurs ecclesiastiques, contenant l' histoire de leur vie, le catalogue, la critique & la chronologie de leurs ouvrages; le sommaire de ce qu'ils contiennent; un jugement sur leur stile, & sur leur doctrine; & le denombcement des differentes editions de leurs oeuvres. Nouvelle edition revue, corrigée & augmentée. Tome 1 - 19. + Dissertation preliminaire ou prolegomenes sur la bible. Pour servir de supplement a la bibliotheque des auteurs ecclesiastiques. Tom. 1 - 2. A Utrecht. ches I. Broedelet. 1731 - 1741 + 1731. 17 kötet. D8, F148

ESPEN, Zeger Bernard van

Jus ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae praesertim Belgii, Galliae, Germaniae & vicinarum provinciarum Accomodatum. [Köln] Colonia Agrippinae : Metternich, 1748. 2 db ; 2r. D8, M27

FONTAINE, Nicolas: L'Histoire du Vieux et du Nouveau Testament, avec des explications édifiantes, tirées des Saints Peres, pour régler les moeurs dans toute sorte de conditions / Royaumont. Paris : P. Petit, 1680.[8], 578, [6] p. ; 8r. D8, D800.

GIFTSCHÜTZ, Franz: Biblische Erzählungen aus dem alten Testamente mit beygefügtten Anmerkungen und Sittenlehren für Kinder / F. Giftschütz. 3. Aufl. Wien : Camesina, 1805. [22], 211, [1] p. ; 16 cm. D8, D827.

GODEAU, Antoine: La vie de S. Augustin evesque d'Hyppone, A Paris, chez Pierre Le Petit,1657.

Egyszerű pergamenkötésben. Possessorbejegyzés a címlapon: "M V Steen", "Andreas Kármán A.J. mpr". Possessorbejegyzés a címlap előzők rectóján:

"Andreas Kármán A.J. Trajecti 1761 die 3. Januarii. valet. 18 stifer? 5iiv ?". Felette olvashatatlan possessorbejegyzés.

GODEAU, Antoine – LARDENOIS, Antoine: Paraphrase des pseumes de David. H.n. 1655. 15 sztl. + 440 l.+3 sztl. 1 db. D8,B500.

JANSENIUS, Cornelius: Augustinus, seu doctrina Sancti Augustini de humanae naturae sanitate... adversus Pelagianos et Massilienses... Tom. 1,2,3. Rothomagi, sumptibus Jo. Berthelin, 1643. Egy kötet F27

Igen szép pergamenkötés, mindkét tábláján arabeszk-stílusú vaknyomásos középdiisszel (mint egy üres superexlibris). Possessorbejegyzés a címlapon: "Stephani Hathvani V.D.M. et Med. Doctoris Juris mp". A címlapelőzők verzóján: CALVINI SENSUS IN ORE apud Leid. pag. 209" Az anagramma felett számjegyek: 1.4. 6. 8. 7. 4. 10. 9. 8. 12. 13. 17. 18. 16. 19. 2.3.14. Bejegyzés a borítótábla belső oldalán: "Emi Amstelodami 1748 Mense Augusto". Ugyanitt: "Ex munifica oblatione Celeberrimi Domini Stephani Hatvani MDris et Professoris Phil. Math. Juris obtinuit Collegimi Debrecinense".

[JURIEU, Pierre]: Le Janseniste convaincu de vaine sophistiquerie, ou Examen des Reflexions de M. Arnauld sur le Préservatif contre le changement de Religion. A Amsterdam, chez Henry Desbordes, MDCLXXXIII. Egy kötet. C982

Aranyozott gerincű egykorú bőrkötésben. Possessorbejegyzés a kötéstábla belső oldalán: "Steph. P(aksi). Szathmári Debr. 1762". A hátsó kötéstábla alján újabbkori könyvtárosi bejegyzés: "Fölösleges, de besorozandó az új. akb (újakba?)."

LAUBER, Joseph: Die göttliche Schrift des alten und neuen Testamentes. Wien, 1786. 1 db ; 8r. D8, E1394.

LEYDEKKER, Melchior: Vis veritatis, seu disquisitionum ad nonnullas controversias, quae hodie in Belgio potissimum moventur de oeconomia foederum Dei.[Utrecht] Trajecti ad Rhenum : apud Fr. Halma, 1679. 1 db ; 4r. D8, C146

NICOLE, Pierre: Continuation des Essais de Morale : Contenant divers Traitez sur differens sujets / Nicole. Ouvrage posthume Paris ; Luxembourg : André Chevalier, 1703. [11],352 p. 14x8 cm ; Table des Traitez [*7-10]. D9/4, TEB1/N75, R228.

PASCAL, Blaise: Les provinciales ou lettres escrites / Louis de Montalte ; Trad. en Latin par Guillaume Wendrock... A Cologne, chez Balthasar Winfelt, 1684. 1 tom. D8, D475

Egyszerű pergamenkötésben. Possessorbejegyzés a címlapon: "Andreas Kármán mpr". Bejegyzés a borítótábla belső oldalán: "Liber Bibliothecae Kollegii Debrecinensis aere proprie emtus et caeterorum catalogo insertus A.D. MDCCCLXXIII. Idibus Septembris Bibliothecario Ordinario: Valentino Lévai mpr"

Lettres écrites a un provincial... Paris, Garnier, 1754. XX, 407 p; 12r. D8, N992.

Bejegyzés nincs, kivágott possessor-bejegyzés.

[Pascal]: Lettres, opuscles, et memoires de Madame Perier et de Jacqueline, soeurs de Pascal, et de Marguerite Perier, sa nience. Publiés sur les manuscrits originaux par M. P. Faugere. Paris, Auguste Vaton 1845. N317cc

Ez 3 egységesen kötött darab Pascal műveivel: Pensées, fragments et lettres de Blaise Pascal, publiés... par M. Prosper Faugere. 1-2. tomes, Paris, Andrieux, 1844. 19. századi félbőr kötés. Possessor mindhárom kötetben: "Wethlendiendre(?) Genf 1880 Jun 19"

Litterae provinciales de morali et politica jesuitarum disciplina / Ludovicus Montaltius ; Wilhelmo Wendrockio... e gallica in latinam linguam translatae & theologicis notis illustratae... tum jesuitarum adversus Montaltium criminationes repelluntur ; Accedit Samuel Rachelii examen probabilitatis jesuiticae novorumque casuistarum. Helmaestadii : Müller, 1664. 637, [33], 9 lev., 154 p. Pergamenkötés, 4r. D8, F246.

Pascal's Provinzialbriefe über die Moral und Politik der Jesuiten. Übersetzt von G. Hartmann. Berlin, 1830. N1147

Pensées de M. Pascal sur la religion & sur quelques autres sujets... Nouvelle édition augmentée. ¶ Paris, Suivant la copie imprimée, MDCLXXIX. 1 db. 12r. Egyszerű pergamenkötésben. Semmilyen bejegyzés nincs. J474, D8, F474

Pensées sur la religion & sur quelques autres sujets... A Amsterdam, chez Abraham Wolfganck, 1677. 1 tom. 12 r. Egyszerű pergamenkötés. D8, F473. A címlapelőzékeken kivágott possessorbejegyzések. A hátsó szennylap tetején párszavas francia bejegyzés, oldalszám-hivatkozásokkal.

Pensées sur la religion, et sur quelques autres sujets. – Discours sur les Pensées de M. Pascal... A La Haye, chez Pierre Gosse, [1678]. 1 db. 8r. D8, C964.

Rossz állapotban, de eredeti kiadói márványozott puhapapírkötésben, körülvágatlan példány. Bejegyzések nincsenek. Possessor a címlapon: "Michaelis Nagy". Bejegyzés a borító belső oldalán: "Cmt Traiecti ad Rhenum -762 die 1 Aprilis. Liber Bibliothecae Collegii Reformator. Debrecinensis, quem eidem pro beneficio Auctionis Librorum quorum. prior. obendie? Clarissimus Dominus Michael Nagy Pastor Ecclesiae Reform. Szentesiensis. In Catalogum reliquorum insertus per Daniele Ertsei Bibliothec. Ordinar. A.C.N. MDCCLXXIII a.d. III. Non. Febr."

PEREIRA, Antonius: Doctrina antiquae ecclesiae de suprema imperantium civilium etiam in personas ecclesiasticas potestate. Viennae : Kurzbök, 1773. 1 tom. ; 8r. D8, M955.

QUESNEL, Pasquier: Anatomie de la sentence de M. l'Archeveque de Malines contre le P. Quesnel. [S.l.] : [s.n.], 1705. 262 p. ; 8r. Pergamenkötés. D8, C1000.

[Quesnel]: L'ingénu, histoire veritable, tirée des manuscrits du Pere Quesnel. A Utrecht, s.n. MDCCLXVII. 1 tom. 8r. D8, T586

Aranyozott gerincű bőrkötés, 18. sz-19. sz. Possessorbejegyzés a címlap előtti előzéklap verzóján: "Lugossy József 1836". Bejegyzés ugyanitt, más kézírással: "Kandidál .csn. (csaknem?) egyrangu mű".

RACINE, Louis: A vallás, avagy az ifjabb Racinnek a vallásról írott munkája. Ford. Háló Kovács József. Komárom, Weinmüller, 1798. D8, H198

Aranyozott gerincű korabeli bőrkötés. Bejegyzés az előzéklap rectóján: "Liber Bibliothecae Collegii Reformatorum Debreceniensis Dono per Rev. Dominum Josephum Kovats, cui hic liber debet, quod Idiomate Hungarico legi possit, eidem Bibliothecae oblatus Sign: die 14a Sept 1798 Franciscus Tóth mpr Bibliothecarius Ordinarius". Jegyzet nincs.

II. A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható művek

ALEXANDRE NOËL [Alexander Natalis]: Historia ecclesiastica veteris novique testamenti ab orbe condito ad annum post Christum natum 1600...; opera et studio Constantini Roncaglia...quibus accedunt praeter animadversiones Joanne Dominico Mansi. Editio novissima... opera & studio Const. Roncaglia Venetiis: Sumptibus Societatis [Jesu], MDCCLXXI. 1-9. tom. : 5 db ; 2r. D8, D16

CALMET, Augustin: Commentarius literalis in omnes libros Veteris et Novi Testamenti. Opus gallice primum ab authore, nunc vero latinis literis traditum a Joanne Mansi... ed. novissima ab authore recognita... Augustae Vind. et Wirceburgi, sumptibus Martini Veith, MDCCLXXV. Nyolc kötet. E 46

Aranyozott gerincű bőrkötés. Bejegyzés az előzéklap rectóján: "... Calmeti in ... Commentarios, octo comprehensos Voluminibus muneri mittit Kollegice Reformatorum Debrecinensi, eiusdem ante hoc Decennium per amos decem Alumnus, et maximorum memor. Beneficiorum Nkörösino 26 octobr 1778 Paulus Szélesi Minister Ecclesiae Reformatae Nkörösensis mpr." "Percepit Collegium, debita cum gratiarum autione, die 2 Non. 1778 Sign per Johannem Varjas Prof. mp" "Bibliothecario ordinari Samuele Mindszenti"

Dissertationes ac disquisitiones excerptae ex commentario literalis in omnes Veteris Testamenti libros. Tomulus 1,2,3,4,5,6,7,8,9. Tyrnaviae, typ. Academicis Societatis Jesu, MDCCLI-III. 3 kötet E558

Aranyozott gerincű bőrkötés, 18. századi, sárga papírcímkével a gerinc második mezőjében. Bejegyzés az első kötéstábla belső borítóján: "Liber Bibliothecae Publicae Collegii Reformat. Debrecinensis, cum sequentibus IV. Voll. proprio eiusdem Bibliothecae aere comparatus; in Catalogum vero reliquiorum insertus A.P.C.N. MDCCLXX a.d. IVa Non. Decembris a Daniele Ercsei Biblothecar. ord." Bejegyzés nincs.

Dissertationes excerptae ex commentario literalis in omnes Novi Testamenti libros. Tomulus 1,2,3,4,5. Tyrnaviae, typ. Academicis Societatis Jesu, MDCCLIV-V. 2 kötet E559

Dissertations qui peuvent servir de prolegomenes de l'écriture sainte. Rev. corr. augm. ed., Tom. 1,2,3. A Paris, Emery, MDCCXX. 3 kötet E154

Aranyozott gerincű bőrkötés. Bejegyzés a címlapelőzéken: "Stephani P. Szathmári cum reliquis 2 Tomis Debretzini 26 Jbriis 1784. Dominus providat"

DU PIN, Ellies: De antiqua ecclesiae Disciplina Dissertationes Historicae, Londini, Apud Abel Swal, MDCXCI. D8, D462

Egyszerű pergamenkötésben. Semmilyen bejegyzést nem tartalmaz.

EYBEL, Joseph Valentin: Etwas von den Wahlen der Religionsdiener. Miscellanea. Tom. XIX. 10. D8, A1157

Was ist der Ablass? Wien : Bey Joseph von Kurzbeck, 1782. Bőrkötésben; 8r. Miscellanea. Tom. XXIX. Colligatum 3. D8, A1167

FESSLER Ignác Aurél: Alonso oder der Wanderer nach Montferrat 1. 2. Theil. Carlsruhe, 1810. 1 db ; 8r. D8, T188

Más művei:

Attila König der Hunnen. Breslau : W. G. Korn, 1794. 292 p. : 1 t. ; 21 cm. D8, I735

Die drey grossen Koenige der Hungarn aus dem Arpadischen Stamme. Breslau : W. G. Korn, 1808. [8], VI, 542, [1] p. : 1 t. ; 23 cm. D8, I737

Fortsetzung der in Anacharsis Reise enthaltenen Geschichte von Alt-Griechenland : Alexander der Eroberer / Feszler. Berlin, 1797. 374 p. ; 8r. D8, K2056

Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn. Carlsruhe, 1809. 1 db ; 8r. D8, I1070r

Die Geschichte der Ungarn, und ihrer Landsassen. Leipzig : F. A. Brockhaus, 1847-1848. 8 füzetben ; 23 cm. D8, I736

Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen. Leipzig : J. F. Gleditsch, 1815-1825. 1-10. Bd. ; 8r. D8, I739a

Die Geschichten der Ungarn etc. I-X. Leipzig : 1815. 13 db ; 8r. D8, I739,b

Lotario oder der Hofnarr. Carlsruhe, 1810. 1 db ; 8r. D8, T542,b

Marc Aurel : Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt. Breslau : Bei Wilhelm Gottlieb Korn, 1789-1790. 1-2. Theil : Félbörkötés; 8r. D8, T960

Marc-Aurel. 1-4. Theil. Breslau, 1790. 4 db ; 8r. D8, K2057

Marc-Aurel. 4. verb. Aufl. Breslau, 1801. 4 db ; 8r. D8, T228

Mathias Corvinus König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien. Breslau : Korn, 1793-1794. 2 db ; 8r. D8, I810,z

Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien. I. II. Theil Breslau, 1794-1796. 334, 360 p. ; 8r. D8, I1284

Meine Verfolgung in Russland : Eine aktenmässige Darstellung der jesuitischen Umtriebe des D. Ignatius Fessler und seiner Verbundenen in jenen Gegenden / hrsg Karl Limmer. Leipzig : C. H. Reclam, 1823. XII, 227 p. ; 21 cm. D8, D837

Resultate seines Denkens und Erfahrens als Anhang zu seinen Rückblicken auf seine 70 jährige Pilgerschaft. Breslau : W. G. Korn, 1826. 1 db ; 8r. D8, K892

Was ist der Kaiser?: Verfasst von einem Kapuziner-Mönch. Wien : Bey Johann Georg Weingand, 1782.Börkötésben; 8r. Miscellanea. Tom. XIX. Colligatum 4. D8, A1157

FLEURY, Claude: Betrachtungen über die Kirchengeschichte, und die Rechtfertigung derselben. Aus dem Französischen übers. von Marc Anton Wittola. Innsbruck-Wien-Prag, Trattnerische Buchhandlung, 1772. 1-3. Theil. D193, D8

Aranyozott gerincű és táblájú bőrkötés, díszes. Possessorbejegyzés az első kötet előzéklapjának verzőjén: ".... Kutasi Viennae a 1799". A második előzéklap rectóján: "Josephus Szakács Comp. Szalaisini 1821 mpr". Ugyanitt: Liber Bibliothecae Ill. Collegii Ref. Debrecinensi proprio ejusdem aere comparatus, cum reliquis duobus Tomis Sign: d. 29a Nov. 1821 Joh: Szilágyi mpr. Bibliothecarius"

Disciplina populi Dei in Novo Testamento ex scriptoribus sacris & profanis collecta... / Claudius Fleury ; a Francisco Antonio Zaccaria S. J. adnotationibus ac variorum dissertationibus illustrata. Venetiis : typ. Ant. Zatta, 1761. 1-2. tom., 1 db ; 25 cm. D8, D442.

Fürtreffliche zwey Tractaten... : Die Sitten derer Israeliten. Die Sitten derer Christen... Nunmehr aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt u. mit einem vollständigen Register versehen. 2. Aufl. Mit Erlaubnuss der Obern Regensburg : J. Gasti, 1754. [13],630,[8] p. ; 18 cm. D9, Et.3602

Historia ecclesiastica ab anno Christi 1230. usque ad annum 1248...; Latine reddita a P. Domenico Ziegler. Augustae Vindelicorum : J. Wolff, 1764. [24], 592, [27], 159 p.; 18 cm. D8, D605.

A „*Historia*” további kiadásai:

In historiam ecclesiasticam dissertationes octo / Claudius Fleurius ; E gallico in latinum traductae... 2. ed. Bambergae ; Francofurti ; Lipsiae : T. Göbhardt, 1772. [16], 448, p. : 1 t. ; 20 cm. D8, D207.

Histoire ecclesiastique. (a 21. kötettől kezdve: Pour servir de continuation a celle de feu par Mr. l'Abbé Fleury.) Paris, Montalant. 1742. 8bk. 1-36 kötet (a 18. és 30. kötet hiányzik.) 34 db. D8, D1669.

Historia ecclesiastica. August Vind. & Oeniponti, Impensis Josephi Wolff. 1758-1798. 1-86 kötetben (1,21,23,68. kötet hiányzik). 84 db. (a 20-24 kötet:) ...prius ab Brunone Parode...modo Dominico Ziegler... latine reddita. (a 25-85. kötet:) ...a quodam anonymo continuata, atque a R.F. Alexandro...latine reddita, notisque castigata. (a 86. kötet:) ...a R.J. Bennone continuata. D8, D1670.

Institutiones juris Ecclesiastici. Francof. et Lipsiae. Crugius G.E. MDCCXXIV. Egy kötet. D8, M626,g.

Az Israelitáknak és a keresztyéneknek szokásaik és erkölceik. Veszprémben nyomtatott Számmer Mihály betűivel. 1801, 1802. Két kötet, 8r. D8, E440.

Két elmélkedés Fleuri Klaudius apát úr egyházi históriájából. Virág Benedek, Buda, Kir. Magyar Universitas, 1806. IX, 180 p. ; 19 cm. D877

Egyszerű, korabeli papírkötés, keresztirányban pirossal csíkozott. Possessor a címlapon: "Balogh Péteré 1818 51 Xr". Jegyzet nincs.

Le Devoirs des Maitres et des domestiques. Par Me. C. F.A. Amsterdam, Pierre Savouret, 1688. D8, S1201.

Les moeurs des Israelites et celles des Chrétiens. Augsbourg : J. Wolf, 1774. [6], 552 p. ; 18 cm. D8, D624.

Moeurs des Israelites & des Chrétiens. Paris : J. Herissant, 1755. 403, [4] p.; 16 cm. D8, D312.

GILOWSKY, Franz Anton: Hirtenbrief des Hochw. Herrn Hieronymus Joseph Erzbischofs / Anton Franz Gilowsky. [S.l.] : Bey Sebastian Hartleben, 1782. 1 Bd : Börkötés; 8r. Miscellanea Tom. XXXIV. Colligatum 3. D8, A1172

[HONTHEIM, Johann von] Febronius, Justinus: Abbreviatus & emendatus, id est de statu ecclesiae tractatus ex sacra scriptura, traditione, & melioris notae catholicis scriptoribus adornatus, ab auctore ipso in hoc compendium redactus. Coloniae & Francofurti MDCCLXXVII. Egy kötet. D8, C118.

Commentarius in suam retractationem Pio VI. ...submissam / Justinus Febronius. [Frankfurt am Main] Francofurti ad Moenum : ex officina Esslingeriana, 1781. 1 db ; 4r. D8, A503.

Commentarius in suam retractationem Pio VI. Pont. Max. Kalendis Novemb. An. MDCCLXXVIII. submissam. Francofurti ad Moenum ex officina Esslingeriana MDCCLXXXI. Egy kötet. D8, C116.

De statu ecclesiae & legitima potestate romani pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus. Editio altera priore emendatior & multo auctor. (Tom. I.) Bullioni apud G. Eurardi. Francofurti & Lipsiae. MDCCLXV. MDCCLXX-LXXII-III-IV. Négy kötet. D8, C117.

Hontheim főművét védelmező mű:

Vindiciae Febronianae : Seu refutationes nonnullorum opusculorum, quae adversus Justini Febronii icti tractatum de status ecclesiae et potestate rom.

pontificis nuper prodierunt. Tiguri : Balthasar Hervagius, 1765. 150,[8] p. ; 8r.(Colligatum 3. része). D8, C115.

Hontheim főművével vitázó művek:

Opusculorum criticorum contra Justini Febronii juris-consulti librum singularem de legitima potestate summi pontificis 1. Amstelodami : Peter Marteau, 1765. [4],2,40 p. ; 8r. (Colligatum 2. része). D8, C115.

TRAUTWEIN, Gregorius: Vindiciarum adversus Justini Febronii icti de abusu et usurpatione summae potestatis pontificiae librum singularem... / Gregorius Trautwein. Augustae Vindelicorum : Josephus Wolff, 1765. 170,[18],35,160,[16],76 p. ; 8r. (Colligatum 1. része). D8, C115.

JURIEU, Pierre: Sermons sur divers textes de l ecriture St. A Geneve, Jean Antoine Querel, 1720. Második kolligátumkötet Coll. 6. B493

Fröcskölt szürke papírkötésben. A kolligátumpéldány teljesen tiszta, az első kolligátum - Sermon du les devoirs des Gens de la Ville, pendant le Sejour qu ils font a la Campagne - címlapján possessorbejegyzés: "Jos. Literáti Geneve 1782". Az első kolligátumkötet előzéklapja rectóján: "Liber Collegii Rstor? Debrecinensis, cum reliquis 6 Tomis. Sig. Samuel Zilahi mpr. Bibliothecario Ordin. Ao VI99 d. 14 Apr."

MURATORI, Ludwig Anton: Abhandlung von dem Werthe der niedern Beredsamkeit / aus dem Italienischen übersetzt von Liechtenegger. [S.l.] : [s.n.], 1782. 1 Bd. ; 8r. (Colligatum 6.). D8, A1176.

Anecdota, quae ex Ambrosianae Bibliothecae codicibus eruit...L. A. Muratorii. Patavii : J. Manfre, 1697-1698,1713. 4 tom. : 2 db. ; 4r. D8, A271 A271.

Della publica felicità, oggetto de' buoni principu. Lucca, MDCCXLIX. Egy kötet, 8r. D8, M840.

De naevis in religionem incurrentibus, sive apologia epistolae a... Benedicto XIV. pontifice maximo... Venetiis : Typ. Balleoniana, 1760. XXIV, 108 p. ; 15 cm.

Tartalom: Dum conclusiones ex tractatibus theologicis... - Quinque-Ecclesiis, 1763. / Matthaeus Franciscus Kertiza, Georgius Nunkovits Dissert. D8,1-1084

De Paradiso regnique coelestis gloria adversus Th. Burneti Nritanni Librum de Statu Mortuorum. Venetiis : Apud Joseph Rosa, MDCCCLV. Egy kötet. Bőrkötés; 8r. D8, C875.

De recta hominis christiani devotione / Lamindus Pritanius, Viennae : Ex Typogr. Kaliwodiano, MDCCCLIX. [14],373,[2] p. ; 8r. D8, B730.

De recta hominis christiani devotione / Lamindi Pritanii, [Wien] : Ex Typ. Kaliwodiana, [post 1760. ante 1772.] 1 tom. ; 8r. D8, B730.

Liturgia romana vetus tria sacramentaria complectens, Leonianum scilicet, Gelesianum, et antiquum Gregorianum. Denique accedunt Missale gothicum, Missale francorum, duo gallicana, et duo omnium vetustissimi Romanae Ecclesiae Rituales libri. Venetii : Jo. Baptista Pascal, 1748. 1-2. tom. ; I.: [11] p., 792 h., II.: [2] p., 1048 h. – 36 cm.

Sinai Miklós bejegyzésével (1780. június 30.). D8, 3-0527 3-0527.

Pontius Meropius S. Paulin. senator et consul rom. deinde Nolanus epp. Opera ad mss. codices gallicos, italicos, anglicos, belgicos, atque ad editiones antiquiores emendata et aucta, nec non variorum notis ac dissertationibus illustrata, ... recognovit / D. L. A. Muratorius. Veronae : typis D. Ramanzini, 1736. 1 tom. ; fol. D8, F2.

Rerum italicarum scriptores ab anno aerae christianae quingentesimo ad Millesimum- quingentesimum, quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianae, Estensis, aliarumque insignium bibliothecarum codicibus. Mediolani, MDCCXXIII-MDCCCLI (Ex typographia societatis Palatinae). 28 kötet: Pergamenkötés. D8, K31.

Über die Einbildungskraft des Menschen. / Mit vielen Zusätzen herausgegeben von G. H. Richerz. Leipzig : Weygand, 1785. Egy kötet. Félbőrkötés. 8r. D8, N176.

Vita humilis servi Dei Benedicti Jacobini praepositi Varallensis,... nunc primum latine reddita... / Ludovicus Antonius Muratori. Proposita : Tempore Spiritualium Exercitiorum ab ipso notata ab anno 1676, usque ad anno 1723 / Jacobinus Benedictus. Venetiis : Franciscus Storti, 1753. XII, 153, 95 p.; 19 cm. D8, 1-1079

Hozzákötvé: Kiss Antal: Assertiones ex universa theologia ...

Possessor: Petheő Péter.

RAUTENSTRAUCH, Stephan: Über das Betragen der Bischöfe in den k. k. Staaten... Wien : Bey Sebastian Hartel, 1782. 1 db ; 8r. D8, A 1156

Vorstellung an Se. päbstliche Heiligkeit Pius den VI. Wien : Bey Sebastian Hartl, 1782. Bórkötésben, 8r. Miscellanea. Tom. XIX. Colligatum 1. D8, A1157

Warum kömmt Pius der VI. nach Wien ? [Pozsony] Pressburg : Bey Johann Michael Landerer, 1782. 1 db ; 8r. D8, A1150

ROLLIN, Charles: Aelteste Historie 3. 2. Aufl. - Dresden : Walther, 1749. 856 p. ; 19 cm. Címlapja hiányos, 857-858. p. hiányzik. D8, K1977

Anweisung wie man die freyen Kunste lehren und lernen soll : Aus dem Französischen übersetzt. Band I-II. / Carl Rollin ; Herausgegeben von Johann Joachim Schwaben. 3. Auflage. - Leipzig : Verlegts Bernhard Christoph Breitkopf, 1760. 2 db ; 8r. D8, A442

Historie alter Zeiten und Völcker, der Aegyptier, Carthaginenser, Assyrer, Babylonier, Meder, Perser, Macedonier und Griechen / aus dem Französischen Rollin übersetzt. 2. Auflage. - Dresden ; Leipzig : G.C. Walther, 1746-1749. 2 db ; 19 cm. D8, 1-3203

Gyermekek Fisikája : avagy oly szép és hasznos tudomány zsengéje, melyben kevés példák által megmutattatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket... az isteni bölcsességet stb. csodáztatni / Rollin Károly; magyar nyelvre fordította Szőnyi Benjámin. Pozsony : Landerer Mihály, 1774. 8r. D8, S90

Verseggy Ferenc könyvtára

I. Primer janzenista művek

(38.) MÉSENGUY, François–Philippe: Auslegung der christlichen Lehre... Wien, 1781.

(223.) NICOLE, Pierre: Moralische Versuche über die richtigen Pflichten, Wien 1785.

(236.) PASCAL, Blasius: Provinzial Briefe über die Sittenlehre, und Politik der Jesuiten... 1773.

(251.) RACINE, Bonaventure: Kirchengeschichte... Wien, 1783.

(589.) [WITTOLA, Mark Anton]: A tolerantziáról, a katholika anyaszentegyháznak hitbéli fundamentumos tudománya szerint, egy ausztriai plébánosnak német nyelven írt levele. [Ford. Szerencsi Nagy István] Pozsony–Kassa, 1782.

(619.) Vom Ablass. Van Espen

II. A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható művek

(20.) VERONIUS, Franciscus: Regula fidei catholicae sive secretio eorum quae sunt de fide catholica ab iis quae non sunt de fide. Budae, 1782.

(22.) FRANK, Georgius: Introductio in historicum ecclesiasticum [sic!] cum chronologia. Budae, 1783.

(36.) AUGUSTINUS: Confessionum libri. 1622.

(40.) BERTI, Joannes Laurentius: Breviarium historiae ecclesiasticae... Augustae Vindelicorum, 1775.

(44-45.) BOILEAU–DESPRÉAUX, Nicolas: Oeuvres... 1767.
Comedie Mscriptum brosch.

(94.) FLEURY, Claude: Betrachtungen über die Kirchen Geschichte. Wien, 1785.

(165.) XIV. KELEMEN pápának ama nagy emlékeztető Ganganellinek levelei. Ford. Kónyi János, Budán, 1783.

(200, 201 és 203.) MARTINI, Karl Anton von: Positiones de jure Civitatis, Viennae 1768. – De lege naturali positiones, Viennae 1767. – De lege naturali exercitationes sex, Vindobonae 1770.

(219.) MOSHEIM, Johann Lorenz von: Vollständige Kirchengeschichte des Neuen Testaments... Leipzig 1769–1778.

(238.) PEHEM, Joseph Johann Nepomuk: Praelectionum in jus ecclesiasticum universum, Viennae 1785–89.

(265.) SCHANZA, Wenzel: De Theologia morali positiones... 1784.

(338.) Két elmélkedés FLEURY Klaudius apátúr egyházi históriájából. [Ford.] Virág Benedek, Budán, 1806.

(565, 566, 567.) RAUTENSTRAUCH, Johann: Traum von einem Hirtenbrief. – Über das betragen der Herren Bischöfe in den k.k. Staaten in Rücksicht der landesherrlichen Verfügungen in geistlichen Staaten. – Vorstellung an S. päbstliche Heiligkeit Pius den VI. Aus dem französischen Manuscript des Herrn Delaurier. 1782.

III. A janzenizmus ellenfeleinek művei

(186.–198.) SZAITZ Leó: Magyar- és Erdély-Országnak rövid Isméréte... Pesten, 1791. – Máriafy István [SZAITZ Leó]: Igaz Magyar, Párisban és Berlinben, 1785.

(213.) Des Herrn Abt MILLOT Universalhistorie alte, mittler und neuer Zeiten, Mit Zusätzen und Berichtigungen von W.E. Christiani, I–XII. Leipzig, 1778–1793.

(351.) Acta a sanctissimo patre et domino nostro Pio divina providentia papa sexto – causa itineris sui Vindobonensis, anno 1782. Agriae 1782.

A nagyszombati egyetem (ma: Budapest, Egyetemi Könyvtár) könyvtára

I. Primer janzenista művek

JANSENIUS, Cornelius: Augustini Jansenii folio Louanii 1640 margine rubro tabulae X. quodam et Propositiones (sorszám az 1632-es katalógusban: 538)

Jansenii Cornelii Augustini folio Lovanii 1640 corio albo cum tabulis (azonos az 538. sorszámú tétellel; állományba került: 1655)

Jansenius Cornelius suspectus octavo Parisiis 1650 (állományba került: 1651)

Alexandri Patrii Amarcani [helyesen: Alexandri Patricii Armacani – Jansenius álneve] MARS GALLICUS in 4to 1637 (sorszám az 1632-es katalógusban: 332)

Alexandri Armacani Patricii Mars Gallicus quarto 1637 (azonos a fenti tétellel; állományba került: 1637)

II. A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható művek

AUGUSTINUS¹⁴⁴

Divi Aurelii Augustini Meditationes Soliloquia et Manuale in 12. ... Coloniae Agrippinae 1604 (sorszám az 1632-es katalógusban: 104)

Augustini Meditationes, Soliloquia, et Manuale in 12. Coloniae [!] 1592. (sorszám az 1632-es katalógusban: 194)

D. Augustini Episcopi Hipponensis Meditationes, Soliloquia, Manuale. Additae sunt meditationes B. Anselmi... Anno 1630. (sorszám az 1632-es katalógusban: 428)

Divi Augustini P.P. de libero arbitrio interprete Thomisteos Authore Alexandro Sebile O.P. Moguntiae 1652 (sorszám az 1632-es katalógusban: 537)

[Divi Augustini Operum] – Eiusdem Tomus 6tus et 7mus aduersus Haereses, Folio, Basileae 1542. (állományba vétel: 1632.)

Eiusdem Soliloquia, meditationes et Manuale, 16to, Duaci 1616. (állományba vétel: 1690.)

Eiusdem Meditationes soliloquia et Manuale 12mo, Viennae 1667. (állományba került: 1690.)

Eiusdem Meditationes Soliloquia et Manuale 4to, Romae 1672. (állományba vétel: 1690.)

BONA, Johannes:

Joannis Bonae Kalauz in 12mo (sorszám az 1632-es katalógusban: 92)

Joannis Bonae Kalauz in 12mo ... Impressus Tyrnaviae 1675 (sorszám az 1632-es katalógusban: 894)

Bona Ioannis Cardinalis Rerum Liturgicarum libri 2. 4 to Coloniae 1674 (állományba került: 1690)

Eiusdem Diuinae Psalmodiae Ritus 8uo Coloniae 1674 (állományba került: 1690)

III. A janzenizmus ellenfeleinek művei

ANNAT, Franciscus: De incoacta libertate Romae 1653. in 4. (sorszám az 1632-es katalógusban: 503)

P. Annatus é S.J. de scientia media Tolosae Anno 1645. in 4to (sorszám az 1632-es katalógusban: 504)

Annati Francisci Societatis Jesu Scientia media 4to Tolossae 1645 (azonos az 504. sorszámú tétellel; állományba került: 1649)

¹⁴⁴ Csak a kegyelemtant (is) érintő művei; nem valamennyi regisztrált Augustinus-kötet.

Eiusdem de incoacta libertate 4to maior Romae 1652 (azonos az 503. sorszámú tétellel; állományba került: 1654)

ANTITHESES ad mentem S. Augustini per bullam Urbani VIII. Duaci folio 1649. margine rubro tractatus de Gratia ... (sorszáma az 1632-es katalógusban: 510)

IANSENIUS CORNELIUS damnatus a Conciliis, Pontificibus etc. octauo Parisiis 1651 (állományba került: 1656)

MARCHE, Ludovicus de: Apologia contra doctrinae Jansenii. octauo Leodii 1654. (állományba került: 1655)

Apologia pro iuuentutis Confirmatione Item X. de Propositione Jansenii per Ludouicum de Martis S.J. Leodii 1654. in 8. (sorszáma az 1632-es katalógusban: 517)

Szegedi könyvjegyzékek elemzése

I. A szegedi piaristák könyvtára

A katalógus tételszámai szerint haladva a következő művek sorolhatók a janzenizmus irodalmához, illetve azzal kapcsolatban álló irodalomhoz:

(23.) AUGUSTINUS, Aurelius Sanctus: Selectae epistolae polemicae adversus Pelagium ejusque sectatores scriptae. Jaurini, MDCCXL, Gregorius Joannes Streibig. 8° (RA 2004)

Possessor: Bibliothecae Szeged. Scholar. Piaru. 774

(47.) CALMET, August: Dissertationes, ac disquisitiones, in Veteris Testamenti libros... Cassoviae, typ. Academicis Societatis Jesu, 1752. 8° (RA 1968)

Possessor: Joannis Simon. – Bibliothecae Szeged. Sch. Piar.

(81.) FLEURY, Claude: Historia ecclesiastica Latine reddita... Tom. 1. Augustae Vindelicorum–Oeniponti, Josephi Wolff, MDCCLVIII. 8° (RA 2101)

Possessor: Bibliothecae Szegediensis Scholaru. Piar. Comparatus sub Rectoratu R.P. Gregorii Tapolicsanyi 1760

(184.) [QUESNEL, Pasquier]: Abregé de la morale de l'évangile, ou pensées chrestiennes sur le texte des quatre evangelistes. Pour en rendre la lecture et la meditation plus facile a ceux qui commencent a s'y appliquer. Tome I–II. Paris, André Prelard, MDCXCIII. 12° (RA 1955–1956)

Possessor: Steph. Joan. Bapt. Gul Inscript. Bibl. Szegediensi – S.J.B.G.

(185.) [QUESNEL, Pasquier]: Abregé de la morale des actes des apostres, des Epistres de S. Paul, des Epistres Canoniques, et de l'Apocalypse. Ou pensées chrétiennes, sur la texte de ces livres sacrez. Pour en rendre la lecture et la meditation plus facile a ceux qui commencent a s'y appliquer. Tome premiere. Seconde edition revue et corrigée. Paris, André Prallard, MDCLXXXVII, 12° Koll. 1. (RA 1957)

Possessor: Steph. Joan. Bapt. Gul Inscriptus Bibl. Szegediensi

(186.) [QUESNEL, Pasquier]: Abregé de la morale des Epistres de S. Paul, ou pensées chrétiennes, sur le texte des Epistres de Saint Paul. Pour en rendre la lecture et la meditation plus facile a ceux qui commencent a s'y appliquer. Tome second. Seconde edition revue et corrigée. Paris, André Prallard, MDCLXXXVIII, 12° Koll. 2. (RA 1958)

(187.) [QUESNEL, Pasquier]: Abregé de la morale des Epistres de S. Paul, ou pensées chrétiennes, sur le texte des Epistres de Saint Paul. Pour en rendre la lecture et la meditation plus facile a ceux qui commencent a s'y appliquer. Tome troisieme. Seconde edition revue et corrigée. Paris, André Prallard, MDCLXXXVII, 12° Koll. 1. (RA 1959)

Possessor: Steph. Joan. Bapt. Gul Inscript. Bibl. Szegediensi

(188.) [QUESNEL, Pasquier]: Abregé de la morale des Epistres Canoniques, et de l'Apocalypse ou pensées chrétiennes, sur le texte des Epistres Canoniques et de l'Apocalypse. Pour en rendre la lecture et la meditation plus facile a ceux qui commencent a s'y appliquer. Tome quatrieme. Seconde edition revue et corrigée. Paris, André Prallard, MDCLXXXVII, 12° Koll. 2. (RA 1960)

II. A szeged–alsóvárosi ferences rendház könyvtára

A katalógus tételszámai szerint haladva a következő művek sorolhatók a janzenizmus irodalmához, illetve azzal kapcsolatban álló irodalomhoz:

„*Szent Atyák, azokhoz sorozhatók és életrajzok*”:

(270-271) S. AUGUSTINUS: *Manuale Meditationes et Soliloquia*. 1746. (2 példány)

(273) S. AUGUSTINUS: *Meditationes Soliloquia et Manuale*. 1782.

(274) S. AUGUSTINUS: [Címlap hiányzott] „*Van benne: Contra Pelagianos, ... de natura et gratia...*”.

„*Egyházi latin könyvek csoportja*”:

(313) Franciscus Amatus POUGET: *Institutiones Catholicae*. 1765.

(342) NATALIS Alexander: *Commentarius in Epistolas Pauli*. Tom. 1–3. 1768.

(343) NATALIS Alexander: *Expositio in Mathaem*. 1769

(344) NATALIS Alexander: *Expositio in Marcum, Ioannem et Lucam*. 1769.

„*Német könyvek – Hitszónokok és elegy*”:

(390) *Der Geist des herrn Nicole*. Mit erlaubniss der Obern. 1774.

(398) *Das leben des Clemens 14*. Ganganelli. Carracioli hat übersezt [!] 1776.

(414) Anton WITTOLA: *Kurzgefaste Geschichte des Alten Testament*. 1770.

„*Egyházi latin – Asceticus, és ezekhez sorozott latin könyvek*”:

(585) Joannes BONA Cardinalis: *De discretione spirituum*. 1742.

„*Latin Classicus-ok*”:

(706) Ludovicus Antonius MURATORIUS: *De Ingeniorum moderatione*. 1779.

„*Egyházi latin – Hittaniak*”:

(751) Petrus Maria GAZZANIGA: *Praelectiones Theologicae*. 1791.

(752) Petrus Maria GAZZANIGA: *Tractatus Isagogicus de fundamentis Religionis*. 1786.

„*Egyházi latin – Egyházi történetírók*”:

(769) Ioannes Laurentius BERTI: *Breviarium Historiae Ecclesiasticae*. 1775.

„*Egyházi latin – Egyházi törvényről értekezők*”:

(843) Paulus Joseph RIEGGER: Corpus iuris Ecclesiastici Bohemici et Austriaci. 1770.

„Egyházi latin – Erkölcsant tartalmazók”:

(887) Antonius GODEAU: Theologia Moralis. 1774.

(905) Supplementa ad Natalis Alexandri Theologiae Moralis compendium.

„Egyházi latin – Vitatkozók”:

(981) Tertii tomi 4a Controversia de sacramento Poenitentiae. 1654-1655.
Megjegyzés: *E munkából néhány kötet hiányzik.*

(982) Quarti tomi tertia controversia de Justificatione et bonis operibus. 1653.

„Egyházi latin – Papokat érdeklők”:

(1185) Casus conscientiae. De mandato Prosperi Lambertini, tardius Clementis 14i. 1766 és 1764.

A pécsi Klimo–gyűjtemény állománya

I. Primer janzenista művek

[ARNAULD, Antoine]: Apologie pour les saints peres de l'eglise, defenseurs de la grace de Iesus Christ. Contre les erreurs qui leur sont imposées par de Lamotte. Paris, 1651. (A431)

Possessor-bejegyzés: „Gazzaniga Vienna 1764”

Continuation de la nouvelle defense de la Traduction du Nouveau Testament imprimée a Mons; contre le livre de M. Mallet. Cologne, chez Symon Schouten, 1680. (A432)

exl. Georgii Klimo 1754

De la fréquente communion. Ou les sentimens des peres, des papes, et des conciles, touchant l'usage des sacraments de penitence et d'eucharistie. 9. ed. Lyon, C. Rey–L. Plaignard, 1683. (A433)

Possessor-bejegyzés: „Emer. Petheö”

De la fréquente communion. Ou les sentimens des peres, des papes, et des conciles, touchant l'usage des sacraments de penitence et d'eucharistie sont fidèlement exposes. Nouvelle ed. Bruxelles, chez Francois Foppens, 1713. (A434)

De la necessité de la foy en Jesus-Christ pour etre sauve. Ou on examine si les payens et les philosophes qui ont en la connoissance d'un Dieu, et qui ont moralement bien vécu, ont peu etre sauvez sans avoir la foy en Jesus-Christ. [Ed. Ellies Dupin]. Tom. 1-2. Paris, chez Charles Osmont, 1701. (A435)

Défense de la perpetuité de la foi, contre les calomnies et les faussetés du livre intitulé: *Monuments authentiques de la religion de Grecs*, par M. Renaudot [Jean Aymon]. – La créance de l'eglise Grecque touchant la transsubstantiation, défendue contre la réponse du M. Claude au livre de M. Arnauld. Paris–Lausanne, D'Arnay, 1782 (*Oeuvres*). (A436)

Difficultez proposées a Mr Steyaert. 5–9. partie. Cologne, Le Grand, 1692. (A437)

Eclaircissemens sur l'autorité des conciles generaux et des papes: ou explication du vrai sens de trois Decrets des Sessions IV. et V. du Concile general de Constanze, etc. contre la dissertation de M. de Schelstrate... [Hollande], 1711. (A438)

Un examen particulier de la conformité de la doctrine des Grecs et de tous les Chrétiens Orientaux avec celle de l'Eglise Latine ... Paris–Lausanne, D'Arnay, 1782 (*Oeuvres*). (A439)

Un examen particulier sur les sacraments, et sur tous les autres points de religion, et de disciple que les premiers réformateurs ont pris pour prétexte de leur schisme, prouvée par le consentement des Eglises Orientales. Paris–Lausanne, D'Arnay, 1782. (*Oeuvres*). (A440)

[Antoine ARNAULD – Pierre NICOLE] Antonii Arnaldi Logica sive Ars cogitandi, in qua praeter vulgares regulas plura nova habentur, ad rationem dirigendam utilia. 4. ed. Venetiis, apud T. Bettinelli, 1788. (A441)

[Antoine ARNAULD – Pierre NICOLE] La logique ou l'art de penser, contenant outre les regles communes, plusieurs observations nouvelles, propres a former le jugement. 6. rev. ed. Amsterdam, chez A. Wolfgang, 1685. (A442)

Possessor-bejegyzés: „D. Haaten A.o 1720 M.Mart” – nem sikerült azonosítani.

La perpétueté de la foi de l'église catholique touchant l'eucharistie, défendue contre les livres du sieur Claude. Paris–Lausanne, D'Arnay, 1781. (*Oeuvres*). (A443)

Les preuves de la doctrine de l'église tirées de l'Écriture et des Peres des six premiers siecles et la réfutation des défautes par lesquelles les Ministres se sont efforcés de les éluder, et principalement de leurs fausses comparaisons d'expressions, et des deux chefs célèbres de figure et de vertu. Paris–Lausanne, D'Arnay, 1781. (*Oeuvres*). (A444)

Le renversement de la morale de Jesus-Christ par les erreurs des Calvinistes, touchant la justification. Paris, chez Guillaume Desprez, 1672. (A445)

La réponse aux passages difficiles des Peres objectés par les ministres, et la confirmation de l'union des eglises Orientales avec l'Eglise Romane sur la présence réelle, la Transsubstantation et autres points ... Paris–Lausanne, D'Arnay, 1781. (*Oeuvres*). (A446)

ARNAULD D'ANDILLY, Robert: Vies de plusieurs saints illustres de divers siecles. Choies et traduites par -- . Paris, Pierre le Petit, 1664. (A447)
exl. Georgii Klimo 1754

DU GUET, [Jacques Joseph]: Bildung eines Fürsten zum besten Regenten, oder Abhandlung von den Eigenschaften, Tugenden und Pflichten eines Regenten. Aus dem Franz. übersetzt [von Johann Daniel Heyde]. 1-2 Theil. Dresden, Walther, 1766–1768. (D436)

Possessor-bejegyzés: „G. Gruber”

Reglès pour l'intelligence des S.tes Ecritures, 2. ed. Paris, chez Jacques Estienne, 1716. (D437)

Spiegazione dell' epistola ai Romani. ... Venezia, Simone Occhi, 1782. (D438)

ESPEN, Zeger Bernard Van: Commentarius in canones et decreta juris veteris ac novi et in jus novissimum. Lovanii, sumpt. Societatis, 1765. (E251)

Dissertatio canonica de asylo templorum... [Wien, ny.n.], 1774. (E252)

Dissertatio canonica de veterum canonum et in eis contentae canonicae disciplinae stabilitate et legitimo eorum usu. Viennae, J. Kurtzböck, 1776. (E253)

Dissertatio de collectione Isidori vulgo Mercatoris ... [Wien, ny.n.], 1774. (E254)

Dissertatio de interpretibus seu commentatoribus canonum et decretalium, ... [Wien, ny.n.], 1777. (E255)

Dissertatio de codicibus canonum generatim. ... [Wien, ny.n.], 1777. (E256)

Jus ecclesiasticum universum caeteraeque scripta omnia decem tomis comprehensa. ... 1-10. tom. Venetiis, J. Gatti, 1781–1782. (E257)

Jus ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae praesertim Belgii, Galliae, Germaniae ... ed. 3. Colonia Agrippinae, W. Metternich, 1729. (E258)

Superexlibris: „Deo propitio”

Possessor-bejegyzés: „Georgii Gruber”

Jus ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae praesertim Belgii, Galliae, Germaniae ... ed. 4. Colonia Agrippinae, ex officina Metternichiana, 1748. (E259)

Bejegyzés: „Cathedrae Juris Ecclesiastici comparatur 1831/32”

Opera omnia canonica. 1-6. pars. Venetiis, Balleoni, 1769. (E260)

Opuscula varia, sive juris ecclesiastici universi. 4-5. pars. Colonia Agrippinae, W. Metternich, 1708–1709. (E261)

Possessor-bejegyzés: „Georgii Gruber”

Opuscula varia, sive juris ecclesiastici universi. 4-6. pars. Colonia Agrippinae, W. Metternich, 1748. (E262)

Supplementum ad varias collectiones operum – Vie de Van Espen, ou l'on trouve des éclaircissements historiques sur tous les écrits ci-devant imprimés de ce docteur ... par ... M^{***} [Gabriel Du Pac de Bellegarde]. Bruxellis–Parisiis, H. Vleminkx–E. Flon–J. Herissant, 1768. (E263)

exl. Georgii Klimo

[FONTAINE, Nicolas]: L’histoire du Vieux et du Nouveau Testament, avec des explications édifiantes, tirées des saint peres, pour regler les moeurs dans toute forte du conditions. Par Royaumont de Prieur de Sombrevail. Derniere ed. revuee et corr. Paris, chez Pierre le Petit, 1704. (F291)

Ogledalo temelja, virae i zakona katolicsanskoga to jest... illyricski jezik prinesenna po Emeriku Pavichu. U Budimu, F.L. Landerer, 1759. (F292)

exl. Georgii Klimo 1754

JANSENIUS, Cornelius: Augustinus. In quo haereses et mores Pelagii contra naturae humanae sanitatem, aegritudinem, et medicinam ex S. Augustino recensentur ac refutantur. Lovanii, Iacob Zeger, 1640. (J70)

Tetrateuchus sive commentarius in Sancta Iesu Christi Evangelia.

Lugduni, apud Antonium Beaujolin, 1676. (J71)

exl. Georgii Klimo 1754

LAFITEAU, Pierre François: Histoire de la constitution Unigenitus. Tome I-II. Avignon, Fortunat Labaye (imprimé a Florence, chez Joseph Manni), 1737. (L37)

Istoria della costituzione Unigenitus. Trad. da Innocenzio Nuzzi. Colonia, ny.n., 1742. (L38)

[LANCELOT, Claude]: Abrégé de la nouvelle méthode présentée au roy, pour aprendre facilement la langue latine. Nouvelle ed. Amsterdam, E. Roger, 1709. (L89)

exl. Georgii Klimo 1754

Nuovo metodo per apprendere agevolmente la lingua latina, tratto dal francese. ... Napoli, Serafino Porfile, 1752. (L90)

[LE CERF de La Viéville, Philippe]: Histoire de la constitution Unigenitus, en ce qui regarde la Congregation de Saint Maur. Utrecht, aux depens de la Compagnie, 1736. (L226)

exl. Georgii Klimo 1754

MEMOIRES composés par les plus célèbres jurisconsultes et theologiens de France, sur la demande de Nosseigneurs les Commissaires du Conseil de Regence,

touchant les moyens de se pourvoir contre le refus injuste que faisoit la Cour de Rome d'accorder des Bulles aux eveques et abbés nommés par la Cour de France en 1718. H.n., ny.n. 1767.

exl. Georgii Klimo 17'

NICOLE, Pierre: Essais de morale ou lettres ecrites par feu M. -- . Tome 8. Lettres LIX–CIII. Luxemburg, chez Andre Chevalier, 1727. (N242)

Hitbéli s erkölcsi oktatások az Úr imádságáról, Angyali Üdvözletről, szent mise áldozatjáról, és az anyaszentegyháznak egyéb nemű imádságairól. (Ford. Horváth János). Veszprém, Számmer K., 1815. (N243)

Possessor-bejegyzés: „M. Vörös”

OPSTRAET, Johannes: Ad tirones institutiones theologiae in primam secundae D. Thomae de fine... ed. 2. Tom. I–III. Venetiis, J.A. Pezzana, 1783. (O111)

De locis theologicis dissertationes decem. Venetiis, Balleoni, 1749. (O112)

exl. Georgii Klimo 1754.

Pastor bonus, seu idea, officium et praxis pastorum... Ed. emend. Passaviae, litteris Gabrielis Mangoldi, 1764. (O113)

Possessor-bejegyzés: „Ex libris Ladislaj Lukrich Par. Némethens. A. 1766”

exl. Georgii Klimo 1754

Ratio studiorum ac vitae theologi christiani... Passau, litteris Mangoldianis, 1762. (O114)

Bejegyzés: „J.O.S.T.L. denotant: Joannes Opstraet Sacrae Theologiae Licentiatu”

exl. Georgii Klimo 1764

Theologiae dogmaticae, moralis, practicae et scholasticae 1-3. tom. Lovanii, apud Aegidium Denique, 1726. (O115)

exl. Georgii Klimo 1754

PASCAL, Blaise: Gondolati a hitvallás és némely egyéb tárgyak felett. (Ford. Hilibi Gál Domokos). Pest, Beimel J., 1831. (P131)

Litterae provinciales Ludovici Montalti a Willelmo Wendrockio e Gallica in Latinam linguam translatae... Ed. 10. Latina. Coloniae, ny.n., 1775. (P132)

Possessor-bejegyzés: „Josephi Király”

A possessor valószínűleg azonos Király József pécsi püspökkel, aki 1825-ben hunyt el.

Les provinciales, ou les lettres ecrites par Louis de Montalte a un provincial de ses amis, et aux RR PP Jesuites. Nouvelle ed. Cologne, chez H. Schouten, 1738. (P133)

exl. Georgii Klimo 1754

Pensées de M. -- sur la religion... Nouvelle ed. avec la vie de M. -- par Madame Perier. Milan, ny.n., 1788. (P134)

[PETITDIDIER, Mathieu]: Apologie des *Lettres provinciales* de Louis de Montalte; contre la derniere reponse des P.P. Jesuites intitulée: *Entretiens de Cleandre et d'Eudoxie*. Partie I–IV. Rouen–Delft, chez Henri van Rhin, 1698. (P342)

exl. Georgii Klimo 1754

Tractatus theologicus de autoritate et infallibilitate Summorum Pontificum. Augustae Vindelicorum, G. Schlüter–M. Happach, 1727. (P343)
 Possessor–bejegyzés: „Josephi Király”

Tractatus theologicus de autoritate et infallibilitate Summorum Pontificum. Posony, Royer, [1745]. (P344)

Possessor–bejegyzés: „Cathedrae Juris ac Historiae Ecclesiasticae donavit Josephus Farkas professor 1832”

Tractatus theologicus de autoritate et infallibilitate Summorum Pontificum. Tyrnaviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1746. (P345)
 exl. Georgii Klimo 1754

PICHON, Jean: L’esprit de Jesus–Christ et de l’église sur la frequente communion. Paris, chez Hippolyte–Louis Guerin, 1745. (P441)

POESIES sur les cent et une propositions par l’église dans le livre du P. Quenel pour servir d’étrennes aux Quenelistes. [S.l.t.] 1718. (P634)

QUESNEL, Pasquier: Septieme et dernier memoire pour servir a l’Examen de la Constitution Unigenitus contre le Nouveau Testament en Francois accompagné de Reflexions morales. Avec un Avertissement qui contient des considerations importantes. [S.l.t.] 1714. (Q15)

[RACINE, Bonaventure l’abbé:] Abrégé de l’histoire ecclésiastique... Utrecht–Cologne, aux dépens de la Compagnie, 1749–1762. 2. - 15. tomes. (R34)
 Bélyegzőnyomat: „Conv. Nazar.” – Possessor–bejegyzés: „Grusling”

RACINE, Jean: Abrégé de l’histoire de Port–Royal. Ouvrage servant de Supplément aux trois volumes des Oeuvres de cet auteur. Paris–Vienne, Lottin le jeune, 1767. (R35)

RACINE, Louis: La Grace. – Die Gnade. 2. Aufl. Frankfurt–Leipzig, J.F. Fleischer, 1752. (R37)

La Religion. Poeme. – Die Religion. Neue verb. Aufl. Frankfurt–Leipzig, J.F. Fleischer, 1752. (R38)

Domsics–jegyzék 207. – exl. Georgii Klimo 1754

RASTIGNAC, Louis–Jacques de Chapt de: Instruzione pastorali e mandamento di -- arcivescovo di Tours. Sopra la penitenzia, la comunione e la giusta Cristiana. Brescia, Gianmaria Rizzardi, 1759. (R107)
 exl. Georgii Klimo 1764

REMARQUES en forme de dissertations sur les propositions condânées par la Bule Unigenitus, ou IV colone des Hexaples, dans laquelle on fait la comparaison de la nouvelle doctrine des Jesuites autorisée par la bule, avec la doctrine de l’église établie par l’Ecriture, les saints pères et les auteurs ecclesiastiques. Tome I–II. [S.l.t.] 1723. (R257)
 exl. Georgii Klimo 1754

RIFLESSIONI sopra la lettera responsiva ad un amico intorno alla quaresima appellante. Venezia, Simone Occhi, 1740. (R422)

exl. Georgii Klimo 17'

RONDET, Laurent Etienne: Justification sommaire de l'histoire ecclesiastique de M. l'abbé Racine contre l'ecrit intitulé: *Lettre sur le nouvel Abregé de l'histoire ecclesiastique* par l'abbé Racine contre un second ecrit: Analyse de l'esprit du Jansénisme. [Paris, s.t.] 1763. (R519)

SINGLIN, Antoine de: Instructions chrétiennes sur les mysteres de notre Seigneur Jesus-Christ et sur les principales fetes de l'année. Paris, chez André Pralard, 1679. (S829)

Bejegyzés: „Claude Joseph Gendre Tila Cadet Presentement”

TILLEMONT, Louis Sebastien Le Nain de: Histoire des empereurs et des autres princes... 1–6. tomes. Venise, F. Pitteri, 1732–1739. (T239)

Mémoires pour servir a l'histoire ecclésiastique des six premiers siecles, justifiez par les citations des auteurs originaux... Venise, F. Pitteri, 1732. (T240)

exl. Georgii Klimo 1754

II. A janzenizmus mozgalmával kapcsolatba hozható művek

ALEXANDRE NOËL [Alexander Natalis]: Commentarius litteralis et moralis in omnes epistolas sancti Pauli et in VII epistolas catholicas Natali Alexandro, 1-3. tom. Neapoli, apud J.B. De Blasiis, 1-3. tom. 1741–1742. (A177)

exl. Georgii Klimo 1754

Expositio litteralis et moralis sancti evangelii Jesu Christi secundum quatuor evangelistas 1-3. tom. Parisiis–Neapoli, B. Gessari, 1741–1743. (A178)

exl. Georgii Klimo 1754

Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti... 1-7. tom. Parisiis, S. de Grasortis, 1730. (A179)

Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti. Dissertationes historicae... Ed. novissima. 1-9. tom. Venetiis, sumpt. Societatis, 1717. (A180)

exl. Georgii Klimo 1754

Supplementum ad historiam ecclesiasticam Veteris Novique Testamenti. 1-2. pars. Bassani–Venetiis, Remondini, 1778. (A181)

exl. Georgii Klimo 1754

Opuscula, quibus doctrina moralis et Jesu Christi gratia defenditur contra libellum et epistolas cujusdam anonymi S.J. E Gallico translata. Venetiis, apud S. Occhi, 1770. (A182)

Praecepta et regulae ad praedicatores... Parisiis, Thomas Bettinelli Venetus, 1768. (A183)

exl. Georgii Klimo 1754

Theologia dogmatico-moralis secundum ordinem Cathecismi Concilii Tridentini. Tom. 1-2. Venetiis, Balleoni, 1771. (A184)

exl. Georgii Klimo

BERAULT–BERCASTEL, Antoine Henri: Geschichte der Kirche. 1-24. Bd. Wien, M.A. Schmidt, 1784–1791. (B450)

BERTI, Giovanni Lorenzo: Librorum XXXVII de theologicis disciplinis Joannis Laurentiis Berti accurata synopsis. Ed. Hieronymus Maria Buzius, 1-5. tom. Bambergae–Wirceburgi, apud Tobiam Goebhardt, 1770–1773. (B515)

Opus de theologicis disciplinis Joannis Laurentiis Berti. 1–3. tom. Romae–Venetis, apud Joannem Baptistam Recurti, 1750. (B516)
exl. Georgii Klimo 1754

BONA, Giovanni: De discretione spirituum liber unus. Romae, typ. et sumpt. Nicolai Angelii Tainassii, 1672. (B940)
exl. Georgii Klimo 1754

Epistolae selectae ... Collegit, digessit, ordinavit Robertus Sala. Augustae Taurinorum, Typ. Regia, 1754. (B941)
exl. Georgii Klimo 17

Ferventes aspirations a Dieu. Besancon, chez Jean Bertrand, 1781. (B942)

A keresztényi életnek kezdeti és tanúsági. Deákból ford. Horváth József. Posony, Patzko F.Á., 1778. (B943)

Possessor-bejegyzés: „Caroli Herkecz Capellani Harkovczensis 1822”; valamint a következő bejegyzés: „*ne busulj barátom, majd jobbra fordul egyszer a kotzka, nem mindig boldogtalan az ember, midőn olyannak lenni gondollya magát*”.

Manuductio ad coelum, medullam continens sanctorum patrum et veterum philosophorum... Tyrnaviae, Typ. Acad. per Fridericum Gall, 1730. (B944)

Opera omnia... ed. nova. Antwerpiae, J.B. Verdussen, 1739. (B945)
exl. Georgii Klimo 1754

Principia et documenta vitae Christianae. Agriae, typ. Josephi Caroli Bauer, 1760. (B946)
exl. Georgii Klimo 1754

Rerum liturgicarum libri duo. Hac novissima ed. ... studio et labore Roberti Sala. 1-3. tom. Augustae Taurinorum, ex Typ. Regia, 1754. (B947)
Possessor-bejegyzés: „Georgii Gruber”

CALMET, Augustin: Brevis chronologia seu rationarium temporum ecclesiasticae ac civilis historiae a mundo condito ad annum Christi 1734. Argentorati, J.R. Dulssecker, 1734. (C55)
exl. Georgii Klimo 1754

Commentarium literale in omnes ac singulos tum Veteris cum Novi Testamenti libros. 1-8. tom. Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1730–1732. (C56)
exl. Georgii Klimo 1754

Commentarius literalis in omnes libros Veteris et Novi Testamenti. 3. ed. 1-8. tom. Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1767–1775. (C57)

Dictionarium historicum, criticum, chronologicum, geographicum et literale Sacrae Scripturae... 1-2. tom. Venetiis, apud Sebastianum Coleti, 1734. (C58)

exl. Georgii Klimo 17,65”

Dictionarium manuale biblicum ex celebratissimis potissimum dictionariis... 1–2. tom. Augustae Vindelicorum, fratres Veith, 1776. (C59)

Dissertatio historico–chronologico–theologica in praedestinationem et reprobationem hominum. Venerationi... Sigismundi Antonii Sztoyka... dicata a ... Joanne Bobics ... Jaurini, G.J. Steibig, 1740. (C60)

exl. Georgii Klimo 1754

Dissertationes ac disquisitiones excerptae ex commentario literal in omnes Veteris Testamenti libros... 1-9. tom. Tyrnaviae, typ. Academicis Societatis Jesu, 1751–1753. (C61)

Possessor-bejegyzés: „Ex libris Joannis Unger 1766”

Dissertationes excerptae ex commentario literal in omni Novi Testamenti libros... 1-5. tom. Tyrnaviae, typ. Academicis Societatis Jesu, 1754–1755. (C62)

Dissertazioni sopra le apparizioni de spiriti, e sopra i vampiri, oi redivivi d'Ungheria, di Moravia... Trad. dal francese su la seconda edizione... Venezia, S. Occhi, 1756. (C63)

exl. Georgii Klimo 17,69”

Histoire de la vie et des miracles de Jesus-Christ... Nancy, Jean-Bapt. Cusson, 1728. (C64)

exl. Georgii Klimo 1754

Prolegomena et dissertationes in omnes et singulos S. Scripturae libros. Tom. 1-2. Lucae, L. Venturini, 1729. (C65)

exl. Georgii Klimo 1754

Storia universale sacra e profana dal principio del Mondo... 1-12. tom. Venezia, S. Coleti, 1742–1769. (C66)

exl. Georgii Klimo 1754

[COLLOREDO, Hieronymus Joseph von]: Hirtenbrief auf die am 1ten Herbstmonat dieses 1782ten Jahrs, nach zurückgelegtem zwölften Jahrhundert eintretende Jubelfeyer Salzburgs. Wien, bey Sebastian Hartl, 1782. (C553)

CONCINA, Daniel: Ad theologiam christianam dogmatico–moralem apparatus. Ed. 2. 1-2. tom. Romae–Venetiis, S. Occhi, 1755. (C614)

exl. Georgii Klimo 17’

Ad theologiam christianam dogmatico–moralem apparatus. Ed. 3. 1-2. tom. Romae–Venetiis, S. Occhi, 1758. (C615)

Commentarius historio-apologeticus in duas dissertationes tributus... Venetiis, apud Simonem Occhi, 1742. (C616)

De sacramentali absolutione impertienda, aut differenda recidivis consuetudinariis dissertatio theologica. Ed. 2. Venetiis, apud Simonem Occhi, 1762. (C617)

De spectaculis theatralibus christiano cuique tum laico, tum clerico vetitis dissertationes duae. Romae–Venetiis, S. Occhi, 1754. (C618)

exl. Georgii Klimo 1768

De teatri moderni. Roma, Eredi Barbiellini, 1755. (C619)

exl. Georgii Klimo

Defensio decretorum Concilii Tridentini et apostolicarum constitutionum ecclesiae Romanae in causa pauperitatis monasticae... Bononiae–Venetiis, Simeone Occhi, 1758. (C620)

exl. Georgii Klimo 17’

Della religione rivelata contra gli ateisti, deisti, materialisti, indifferentisti... Tomo 1-2. Venezia, Simeone Occhi, 1754. (C621)

exl. Georgii Klimo

Della storia del probabilismo e del rigorismo. Ed. 3. Tomo 1-2. Lucca–Venezia, Simeone Occhi, 1761. (C622)

De vita et rebus gestis p. Thomae Mariae Ferrarii Ord. Praed. ... Venetiis, Simeone Occhi, 1757. (C623)

Exl. Simeonis Stock

La disciplina antica e moderna della romana chiesa... Venezia, Simeone Occhi, 1742. (C624)

exl. Geogii Klimo 1754

La disciplina antica e moderna della romana chiesa... Venezia, Simeone Occhi, 1756. (C625)

Disciplina apostolico-monastica dissertationibus theologicis illustrata... Ed. 2. Venetiis, Balleoni, 1750. (C626)

exl. Geogii Klimo 1754

Esposizione del dogma che la chiesa romana propone a credersi intorno l'usura colla confutazione del libro intitolato: Dell' impiego del denaro. Napoli-Venezia, Simone Occhi, 1756. (C627)

exl. Geogii Klimo 1768

In epistolam encyclicam Benedicti XIV. adversus usuram commentarius... Romae, apud Nicolaum et Marcum Palerianos, 1748. (C628)

exl. Geogii Klimo 1768

In rescriptum Benedicti XIV. pont. max. ad postulata septem archiepiscopi Compostellae jejunii legem spectantia, comm. Theologicus. Ed. 2. Venetiis, apud Simonem Occhi, 1755. (C629)

exl. Geogii Klimo 1768

Manuale Concinae... Tom. 1-2. Mutinae-Venetiis, apud Simeonem Occhi, 1763. (C630)

exl. Geogii Klimo 17

La quaresima appellante dal Foro contenzioso di alcuni recenti casisti al tribunale del buon senso... 4. ed. Venezia, Simeone Occhi, 1756. (C631)

exl. Geogii Klimo 1768

Theologia christiana dogmatico-moralis. 1-2. tom. Bononiae, Simonis Occhi, 1740. (C632)

exl. Geogii Klimo 17"64"

Theologia christiana dogmatico-moralis. Ed. 2. 1-10. tom. Romae-Venetiis, S. Occhi, 1755. (C633)

exl. Geogii Klimo 1754

Theologia christiana dogmatico-moralis. Ed. 3. 1-10. tom. Romae-Venetiis, S. Occhi, 1758. (C634)

Usura contractus trini dissertationibus historico-theologicis demonstrata adversus molliores ethices casuistas... 2. ed. Romae (C635)

Vindiciae Societatis Jesu hisce temporibus, ejusque doctrinarum purgatio... Venetiis, Simeone Occhi, 1769. (C636)

Exl. Georgii Klimo

DU PIN, Ellies Louis: De antiqua ecclesiae disciplina. Dissertationes historicae, excerptae ex Conciliis Oecumenicis et sanctorum patrum ac auctorum ecclesiasticorum scriptis. Coloniae Agrippinae, sumpt. Huguetanorum, 1691. (E79)

exl. Georgii Klimo 1754

De antiqua ecclesiae disciplina, dissertationes historicae, excerptae ex Conciliis Oecumenicis et sanctorum patrum ac auctorum ecclesiasticorum scriptis. ... Neapoli, ex Typ. Raymundiana, 1769. (E80)

Dissertation préliminaire ou prolegomenes sur la Bible. 1-2 tome. Utrecht, chez Jean Brodelet, 1731. (E81)

exl. Georgii Klimo 17'

Methodus studii theologici recte instituendi. ... Augustae Vindelicorum, apud Davidum Raymundum Mertz–Joannem Jacobum Mayer, 1722. (E82)

exl. Georgii Klimo 1754

Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques, contenant l'histoire de leur vie, le catalogue, la critique et la chronologie de leurs ouvrages... et le denombrement des différentes éditions de leurs oeuvres. 1-4. tome: Paris, chez André Pralard, 1693. – 5. tom.: Mons, Huguetan, 1691. – 6. tome: Mons, Huguetan, 1692. – 7. tome: Mons, Huguetan, 1696. – 8-9. tome: Mons, Huguetan, 1697. – 10-12. tome: Mons, Huguetan, 1702. – 13-14. tome: Mons, Huguetan, 1703. – 15-16. tome: Amsterdam, chez Pierre Humbert, 1710. – 17-18. tome: Amsterdam, chez Pierre Humbert, 1711. – 19. tome: Utrecht, chez Jean Broedelet, 1731. (E83)

exl. Georgii Klimo 17'

EYBEL, Joseph Valentin: Adumbratio studii jurisprudentiae tam generatim considerati quam ut speciatim id in ... Universitate Vindobonensi constitutum est. 1-2. opusc. Viennae, Josephus Kutzboeck, 1773–1774. (E327)

exl. Georgii Klimo 1754

Collectio selectarum lucubrationum jurisprudentiam ecclesiasticam illustrantium... 1-3. tom. Viennae, J. Kurzböck, 1774–1776. (E328)

Introductio in jus ecclesiasticum catholicorum. 1-3. tom. Viennae, J. Kurzböck, 1777. (E329)

Introductio in jus ecclesiasticum catholicorum. 2. ed. emendata. 1-4. tom. Viennae, J.T. Trattner, 1778. (E330)

Lucubratio canonica exhibens notiones de natura, ortu et progressu electionum ecclesiasticarum... Vindobonae, Josephus Kurzböck, 1774. (E331)

exl. Georgii Klimo 1754

Positiones ex universo jure ecclesiastico quas... Vienae, Josephus Kurzböck, 1778. (E332)

Was ist der Ablass? Wien, bey Joseph von Kurzbeck, 1782. (E333)

FESSLER Ignác Aurél: Abälard und Heloisa. Roman. Theil 1-2. Carlsruhe, ny.n. 1810. (F165)

A pécsi Klimo-könyvtárban önéletrajzát kivéve gyakorlatilag minden fontos műve megtalálható 19. század legeleji kiadásokban.

FITZ–JAMES, François duc de: Mandement et instruction pastorale de l'éveque de Soissons. Portant condamnation du Commentaire Latin du fr. Hardouin de la Compagnie de Jesus sur le Nouveau Testament. ... Tome 1-7. Paris, chez Desaint-Saillant, 1760. (F233)

A Klimo-könyvtár még két művét tartja számon (*Istruzioni per le domeniche e feste...* Venezia, Occhi, 1784 /F232/ és Fitz–James Ferentz *oktató beszédei...* ford. Végh István; Esztergam, Beimel, 1830 /F234/).

FLEURY, Claude: Abrégé de l'histoire ecclesiastique de -- . 1-8. tome. Avignon, Claude Delorme, 1750. (F244)

exl. Georgii Klimo 1754

Catechisme historique... 4. ed. revue, 1-2. tome. Paris, chez la veuve Gervais Clouzier, 1688. (F245)

Catechisme historique... – Catechismo istorico... 1-2. tome. Venezia, L. Basegio, 1705. (F246)

Catechisme historique... Nouvelle ed. 1-2. tome. Vienne, J.T. Trattner, 1773. (F247)

Costumi degl' Israeliti e de Christiani. 1-2. parte. Venezia, Nicolo Pezzana, 1712. (F248)

Possessor-bejegyzés: „Ex libris Joannis Georgy Eberl”

exl. Georgii Klimo 1754

Disciplina populi Dei in Novo Testamento... Tom. 1-2. Venetiis, typ. Antonii Zatta, 1741. (F249)

exl. Georgii Klimo 1754

Histoire ecclesiastique. 1-28. tome. Bruxelles, chez Eugene Henry Fricx, 1713–1730. (F250)

Possessor-bejegyzések: „Sigismond le Comte de Berényi” 1724; 1732

exl. Capituli Cathedralis Ecclesiae Quique Ecclesiensis

Historia ecclesiastica. 1-24. tom. Augustae Vindelicorum–Oeniponti, Josephus Wolff, 1758–1768. (F251)

exl. Georgii Klimo 1754

Historia ecclesiastica a quodam Anonymo continuata... 25-86. tom. Augustae Vindelicorum–Oeniponti, Josephus Wolff, 1767–1798. (F252)

Historischer Katechismus... 1-2. Theil. Wien, Doll, 1796. (F253)

In historiam ecclesiasticam dissertationes octo... Bambergae, apud Tobiam Göbhardt, 1765. (F254)

Klimo ex libris 1768

Institutiones juris ecclesiastici. Venetis, Balleoni, 1753. (F255)

Possessor-bejegyzés: „Cathedrae Juris. Eccl. d.d. Jos. Farkas Professor 5 Ecclesiis 1831”

Institutiones juris ecclesiastici... 4. ed. Venetiis–Lipsiae, E.G. Krug–A. Zatta, 1762. (F256)

exl. Georgii Klimo 1764

Az Israelitáknak és a keresztényeknek szokásaik... (Ford. Kopácsy József.) 1-2. könyv; Wespzprém, Számmer, 1801–1802. (F257)

Két elmélkedés Fleury Klaudius apátúr egyházi históriájából. (Ford. Virág Benedek). Buda, Kir. M. Univ., 1806. (F258)

Les moeurs des Israelites. Paris, La veuve G. Clousier, 1683. (F259)

Possessor-bejegyzések: „Friedrich König” – „Georgii Paar” – „Georgii Gruber”

Körbélyegző: Biblioth. Reg. Scient. Universit. Hungaricae

Traite du choix et de la methode des etudes. Paris, Emery–Sangrain–P. Martin, 1724. (F260)

exl. Georgii Klimo 1754

GALLANDI, Andrea: De vetustis Canonum collectionibus dissertationum sylloge, quibus virorum doctissimorum cura et studio elucubratis... (Aut.: ... Petrus de Marca, ... Paschasius Quesnel, ...) collegit, recensuit, praef. Andreas Gallandus. Venetiis, T. Bettinelli, 1778. (G27)

GAZZANIGA, Pietro Maria – GERVASIO, Agostino: *Assertiones ex universa theologia ad mentem SS. Augustini et Thomae Aquinatis...* Wien, s.t. 1768. (G87)

exl. Georgii Klimo 17'

GAZZANIGA, Pietro Maria – BERTIERI, Giuseppe: *Assertiones ex universa theologia ...* Vienna, Josephus Gerold, 1778. (G88)

Assertiones ex universa theologia ... Vienna, ex Typographia Kaliwodiano, 1775. (G89)

Assertiones theologicae ex tractatibus de Deo ... Viennae, ex Typographia Kaliwodiano, 1770. (G90)

GAZZANIGA, Pietro Maria: *Praelectiones theologicae secundis curis emendatae et auctae in usum suorum auditorum...* 1-4. tom. Viennae, Trattner, 1770-1771. (G91)

Theologia polemica ad usum suorum auditorum... Viennae, Trattner, 1778. (G92)

Theologiae dogmaticae in systema redactae partes I-IV. in usum suorum auditorum... Viennae, Trattner, 1786. (G93)

GESAMMELTE Schriften unserer Zeiten zur Vertheidigung der Religion und Wahrheit. Augsburg, Merz, 1793. 12. Bd. Koll. 2: Friedensprojekt zwischen den Jansenisten und Römisch-Katholischen. Den Professoren verschiedener hohen Schulen in Europa vorgelegt. (G194)

GESAMMELTE Schriften unserer Zeiten zur Vertheidigung der Religion und Wahrheit. Augsburg, Merz, 1794. 16. Bd. Koll. 5: Was sind im Ganzen genommen Diejenigen, die unter dem Namen Jansenisten, Appellanten, Aufklärer, Kirchenreformatoren etc. vorzüglich Frankreich, die Niederlande, manche Theile Deutschlands⁰ und Italiens die Zeit her verwirrten?

GODEAU, Antoine: *Storia ecclesiastica. Transp. dal francese ...* Arnoldo Speroni. 1-10. tom. Venezia, Antonio Zatta, 1761-1771. (G301)

exl. Georgii Klimo 17"

Theologia moralis. 1-3. pars. Augustae Vindelicorum, Matthaeus Rieger et filii, 1774-1778. (G302)

exl. Georgii Klimo 1754

HILLMAIR, Joseph: *Oratio funebris, quam in laudem Simonis Ambrosii nobilis de Stock, episcopi Rosoniensis...* VI. Kal. Aprilis anno 1773 dixerat -- . [Wien], Kaliwoda, [1773]. (H375)

exl. Georgii Klimo 1754

[HONTHEIM, Johann Nikolaus von]: *Breviculus modernarum controversiarum, seu compendium Justini Febronii abbreviati cum notis eodem authore.* Augustae, ny.n., 1789. (H511)

De statu ecclesiae et legitima potestate Romani pontificis liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus per Justinum Febronium. 1. tom.: Bullioni, G. Evrardi, 1763.; 2. tom.: Francofurti-Lipsiae, ny.n. 1770. (H512)

Possessor-bejegyzések: „Fr. Koch gehörig” – „Ex libris Haffner humanista II. anni Quinque Ecclesiis anno 1805”

exl. Georgii Klimo 1754

Vindicae Febronianae. Seu refutationes nonnullorum opusculorum, quae adversus Justini Febronii ... tractatum de statu ecclesiae et potestate Rom. pontificis nuper prodierunt. Tigurii, haer. B. Hervagii, 1765.

exl. Georgii Klimo 1754

JURIEU, Pierre: L'aneantissement de l'homme pecheur devant le throne de la justice de Dieu. Pseaume CXXX. Le Haye, Abraham Troyel, 1686. (J209)

La balance du sanctuaire, ou sont pesées les affections presentes de l'eglise avec les avantages qui luy en reviennent. La Haye, Abraham Troyel, 1686. (J210)

Les devoirs et les avantages du veritable chrestien, ou meditation sur le I. verset du chap. 8. de l'Epitre aux Romains. Le Haye, Abraham Troyel, 1689 (J211)

L'excellence de la grace sur la vie, ou sermon sur ces paroles du Pseaume LXIII. vers 4. Rotterdam, Abraham Acher, 1691. (J212)

KEMPIS, Thomas

A népszerű Kempis Tamás több példányban és kiadásban áll rendelkezésre a Klimó-könyvtárban. Az egyik francia és az egyik latin nyelvű példányban ismét előfordul a „G. Gruber” possessor-bejegyzés.

[LE BRET, Jean Frederic]: Pragmatische Geschichte der so berufenen Bulle in Coena Domini, und ihren fürchterlichen Folgen für den Staat und die Kirche, zur Beurtheilung aller Streitigkeiten unseres Jahrhunderts mit dem römischen Hof. I-IV. Theil. Ulm, ny.n. 1769. (L225)

Possessor-bejegyzések: „Emer. Petheö” ; „Georg. Gruber”.

LETTERE d'un direttore ad un suo penitente intorno al libro intitolato: *Lettere provinciali* premessavi una lettera di NN Napolitano ad un suo Amico di Livorno. [Fossombrone], per Gino Bottagriffi e Comp., é.n. (L368)

exl. Georgii Klimo 1754.

MABILLON, Jean: Annales Ordinis Sancti Benedicti Occidentalium monachorum patriarchae. 1-6. tomes. Lucae, Typ. Leonardi Venturini, 1739–1749. (M2)

exl. Georgii Klimo 1754

De liturgia Gallicana libri III. Parisiis, apud Montalant, 1729. (M3)

exl. Georgii Klimo 1765.

De re diplomatica libri VI. 2. ed. Luteciae Parisiorum, C. Robustel, 1709. (M4)

exl. Georgii Klimo "1768"

Librorum de re diplomatica supplementum... Lutetiae Parisiorum, C. Robustel, 1704. (M5)

Museum Italicum, seu collectio veterum scriptorum... 1-2. tom. Lutetiae Parisiorum, Montalant, 1724. (M6)

exl. Georgii Klimo 17

Tractatus de studiis monasticis. 1-3. tom. Venetiis, Andrea Poletti, 1732–1745.

(M7)

exl. Georgii Klimo 1754.

MURATORI, Lodovico Antonio: *Anecdota Graeca...* Patavii, typis Seminarii, 1709. (M955)

exl. Georgii Klimo 1754.

Anecdota ... ex Ambrosianae Bibliothecae... 1–4. tom. Mediolani–Patavii, typ. Jos. Pandulfi Malatestae – apud Joannem Manfré, 1697–1713. (M956)

exl. Georgii Klimo 1754.

Antiquitates Italicae medii aevi... 1–6. tom. Mediolani, ex typ. Societatis Palatinae, 1738–1742. (M957)

exl. Georgii Klimo 17'

Geschichte von Italien... 1–6. Theil. Leipzig, Jacob Schuster, 1745–1747. (M958)

exl. Antonii nob. Cothman

exl. Georgii Klimo 1754.

Lamindi Pritanii De ingeniorum moderatione in religionis negotio... 3. ed. Venetiis, Joannes Bapt. Pasquali, 1741. (M959)

Possessor-bejegyzés: „Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinque Ecclesiensis”. Exl. Sigismundi Berényi 1746. – Exl. Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis.

Lamindi Pritanii De ingeniorum moderatione in religionis negotio... Ed. novissima. Venetiis, Joannes Bapt. Pasquali, 1743. (M960)

Possessor-bejegyzés: „Michaelis Virág Professoris”.

De naevis in religionem incurrentibus... Venetiis, Balleoni, 1760. (M961)

exl. Georgii Klimo 1754.

De Paradiso regnique caelestis gloria ... Veronae, typ. Seminarii, 1738. (M962)

exl. Georgii Klimo 1754.

Antonii Lampridii De superstitione vitanda... Venetiis, Simon Occhi, 1742. (M963)

Del governo della peste... Nuovo ed. Napoli, F.C. Mosca, 1743. (M964)

exl. Georgii Klimo 1754.

Della carita cristiana... Venezia, G.B. Recurti, 1751. (M965)

exl. Georgii Klimo 17'

De charitate christiana... Strigonii, F.A. Royer, 1763. (M966)

exl. Georgii Klimo 1754.

A nagy parantsoltnak, tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja, mellyet hajdon írt Muratorius Lajos Antal... fordítottat Gálfalvi Ozdi Ferentz. Béts, Trattner, 1776. (M967)

Della pubblica felicità... Lucca, ny.n. 1749. (M968)

exl. Georgii Klimo 1754.

Della regolata divozion de' Cristiani. Venezia, G. Albrizzi, 1747. (M969)

exl. Georgii Klimo 1754.

De recta hominis Christiani devotione. Viennae, Kaliwoda, 1759. (M970)

exl. Georgii Klimo 1754.

Lamindus Britaniusnak... A keresztény ember valóságos áhítatosságáról költt munkája... Egerben, Bauer K.J., 1763. (M971)

exl. Georgii Klimo 1754.

Die wahre Andacht der Christen... Wien, J.T. Trattner, 1759. (M972)

exl. Georgii Klimo 1754.

Die wahre Andacht der Christen... Wien, J. Kurzböck, 1778. (M973)

Delle riflessioni sopra il buon gusto nelle scienze e nell' arti. Parte 1-2. Venezia, Niccolo Pezzana, 1742. (M974)

exl. Georgii Klimo 1754.

La filosofia morale esposta, e proposta a i giovani. Napoli, Carlo Cirillo, 1754.

(M975)

exl. Georgii Klimo 17'

Das glückliche Christenthum in Paraguay unter den Missionarien der Gesellschaft Jesu. Theil 1-2. Wien–Prag–Triest, J.T. Trattner, 1758. (M976)

exl. Georgii Klimo 1754.

Novus thesaurus veterum inscriptionum... 1-4. tom. Mediolani, ex aedibus Palatinis, 1739–1742. (M977)

exl. Georgii Klimo 1768.

Vita humilis servi Dei Benedicti Jacobi, praepositi Varallensis... Venetiis, F. Storti, 1753. (M978)

Possessor-bejegyzés: „G. Gruber”

NEUESTE Sammlung jener Schriften... [Hrsg. Aloys Merz]. 13. Bd. Augsburg, J.G. Bulmann, 1785. (N141)

Koll. 4.: Hielt es der H. Cyprianus Bischof zu Carthago in Betreff der höchsten geistlichen Jurisdiction der Päbste mit einem Febronius, mit einem Richerius, mit den Jansenisten, und andern Neuen?

Az egyházpolitikai iratok gyűjteményében a névtelen, de terjedelmes röpirat (192 p.) Szent Cyprián egyházatya, karthágói püspök álláspontját (tehát az ókeresztény elvet) veti össze az egyházfegyelem kérdésében a 18. század gyakorlatával.

NEUESTE Sammlung jener Schriften... [Hrsg. Aloys Merz]. 14. Bd. Augsburg, J.G. Bulmann, 1785. (N142)

Koll. 1.: Kurzer Unterricht von dem Jansenismus, für Leute, die in der Sache nicht genug bewandert sind.

Koll. 2.: WARMONT: Was ist die Utrechter Kirche? und woher entspringt sie?

NEUESTE Sammlung jener Schriften... [Hrsg. Aloys Merz]. 15. Bd. Augsburg, J.G. Bulmann, 1785. (N143)

Koll. 1.: WARMONT: Fortsetzung von dem Ursprunge der Utrechter Kirche.

Koll. 2.: Der Jansenismus ist kein Schreckenbild der Kinder.

Koll. 3.: [BERGER von Charancy, Georg Lazar]: Unerhörte Ränke der eigentlichen Jansenisten, und erzboshafte Lehren des Jansenismus aufgedeckt in dem Hirtenbriefe des -- Bischofs zu Montpellier. 1740.

Koll. 4.: Geheime Satzungen des Jansenismus. Kreisbriefe an die Herrn Lehrjünger des heiligen Augustinus um die Unwissenheit derer kenntbar zu machen, so einer andern Lehre folgen, als zu der sich die Kirche bekennt.

[NOIALLES!, recte NOAILLES]: Lettre du Cardinal de Noialles au pape Clement XI. touchant la Constitution. H.ny.é.n. (N284)

NORIS, Errico: Historia dissertatio de uno ex Trinitate carne passo. – Historia Pelagianae Henrici Norisii ... Venetiis, apud Paulum Balleonium, 1696. (N302)

exl. Georgii Klimó 1754.

Historia Pelagiana. ... – Epistola Benedicti XIV. et Cardinalis Joannis Bona. [Wien], typ. Kaliwodianis, 1748. (N303)

exl. Georgii Klimó 1754.

Historia Pelagiana perpetuis... adnotationibus ... a Joanne Laurentio Berti. Bassano, Remondini, 1766. (N304)

exl. Georgii Klimó

Istoria delle Investiture delle dignita ecclesiastiche. Mantova, Giovanni Alberto Tumarmani, 1741. (N305)

exl. Georgii Klimó 1754.

Henrici Norisii... Opera omnia. 1-4. tom. Veronae, ex Typ. Tumermaniana, 1729–1732. (N306)

exl. Georgii Klimó

Vindiciae Augustianae, quibus sancti doctoris scripta adversus Pelagianos ac semi-Pelagianos a recentiorum censuris... Venetiis, Balleoni, 1768. (N307)

[NOVI de Caveirac, Jean]: Apellation, oder gerichtliche Beziehung zur gesunden Vernunft, wegen den von der Passion gegen die Jesuiten in Frankreich ausgestreuten Schmä- und Winkelschriften. Augspurg, Gebrüder Wagner, 1763. (N344)

exl. Georgii Klimo 1766

Neue Apellation oder gerichtliche Beziehung zur gesunden Vernunft, wegen den von der Passion gegen die Jesuiten in Frankreich ausgestreuten Schmä- und Winkelschriften. Augspurg, Gebrüder Wagner, 1763. (N345)

POUGET, Francois–Aymé: Institutiones catholicae in modum catecheseos. Tom. I-II. Venetiis, J.B. Pasquali, 1742. (P719)

exl. Georgii Klimo 1754

Institutiones catholicae in modum catecheseos. Tom. I-II. Venetiis, Balleoni, 1765.

(P720)

ms: „Ab anno 1796 R.P. Aloysii Billisics, Ord.S.Pauli 1i Er.Phi. aei, ac S. Th. Dris relict ... amicitice cum A.R. ac clariss. D.no Geor. Heffling Th. moralis et Pastoralis Professore 5 Eccl.”

Tractatus de sacrosanto sacrificio missae. Venetiis, Balleoni, 1764. (P721)

Possessor-bejegyzés: „Georgii Gruber”; „Parochiae Magocs”

SERRY, Jacques Hyacinthe: De romano pontifice in ferendo de fide moribusque iudicio, falli et fallere nescio. – Eodemque Conciliis Oecumenicis auctoritate, potestate, jurisdictione superiori. Dissertatio duplex. Appendix: De mente ecclesiae Gallicanae et Academiae Parisiensis circa duo illa Sedis Apostolicae privilegia. Patavii, typ. Seminarii 1732. (S711)

Exercitationes historicae, criticae, polemicae... Ludgunii–Venetiis, apud Simonem Occhi, 1767. (S712)

exl. Georgii Klimo

Historia Congregationum de Auxiliis Divinae Gratiae... Venetiis, F. Pitteri, 1740. (S713)

exl. Georgii Klimo 1754.

Opera omnia, Ludgunii–Venetiis, apud Simonem Occhi, 1770. (S714)

Praelectiones theologicae–dogmaticae–polemicae–scholasticae habitae in celeberrima Patavina Academia. Venetiis, Bettinelli, 1742. (S715) 1–5. Vols. *Ezekből különösen:*

1. Vol.: ... De mundi opificio, protoparentibus, et Paradiso Terrestri, ac de variis humanae naturae statibus; ubi de peccato originali et de haeresi Janseniana ad quinque famosas Jansenii propositiones a S. Sede proscriptas.

3. Vol.: De divina Gratia. ...

exl. Georgii Klimo 1754.

Theologia supplex coram Clemente XII. Pont. Max. Clementinae constitutionis Unigenitus Dei Filius etc. Explicationem atque intelligentiam submisce rogans. Coloniae 1736. (S716)

exl. Georgii Klimo 1754.

Vindiciae vindiciarum Ambrosii Catharini... Jaurini, G.J. Streibig, 1742.

Possessor-bejegyzések: „Comes Sigismundus Berényi Episcopus Quinque Ecclesiensis 24. July 1745” – exl. Sigismundi Berényi 1745 – exl. Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis – exl. Georgii Klimo 1754.

VERON, François: Secretio eorum, quae sunt de fide catholica, ab iis, quae non sunt de fide, in controversiis plerisque hoc saeculo motis, secundum regulam fidei... Viennae, in officina Kaliwodiana, 1699. (V176)

Secretio eorum, quae sunt de fide catholica, ab iis, quae non sunt de fide, secundum regulam fidei... Posonii, apud J.M. Landerer, 1763. (V177)
exl. Georgii Klimo 1754

III. A janzenizmus ellenfeleinek művei

CAUSA Quesneliana, sive motivum iuris pro procuratore Curiae Ecclesiae Mechliniensis actore contra P. Paschasium Quesnel oratorii Berulliani in Gallia presbyterum, citatum fugitivum. – Sententia ab Humberto Guilielmo archiepiscopo Mechliniensi, Belgii primate etc. in Quesnellum lata. Bruxellis, 1704. (C266)

exl. Georgii Klimo 17,,69”

[CHARLAS, Antoine]: Tractatus de libertatibus ecclesiae Gallicanae, continens amplam discussionem declarationis factae ab ... archiepiscopis et episcopis. Leodii, apud Matthiam Hovium, 1689. (C320)

exl. Georgii Klimo 1764.

Tractatus de libertatibus ecclesiae Gallicanae. 1-3. tom. Ed. 3. Romae, typ. Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1720. (C320)

exl. Georgii Klimo 1764.

CLEMENS XI.: Opera omnia. 1-4. tom. Francofurti, Weidmann, 1729. (C450)

exl. Georgii Klimo archidiaconi Sasváriensis

[Opera omnia] 1-2 tom. Romae, ny.n. 1729. (C451)

Constitution de nostre Saint Pere le Pape Clement XI. du 8. de Septembre 1713 en latin et en françois. Portant condamnation de plusieurs Propositions, extraites d'un livre *Le nouveau Testament en Francois* avec prohibition. Paris, chez la veuve de Francois Muguet, 1713. (C452)

Clementis ... Epistolae et brevia selectiora.. Tom. 1-2. Romae, Typ. Rev. Camerae Apostolicae, 1724. (C453)

exl. Georgii Klimo

Clementis ... Orationes consistoriales. Romae, J.M. Salvioni, 1722. (C454)

exl. Georgii Klimo

[DANIEL, Gabriel]: Entretiens de Cleandre et d'Eudoxie sur les *Lettres au provincial* (ecrites a Louis de Montalte). 10. ed. avec quelques pièces qui ont du rapport a la mesme matière. Cologne, chez Pierre Marteau, 1697. (D29)

exl. Georgii Klimo 1754

Ragionamenti di Cleandro e di Eudosso sopra le *Lettere al provinciale* recati novellamente nell Italiana favella dall' original francese. [Fossombrone, Bottagriffi] 1760. (D30)

exl. Georgii Klimo 1754

Traité theologique touchant l'efficacite de la grace. 1-2. vol. Paris–Brusselle, N. Le Clerc–F. Foppens, 1706. (D31)
 Possessor-bejegyzés: „G. Gruber”

DEFENSIO auctoritatis ecclesiae vindicata. Contra eruditissimum virum Jansenio suppetias ferentem, avitum academicum et alios a quibus impugnata fuit. Parthenopoli, apud. Haer. Ignatii a Turre, 1708. (D87)

EPISTOLAE duodecim de famosis 101 propositionibus Paschasii Quesnelii a Clemente XI. damnatis. Ex Gallico Latino vulgatum. [Graz, ny.n., post 1713] (E180)
 Possessor-bejegyzés: „Ex libris M. Givoviz”

HERZIG, Franz: Manuale controversisticum seu methodus compendiosa veritatem fidei catholicae contra errores oppositos nervose propugnandi... Tyrnaviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1745. (H324)
 Possessor-bejegyzés: „Ex bibliotheca PP Trinitariorum Posoniensium 1760”
 exl. Georgii Klimo 1754

[LOUIS XIV.]: Lettres patentes sur la constitution de nostre S. pere le pape en forme de Bulle, portant condamnation d'un livre intitulé: *Le Nouveau Testament en Francois* données a Versailles la quatorzieme jour de Février 1714. A Cambray, chez Nicolas Joseph Douilliez, 1714. (L534)

NEUESTE Sammlung jener Schriften... [Hrsg. Aloys Merz]. 16. Bd. Augsburg, J.G. Bulmann, 1785. (N144)
 Koll. 2.: [PATOUILLET, Louis]: Kartusche der Erzbösewicht, durch die Gnade des Jansenisten Quesnels Gerechtfertigkeit.

NEUESTE Sammlung jener Schriften... [Hrsg. Aloys Merz]. 19. Bd. Augsburg, J.G. Bulmann, 1785. (N147)
 Koll. 2.: Der entlarvte Jansenist, das ist: Briefe eines Freunds aus Frankreich an einen Freund in Deutschland von den Gräueln, Betrügen, und bösen Absichten der Jansenisten, die christliche Religion zu stürzen, und den Deismus oder Atheismus einzuführen.

RACCOLTA d'apologie edite et inedite della dottrina e condotta de PP Gesuiti... 17. tomo.
 In: Opere del... Antonio Arnaldo dottore della Casa e Societa della Sorbona. Fossombrone, Per Gino Bottagrifi, 1761. (R17)

SAPPEL, Ladislaus: Liber singularis ad formandum genuinum conceptum de statu ecclesiae et summi pontificis potestae contra Justinum Febronium ... Augustae Vindelicorum–Oeniponti, Josephus Wolff, 1767. (S143)
 exl. Georgii Klimo 1767

Epistola Justiniani Frobenii J.U.C. ad cl. V. Justinum Febronium J.C.tum de legitima potestate summi pontificis. [Ulm, s.t.] Bullonii 1764 (S144)

[SAUVAGE, Henri Michel]: Veritas Consilii Burgofonte initi ex ipsa huius executione demonstrata, seu verum systema Jansenismi, et evolutio mysterii

iniquitatis. I-II. tom. Augustae Vindelicorum–Friburgi Brisgoiae, Ignatius et Antonius Wagner, 1764. (S168)

SUAREZ, Francesco: Opera, Venetiis, S. Coleti, 1740–1751. 1–21. tom. (S1317)
Ezekből különösen:

6–8. tom: De divina Gratia I–III.

exl. Georgii Klimo 1754

TAMBURINI, Tommaso: Explicatio Decalogi, in qua omnes fere conscientiae casus, ad decem praecepta pertinentes. – Propositiones damnatae ab Alexandro VII. et Innocentio IX. summis pontificibus. – Tractatus posthumus de quinque ecclesiae praeceptis. Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, 1710. (T35)

exl. Georgii Klimo 1754.

Methodus expeditae confessionis, libris quinque comprehensa. Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopoldum Berger, 1734. (T36)

Moralis explicatio tractatus tres: De sacramentis. – De contractibus. – De censuris et irregularitate... – Bullae Cruciatæ... Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, 1710. (T37)

Opera omnia, 1–3. tom. Lugduni, sumpt. fratris Anissoniorum et Joannis Posuel, 1689. (T38)

exl. Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis

Tractatus quinque in quinque ecclesiae praecepta. Dilingae, Joannes Casparus Bencard, 1696. (T39)

Tractatus quinque in quinque ecclesiae praecepta. Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, 1710. (T40)

VIVA, Domenico: Cursus theologico-moralis. 1-2. tom. Beneventi, Joannes Manfre, 1737. (V271)

exl. Georgii Klimo archidiaconi Sasváriensis

Cursusologicus ad usum tyronibus elucubratus... 1-8. pars. Patavii, Joannes Manfre, 1726. (V272)

exl. Georgii Klimo archidiaconi Sasváriensis

Damnatae theses ab Alexandro VII, Innocentio XI. et Alexandro VIII. necnon Jansenii, Michaelis Baji, Michaelis de Molinos, aliaeque theses superiore saeculo profligatae. Adcedunt in hoc novissima ed. Francisci Antonii Zachariae... animadversiones. Tom. I-III. Ferrariae, Remondini, 1757. (V273)

exl. Georgii Klimo 1754

De Jubilaeo praesertim Anni Sancti... Tyrnaviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1750. (V274)

ms.: „Ex libris Josephi Pajer P. SSSRH Presbiter”

De Jubilaeo praesertim Anni Sancti... Graecii, Haer. Widmanstadii, 1753. (V275)

ms.: „G. Gruber”

De Jubilaeo praesertim Anni Sancti... Ferrariae, Remondini, 1757. (V276)

Trutina theologica RP Dominici ... in propositiones ab Alexandro VII. damnatas. Dum in ... Collegio Agriensi anno 1740 ... theses polemicas ... Joannes Guatt ... publice propugnaret praeside RP Ladisl. Nedeczky. (Decretum Alexandri papae VII. die 7. Septembris 1665.) Cassoviae, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1740. (V277)

exl. Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis

ZACCARIA, Francesco Antonio: Anti-Febronio, ossia apologia polemico-storica del primato del Papa. 1-2 parte. Pesaro, Amatina, 1767. (Z5)

exl. Georgii Klimo 1768

Antifebronius vindicatus... 1-4. pars. Caesenae, G. Blasini, 1771-72.

(Z6)

exl. Georgii Klimo 1768

Bibliotheca ritualis. 1-2. tom. Romae, Venantius Monaldini, 1776-1778. (Z7)

Nuova giustificazione del celibato... Fuligno, G. Tomassini, 1785.

(Z8)

Theologia moralis. I-III. tom. Ferrariae-Venetiis, Remondini, 1755.

(Z9)

exl. Georgii Klimo 1754

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest, Schmidl ny. 1900. Reprint: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

ALEXANDER Bernát: *A XVIII. század szellemi mozgalmairól*; In: Budapesti Szemle, 1880.

ATTALI, Jacques: *Blaise Pascal avagy a francia szellem*, Budapest, Európa, 2003.

BÁCSKAINÉ POLLÁK Susanne: *Un adepte hongrois des lettres françaises le père pieux Bernard Benyák (1745–1829). La souvenir d'Athalie et l'influence du jansénisme dans son oeuvre*. Szeged, Városi ny., 1939.

BADICS Ferenc: *Horváth János püspök 1769–1835*. Veszprém, 1927.

BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társ., 1888.

BANGHA Béla: *Egy „katolikus” eretnekség*. In: Magyar Kultúra XXII. évf. 44. köt. 1935.

BANGHA Béla: *Az újkori szabad gondolat diadalútja*. In: Magyar Kultúra XIX. évf. 41. köt. 1935.

BARENNE, Odette: *Les livres protestantes a Port-Royal*. In: *Port-Royal et les protestants* (Chroniques de Port-Royal 47), Paris 1998.

BARTON, Peter F.: *Ignatius Aurelius Fessler. Vom Barock-katholizismus zur Erweckungsbewegung*. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1969.

BARTON, Peter F.: *Jesuiten, Jansenisten, Josephiner. Eine Fallstudie zur frühen Toleranzzeit: Der Fall Innocentius Fessler*. Wien–Köln–Graz, Böhlau Nachf., 1978. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte Band IV.)

Biographisches Lexikon des kaiserthums Oesterreich. Hrsg. von Constant von WURZBACH; Wien 1865.

BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. 3. (bővített) kiadás. Budapest, 1998.

BITSKEY István: *Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár olasz anyaga a felvilágosodás korában*, in: Magyar Könyvszemle 1982. 1.sz. 60–67.

BORVÖLGYI Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára. (A Kárpát–Medence kora újkori könyvtárai VII.)* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004

BRUNNER Emőd OSB: *A francia fölvilágosodás és a magyar hitvédelem*; Pannonhalma, 1930.

Catalogus librorum a commissione caes. reg. aulica prohibitorum, Viennae, Gerold, 1776.

CEYSSENS, Lucien: *Florence Conry, Hugh de Burgo, Luke Wadding and Jansenism*; Dublin, 1957.

CEYSSENS, Lucien: *Sources relatives a l'histoire du Jansénisme et de l'Antijansénisme des années 1677–1679*. Louvain, 1974.

CHAUNU, Pierre: *A klasszikus Európa*. Ford. BENDA Kálmán, TERÉNYI István. Budapest, Gondolat, 1971.

COGNET, Louis: *Le jansénisme*. Paris, 1961. (QSJ 960).

COTTRET, Monique: *Jansénismes et Lumières. Pour un autre XVIIIe siècle*. Paris, Albin Michel, 1998.

CSAJÁGHI Sándor: *Klimó György pécsi püspök élete*. In: Munkálatai a pesti növendékpapság Magyar Iskolájának 5., 321–343. pp.

CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, 1987.

CSÁSZÁR Elemér: *Verseggy Ferenc élete és művei*, Bp. MTA Irodalomtudományi Biz., 1903.

CZAKÓ Jenő: *A janzenizmus*, Cegléd, Szerző, 1943.

DEME Zoltán: *Verseggy könyvtára* (irodalomtörténeti füzetek 113.) Bp., Akad. K., 1985.

Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique, dir. M. VILLER, F. CAVALLERA, J. de GUIBERT. Paris, 1937–1995.

ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, Franklin Társ., 1924. (Ember és természet 7.)

ECKHARDT Sándor: *A francia szellem*. Budapest, Magyar Szemle Társ., 1938. (A Magyar Szemle Könyvei 14.)

Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai 1759–1761. Sajtó alá rend., bevezető tanulmány, jegyz. TOLNAI Gábor. Bp. Akad. K., 1987. (Régi Magyar Próza Emlékek 7.)

Encyclopaedia of Religion and Ethics. Ed. By James HASTINGS. VII. Vol. Edinburgh–New York, Clark–Scribner's Sons, 1914.

Eszmei és irodalmi találkozások. Tanulmányok a magyar–francia irodalmi kapcsolatok történetéből. Szerk. KÖPECZI Béla, SÖTÉR István. Budapest, Akadémiai K., 1970.

FARKAS Gábor Farkas: *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig II. Nagyszombat 1632–1690.* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/2 – Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 18.) Szeged, Scriptum Kft., 1997.

FARKAS Gábor Farkas: *A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor.* Budapest–Szeged, OSzK–Scriptum Rt., 2001. (A Kárpát-medence korai könyvtárai III.)

FEJTŐ Ferenc: *II. József*, Budapest, Atlantisz 1997.

FEKETE Mihály: *Az Unigenitus bulla története.* Budapest, Heisler–Kószol ny. 1916.

FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története I.*, Budapest, Akadémiai K., 1959.

FROESCHLÉ-CHOPARD, Marie-Hélène: Les livres, témoins du dialogue entre jansénisme et protestantisme? L'exemple de la bibliothèque de Charles-Joachim Colbert de Croissy. In: *Port-Royal et les protestants* (Chroniques de Port-Royal 47), Paris 1998.

GAZIER, Augustin: *Histoire générale du mouvement janséniste depuis ses origines jusqu'à nos jours*, 2 vol. Paris, 1922.

GAZIER, François: *La lignée des Gazier: Cinq générations dans le sillage de Port-Royal.* In: *Port-Royal au miroir du XXe siècle* (Chroniques de Port-Royal 49) Paris, 2000.

GERGELY Jenő: *A pápaság története*, Budapest, Kossuth, 1982.

GOLDMANN, Lucien: *A rejtőzködő Isten.* Ford. Pödör László. Budapest, Gondolat, 1977.

Abbé GRÉGOIRE: *Les ruines de Port-Royal des Champs en 1809.* Paris, Réunion des Musées Nationaux, 1995.

GUILBAUD, Juliette: *La diffusion des idées jansénistes par le livre français en Europe centrale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in: Magyar Könyvszemle 2005/1, 42–55 pp.

GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* I–III. Budapest, 1961.

Handbuch der Kirchengeschichte. Hrsg. Von Hubert JEDIN. Bd. V.: Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1970–1985.

Handbuch theologischer Grundbegriffe. Hrsg. Von Heinrich FRIES, München, Kösel, 1962–63.

HELL Judit: *Ignatius Aurelius és Marcus Aurelius. I.A. Fessler könyve Marcus Aureliusról – epizód a magyar eszmetörténetből*, in: Magyar Filozófiai Szemle, 1998. 1–3. sz.

HERSCHE, Peter: *Der Spätjansenismus in Österreich*, Wien 1977.

HERSCHE, Peter: *Les jansénistes en Autriche et en Allemagne face à la revolution*. In: *Jansénisme et revolution* (Chroniques de Port-Royal 39), Paris 1990.

HERSCHE, Peter: *Österreichischer Spätjansenismus*. In: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. KOVÁCS, Wien 1979.

HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.), München, Aurora, 1973.

HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A Hittudományi Kar története. 1635–1935*. Budapest, Egyetemi ny., 1938. (A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 1.)

HERMANN Egyed – EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából, 8.), Veszprém, 1942.

HILDESHEIMER, Françoise: *Le jansénisme en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris, Publisud, 1991.

HORVÁTH Ignác: *A budapesti kir. m. tudományegyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780–1895*. Budapest, Kilián, 1896.

HORVÁTH Pál: *A felvilágosodás hatásának főbb területei a magyar jogi gondolkodásban*. In: *Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának aktái*, 1967.

HÖLVÉNYI György: *Katholische Aufklärung und Jansenismus in Ungarn*. In: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. KOVÁCS, Wien 1979.

IM HOF, Ulrich: *A felvilágosodás Európája*. Budapest, Atlantisz, 1995.

Im Lichte der Toleranz. Ed. Peter F. BARTON. Wien, Institut für protestantische Kirchengeschichte, 1981. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte. Band IX.)

Irodalom és felvilágosodás. Szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor. Budapest, Akadémiai K., 1974.

JACCARD, L. Frédéric: *Saint-Cyran, précurseur de Pascal*. Lausanne, Éd. de la Concorde, 1944.

Jansenismus, Quietismus, Pietismus. Hrsg. Von Hartmut Lehmann, Heinz Schilling, Hans-Jürgen Schrader. (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus, Bd. 42.) Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 2002.

JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Leipzig, 1750–51; *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexikon...* Reprint: Hildesheim–Zürich–New York, Olms Verl. 1997.

JULIA, Dominique: *Az olvasás és az ellenreformáció*. In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO és Roger CHARTIER, Budapest, Balassi, 2000.

Katolikus Lexikon. Szerk. BANGHA Béla. Budapest, Magyar Kultúra, 1931–1933.

KLEIN–BRUCKSCHWAIGER, F.: *Karl Anton von Martini in der Zeit des späten Naturrechts*. In: *Festschrift für Karl Haff*, hrsg. von K. BUSSMANN – N. GRASS, Innsbruck, 1950.

A Klíma-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. A 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásai; Pécs, 2001. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 3.)

KÓKAY György: *Horváth János, Verseghegy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat*, in: *Magyar Könyvszemle*, 2004. 3. sz. 213–225 pp.

KÓKAY György: *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, in: *Magyar Könyvszemle* 1998, 3.sz. 193–206 pp.

KOLAKOWSKI, Leszek: *Isten nem adósunk semmivel*, Budapest, Európa, 2000.

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai K., 1983.

KOSZÓ János: *Fessler Ignác Aurél*. Budapest, Pfeiffer ny., 1915.

A könyves kultúra. XIV–XVII. század. I. Válogatás az angolszász szakirodalomból. Vál. és jegyz. MONOK István, SZABÓ Enéh. Szeged, Scriptum Kft., 1992.

A könyves kultúra. XIV–XVII. század. II. Válogatás a német szakirodalomból. Vál. és bev. MONOK István. Szeged, Scriptum Kft., 1997.

KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Budapest, Akadémiai K., 1991.

KÖPECZI Béla: *A francia felvilágosodás*. Bratislava, Madách K., 1986.

LAPORTE, Jean: *La doctrine de Port-Royal, la morale d'après Arnauld*. 2 vol. Paris, 1951–1952.

LESKÓ József: *Szaicz Leó, a katolikus újságírás magyar úttörője*, Bp. 1898.

LÖKÖS István: *Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről*, in: *ItK* 1968. 213–218. pp.

MADAS Edit – MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*, Bp. Balassi, é.n.

A magyar jakobinusok iratai. Sajtó alá rend. BENDA Kálmán. Budapest, Akadémiai K., 1952–1957. (Magyarország újabbkori történetének forrásai)

Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1993-

Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. ZOVÁNYI Jenő; LADÁNYI Sándor. 3. jav. bőv. kiad. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társ., 1939. (A Magyar Protestantizmus Történetének Forrásai)

MATHIEU, Paul-François: *Histoire des miraculés et des convulsionnaires de Saint-Médard*, Paris 1864.

MESNARD, Jean: *Conclusion un siècle d'ouverture*. In: *Port-Royal au miroir du XXe siècle* (Chroniques de Port-Royal 49) Paris, 2000.

MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon*. (1780–1846). Budapest, Stephaneum ny., 1934.

MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprimások arcképsorozata*. Budapest, Szent István Társ., 1970.

Mikes Kelemen Összes Művei; szerk. Hopp Lajos. Budapest, Akadémiai K.

MOCK, Erhard: *Ammerkungen zur Rechts- und Staatsphilosophie Carl Anton Martinis*. In: *Festschrift für E.C. Hellbling*, Salzburg 1971.

MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, Szent István Társ. 2001.

MÓRÓ Mária Anna: *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa*. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa; Bp. Tarsoly Kiadó, 2001.

MÜLLER Gyula: *A bécsi francia szellemi kultúra a XVIII. században*, Budapest 1930.

The New International Dictionary of the Christian Church. Gen. ed. J.D. DOUGLAS. rev. ed. Grand Rapids, Regency–Zondervan Publ. House, é.n.

ORCIBAL, Jean: Qu'est-ce que le jansénisme? Cahiers de l'Association internationale des Etudes françaises, 3–5. Paris, 1953.

OTRUBA, Gustav: *Probleme von Wirtschaft und Gesellschaft in ihren Beziehungen zu Kirche und Klerus in Österreich*. In: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, hrsg. Von E. KOVÁCS, Wien 1979.

ÖTVÖS Péter: *Egy főúri könyvtár 1772-ből*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez*, szerk. Bálint István János; Budapest, OSzK 1987.

PALLOS Kornél: *XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás*, Budapest é.n.

[PASCAL, Blaise]: *Beszélgetés Saci úrral*, ford. SZÁVAI Nándor, in: *Ima az Akropoliszon*. Vál., szerk. GYERGYAI Albert, Bp. Európa, 1977.

PASCAL, Blaise: *Vidéki Levelek*. Ford., bev. és jegyz.: RÁCZ Lajos. Tahitótfa, Sylvester ny., 1925.

PASTOR, Ludwig von: *Geschichte der Päpste...* Fribourg-en-Brisgau, 1886–1933.

Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv 1774–1974. Szerk. FÉNYES Miklós, Pécs, 1974.

PENKE Olga: *Millot abbé munkássága és világtörténetének magyarországi hatása*, in: *ItK* 1984. 90–108.

Die Philosophie des 17. Jahrhunderts. Bd. 2: *Frankreich und Niederlande*. Hrsg. Von Jean-Pierre Schobinger. Basel, Schwabe & Co. Verl., 1993.

PIERRARD, Pierre: *A katolikus egyház története*. Ford. Hámori Győző. Újvidék, Forum, 1987. (Scientia Christiana 1.)

PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz I–II.*; Budapest, Bencés Kiadó, 1995.

RACINE, Jean: *Abrégé de l'histoire de Port–Royal*, Paris, La Table Rond, 1994.

RANKE, Leopold von: *A pápák története*. H.n. Hungária, é.n.

REISINGER János: *A hit hasonlósága (Luther és Pascal). – Rákóczi Vallomásai*; In: *A Biblia szellemében. Életutak, művek, elemzések*. Budapest, Bibliaiskolák Közossége, 1994.

ROSDY Pál: *A janzenizmus a legújabb teológiai megvilágításban*. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. BENDA Kálmán. Budapest, Akadémiai K., 1980.

Saint-Simon herceg Emlékiratai. Vál., ford. utószó és jegyzetek: RÉZ Pál. Bp., Európa, 1975

SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Budapest, 1928.

SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Bp., Ráday Gyűjtemény 1992. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.)

„**Sorsotok** előre nézzétek.” *A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*. Szerk.: KÖPECZI Béla, SZIKLAY László. Budapest, Akadémiai K., 1975.

SÖVEGES Dávid OSB: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1993.

SZABÓ Ferenc SJ: *Jelek az éjszakában*; Róma, 1983.

SZÁNTÓ Konrád OFM: *A katolikus egyház története*. III. kötet. Budapest, Ecclesia, 1983–1987.

SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei)*. Budapest, 1939. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 7.)

SZELESTEI N. László: *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, in: Magyar Könyvszemle 2000, 1.sz. 27–42 pp.

TAKÁCS Sándor: *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*. Budapest, Hunyadi ny. 1891.

Theologische Realenzyklopädie. Hrsg. von G. KRAUSE, G. MÜLLER. Berlin–New York, De Gruyter, 1977–2004.

TORDAI Zádor: *A rodostói janzenizmus*. In: uő: *Filozófiai tanulmányok*. Bukarest, 1957.

TÓTH Ferenc: *Janzenista művek a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár gyűjteményeiben*, in: Magyar Könyvszemle 1999 1.sz. 82–91.

TÓTH László: *XVIII. századi olasz és magyar teológusok harca a fölvilágosodás ellen*, In: Katholikus Szemle 1932.

Ungarisches Biographisches Archiv (UBA) = Magyar Életrajzi Archívum =Hungarian Biographical Archive . Microfiche ed. Összeállította: U. KRAMME; Z.U. MUENA; München, K.G. Saur Verl. 1994-1997.

VARGA András: *Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi piaristák könyvtára* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tomus IX. Fasc. 1.), Szeged, 1986.

VARGA András: *A szeged–alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846.* (Olvasmánytörténeti dolgozatok VIII.) Szeged, Scriptum, 1998.

VARGA András: *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században* (Olvasmánytörténeti dolgozatok II.) Szeged, Scriptum, 1991.

VARJU Elemér: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1907.

VÖRÖS Imre: *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Budapest, Akadémiai K. 1987.

VÖRÖS Imre: *Természetszemlélet a felvilágosodáskori magyar irodalomban*, Budapest, Akadémiai K. 1991.

WALDAPFEL József: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp. Akad. K., 1963.

WEAVER, Ellen F.: *The Evolution of the Reform of Port–Royal. From the Rule of Cîteaux to Jansenism*. Paris, 1978.

ZOLNAI Béla:

A gallikanizmus magyarországi visszhangja. 1682–1789. Budapest, Minerva Könyvtár, 1935.

A janzenista Rákóczi. Szeged, Városi ny., 1927.

A janzenizmus európai útja. Budapest, Minerva Könyvtár, 1933.

A janzenizmus kutatása Középeurópában I., Kolozsvár, Szerző, 1944. (Acta Philosophica 4.)

Magyar janzenisták I–III. In: Minerva 1924–25.

II. József és az osztrák reformkatolicizmus. In: Filológiai Közlöny, 1964.

II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1942.

II. Rákóczi Ferenc könyvtára. In: Magyar Bibliofil Szemle, 1925. (Klly. is)

Mikes eszményei. In: Minerva 1937.

Mikes Kelemen. In: Minerva 1930.

Mikes Törökországi levelei. EPhK 1916

Pozsony és a jozefinizmus, In: ItK 1957.

Ungarn und die Erforschung des Jansenismus, Berlin, Akademie Verl., 1959.

Zoványi Jenő: *A felvilágosodás története*, Budapest, Genius, é.n.